

A Balaton-felvidék jövőképe

A Balaton-felvidék intelligens
tájhasználatának eszköztára

I. kötet

ADI STUDIO
architecture and intelligence

VEB 2023
Európa Kulturális Fővárosa

KORTÁRS
ÉPÍTÉSZETI
KÖZPONT

Impresszum

Szerzők

Bozsik Barbara, Cseh Edina, Dávida Eszter, Kertes Tamás, Szemerey Samu, Tömör Miklós

Szerkesztők

Bozsik Barbara, Dávida Eszter, SziJ Barbara

Szakmai lektorálás

Kádár Bálint, Wettstein Domonkos

Nyelvi lektorálás

Pokol Kriszta

Grafikai tervezés

Czeiz Zsuzsa

Fotók

Cseh Edina

Nyomdai munkák

Prime Rate Kft.

Betűtípusok

Zilla Slab, Roboto

Kiadó

ADI STUDIO Építészeti Kft.
1029 Budapest, Tamara utca 6.

Kortárs Építészeti Központ Alapítvány
1111 Budapest, Bartók Béla út 10-12.

Felelős kiadó

Kádár Bálint PhD

Kapcsolat

tajteka@kek.org.hu

ISBN 978-615-80406-4-8

Veszprém-Balaton 2023
Európa Kulturális Fővárosa

Készült a Veszprém-Balaton 2023 Európa Kulturális Fővárosa program támogatásával.
Külön köszönet Heim-Tóth Miklósnak, a VEB2023 munkatársának szakmai támogatásáért.

A könyvet utánnyomni, sokszorosítani a törvényesen engedélyezett eseteken kívül csak a szerzők és a Kortárs Építészeti Központ Alapítvány engedélyével lehetséges.

Valamennyi közölt szöveg a szerzők és a Kortárs Építészeti Központ Alapítvány közös szellemi tulajdona.
Budapest, 2022

TÁJTÉKA
BALATON-FELVIDÉK

Előszó

Gasztromigráció, szórdilemma, proaktív turizmus, innovatív beköltözők. A Balaton-felvidékről alkotott sztereotip elképzeléseket szeretnénk megváltoztatni azzal, hogy megkeressük, összegyűjtjük és megmutatjuk, melyek azok a régi és új értékek, gyakorlatok, életmódmintázatok, amelyek az itt élő lakosság és a tájat megismerni vágyó látogatók fenntartható és valós igényeire épülnek.

A Balatonhoz a legtöbbünknek kapcsolódik emléke, de az egész régió közkedvelt évszázadok óta, így számos rétegben vizsgálható a története, a kultúrája, az értékei. A Balaton egyszerre egy összeérő borospincesor, egy órási bringakör, a kötelező táborozóhely, a magyar tenger az összes típusú vendéglátó egységgel, egy végtelen strand, a hely, ahol hekket kell enni, ahol átvernek a taxisok, ahol nyáron már túl sok a turista, télen pedig kihalt minden és nincs nyitva étterem, ahová mindenki építkezni akar, a levendulamezők, a hipszteresedő piacok, a tihanyi ekhó, a siófoki Aranypart, a kempingek, a lány- és legénybúcsúk, a beköltöző budapestiek, a hobbinyaralók hazája.

De valójában milyen ez a régió? Az itt élők mit szeretnek benne?

Hogyan formálták a helyiek és a látogatóközönség a tájat?

Valóban betelt-e a Balaton, és milyen jövő vár a Balaton-felvidékre?

A Veszprém-Balaton 2023 Európa Kulturális Fővárosa program Kultúrtáj – Ökológia, Tájhasználat tematikáján belül indítottuk el a TÁJTÉKA – a Balaton-felvidék intelligens tájhasználati eszköztára projektet, amelyben a fenti kérdésekre keressük a válaszokat. Felkutatjuk és láthatóvá tesszük a régió tájhasználatának jellegzetességeit, a példaértékű gyakorlatokat és a közösségek szerepét. Helyi csoportokkal dolgozunk együtt és a közös tapasztalatokból mintaprojekteket alakítunk ki.

A gyakorlatban használható javaslatokat és eszköztárat készítünk itt élőknek, beköltözőknek és ide látogatóknak, 3 kötetben. Ezeken keresztül bemutatjuk, hogyan lehet ma kötődni egy történeti tájhoz, valamint azt is, hogyan alakíthatóak ki fenntartható és megújulni képes életmódok és közösségi tájhasználati gyakorlatok.

A TÁJTÉKA három kötetet ad ki:

I. kötet: A Balaton-felvidék jövőképe

II. kötet: Üdvözlünk a Balaton-felvidéken

Kultúrtáj-használati útmutató lakóknak, ide költözőknek, látogatóknak

III. kötet: A Balaton-felvidéki kultúrtáj jó gyakorlatai

Miként tudjuk tájtudatossá tenni az itteni közösséget?

A Balaton-felvidéken készült kutatásunkban a táji adottságok miatt a 71-es és 77-es út közötti területre fókuszáltunk Balatonalmádítól Szigligetig. Vizsgálatunk tárgya a közösségek szerepe az intelligens tájhasználatban. A négy tematika, ami mentén vizsgáltunk, a következő:

Fenntartható gazdaságok

Ebben a témakörben azt járjuk körül, hogy a Balaton-felvidék mai gazdálkodási és ökológiai környezetében milyen megoldásokat és mintázatokat nevezhetünk fenntarthatónak. A tájgazdálkodás mai formái összefüggésben állnak a Balaton-felvidék történetében fellelhető korszakok szokásaival a római korig visszamenően. A hagyományok, az épített környezet alakulása, a növényfajok megjelenései és eltűnései, az állattartási szokások változásai mind összefüggésben állnak a táj adottságaival, és a felhalmozott tudás megértése és átültetése a mai gyakorlatba is jelentősen befolyásolhatja a jövőt.

Mozgásban lévő hagyományok

A táj jellegzetes mintázataival folyamatosan alakítja a helyi életmódot, gazdálkodást, az épített és kulturális közeget. Azt vizsgáljuk, hogy milyen meglévő tudásra építhetünk a mai környezetben és ezt milyen módon használják fel a terület lakói és vállalkozásai, valamint nem utolsósorban az új és meglévő épületek: maga a „Balaton-felvidéki építészet”.

Kísérletező közeg

A Balaton-felvidék gazdaságára mindig jelentős hatással bírt a térségbe érkező közönség, legyen az hosszú évekre megtelepedő, majd itt maradó lakó- és vallási közösség, vagy időszakos látogató, munkavállaló, nyaraló. Ez ma sincs másképp, így megvizsgáljuk a helyi és a behozott tudásból létrejövő innovációkat, technológiát, kölcsönhatásokat és kihívásokat.

Korokon átívelő közösségek

A Balaton-felvidék évszázadok óta alakítja az itt élő közösségek gondolkodását, szellemiségét. Megvizsgáljuk, hogy ez a felhalmozott tudás hogyan öröklődik és jut érvényre a mai közegben a tájhasználati modellekben, a vállalkozások kialakulásában és megtartásában, a települések változásában, a kulturális folyamatokban, és ehhez hogyan viszonyulnak a rég itt élők és a különböző korszakok ideiglenes beköltözői.

A négy témakör mentén felfedezett eredményeket és összefüggéseket esettanulmányok kíséretében öt átfogó fejezetben mutatjuk be: tájgazdálkodás, életmód, épített környezet, vállalkozószellem és látogatók.

TÁJTÉKA
BALATON-FELVIDÉK

Bevezető

A TÁJTÉKA projekt első hat hónapjában egy átfogó kutatás zajlott a Balaton-felvidéken, melynek során a kultúrtájjal kapcsolatos jó gyakorlatokat kerestük. A kutatás témájában és módszertanában is rendhagyó: a kevésbé megfogható kulturális-társadalmi kérdések mentén túlnyomórészt kvalitatív eszközökkel kerestünk jó példákat, ami a gyakorlatban több száz interjút és egyeztetést jelentett.

A legmeghökkenőbb eredmény az, hogy a vizsgált témakörökben (fenntartható minták és gazdaságok, mozgásban lévő hagyományok, kísérletező közeg és korokon átívelő közösségek) a sztereotípiáktól teljesen eltérő gyakorlatokat találunk. Ha jobban beleássuk magunkat, azt látjuk, hogy a Balaton-felvidék egészen más, mint amit első benyomásra érzékelünk. A bortermelésen, ideiglenesen beköltöző közönségen és tömegturizmust kiszolgáló szolgáltatásokon túl olyan folyamatok zajlanak és olyan lehetőségek adódnak, amiket érdemes erősíteni és tudatosítani az itt élő közösségekben.

A kultúrtáj meghatározása (és funkciója) alapvetően különbözik a tájétól, elsősorban örökségvédelmi kategória. A fogalom magyar megnevezése a 2001. évi LXIV. törvény 38. § szerint: „történeti táj, amely az ember és a természet együttes munkájának eredményeként létrejött olyan kulturális (történeti, műemléki, művészeti, tudományos, műszaki stb.) szempontból jelentős, részlegesen beépített terület, amely jellegzetessége, egységessége révén topográfiailag körülhatárolható egységet alkot.”

Az 1985-ös Granadai Egyezmény az Európai építészeti örökség védelméről című szakmai anyag szerint a kultúrtájak „az ember és a természet együttes munkájának eredményei, olyan történelmi, régészeti, művészi, tudományos, társadalmi, vagy műszaki-ipari szempontból jelentős, részlegesen beépített területek, amelyek jellegzetességük, egységességük révén topográfiailag körülhatárolható egységet alkotnak”.

A fenntartható gazdaság témakörét vizsgálva azt látjuk, hogy a Balaton-felvidék évszázadokon átívelő hagyományai meghatározóak voltak a táj kialakulásában (legeltetési állattartás és szőlészetek), melyek ma olyan kihívásokkal küzdenek, amik megnehezítik, sok esetben ellehetetlenítik az eddigi formában való folytatást. A biodiverzitás fenntartásával, a legeltetési állattartás alkalmazkodó használatával, több rövid ellátási lánc kialakításával, szövetkezeti formák adaptálásával, az erőforrások újfajta elosztásának átgondolásával, tájgazdálkodást is érintő településszintű koncepció kialakításával és a beköltözők újító szemléletének befogadásával olyan új horizontok nyílhatnak a térség előtt, ami a fenntartható életmódot segíti hosszútávon is.

A mozgásban lévő hagyományok jó példáit szemlélve azt tapasztalhatjuk, hogy a régió nagyon színes és nagy múltú tradíciókkal rendelkezik, melyek iránt ma is fogékony a lakosság, de a térséget érintő felgyorsult változásokkal nem tudnak lépést tartani ezek a hagyományok. Az igazi kihívás tehát az, hogy az újonnan kialakult társadalmi-gazdasági igényeket hogyan lehet a már kialakult szokásokkal összeegyeztetni, hogy ne párhuzamos, hanem egymást erősítő folyamatok jöjjenek létre. A tudást számos helyen felleljük és ezek rendszerezésében ágazati szakemberek tudnak valós segítséget nyújtani. Azonban a siker kulcsa a társadalmi konfliktusok megoldásában rejlik, mely az őslakosok, beköltözők (bebírók, gyűttmentek), időszakos látogatók között húzódik. Ameddig települési, majd kistérségi szinten az együttműködés nem tud szorosabbra fűződni, gátja marad a nagy és értékes tudás átadásának. Számos jó gyakorlatot találunk családi vállalkozások megújulására és kulturális szokások átértelmezésére, de amíg ezek nem jutnak el oda, hogy szorosabb társadalmi együttműködés során tudják egymást erősíteni, elszigetelt példák maradnak. Így rövid távon már a párbeszéd kialakítása is nagy hatással lehet a települések életére.

Érdekes megvizsgálni a Balaton-felvidék kísérletező közösségeit. Ennek van múltja a térségben, hiszen a táj évszázadok óta vonzza a különféle, az átlagostól eltérő életmóddal kísérletező közösségeket (a tihanyi bencésektől kezdve egészen napjainkig). Az innováció sok esetben a

beköltöző lakosságtól (bebírók) és az újonnan betelepülő vállalkozásoktól érkezik, akik másfajta környezetre vágynak, de tiszteletben tartják a helyi természeti és kulturális erőforrásokat. Ez egy olyan vonzerő, amire építve egyedülálló tudásalapú közösségek jöhetnek létre a régióban, utat mutatva ezzel más kistérségeknek Magyarországon. A tudás alapú közösségek kialakulásához itt is elengedhetetlen a helyi közösségek közötti konfliktusok enyhítése, hiszen a térség hálózatosodásában komoly lendületet adhat a különböző csoportok (öslakosok, beköltözők, látogatók) tudásának és tapasztalatainak összegzése. A másik nagy kihívás a Balaton-felvidék élhetőbbé tétele, melyben a tömegturizmus eszközei helyett a csendes és proaktív turizmus megoldásai nyújthatnak hosszú távú megoldást, ami nem csak az ide látogató közönség, de az itt élők igényeire is jelentősen épít.

A korokon átívelő közösségek feltérképezésekor azt találtuk, hogy a térséget érő, gyors ütemben érkező problémák megviselték ezeket a közösségeket. Eltűntek vagy megváltoztak a közösségi élet szinterei (például a kocsmák), változékony a munkaerőpiac és a legtöbb településre hatással van az ingatlanpiaci nyomás és a tömeges látogatási hullám. Ezeket a kihívásokat több szinten, települési, majd regionális szinten lehet kezelni. Kulcsfontosságú a lokális közösségi helyek újraértelmezése, ahol a helyi csoportok közösségi élete zajlik, de ugyanennyire fontos a kistérségi és regionális koncepció, iránymutatás megalkotása is.

Érdekes nem várt eredményünk egy saját fogalomtár kialakítása a számos, erre a tájegységre és kulturális közegre jellemző, egyedi, leíró szó megmagyarázásához. Kiadványunk kiemelt célja, hogy a Balaton-felvidéken élő és dolgozó közösségek számára közép- és hosszútávú lehetőségeket villantson fel egy fenntarthatóbb kultúrtáj kialakításához.

A kutatási terület

Tartalom

Fenntartható gazdaságok - Mozgásban lévő hagyományok -
Kísérletező közeg - Korokon átívelő közösségek - Szintézis

16

Tájgazdálkodás

40

Életmód

66

Épített környezet

90

Vállalkozószellem

110

Látogatók

132

Jövőkép

Tájgazdálkodás

A tájgazdálkodás a tájalkotó elemek, azaz a talaj, a víz, a kőzet, az élővilág és ezek rendszerei, tehát a domborzat, a klíma, a vízrendszer, a talajszféra és az ökoszisztéma, mint természeti-környezeti erőforrások térbeli rendszerébe, a geoökoszisztémába való humán beavatkozást jelenti. Az emberi jelenlét évezredek óta alakítja a Balaton-felvidéki tájat - kulcsfontosságú kérdés, hogyan gazdálkodnak az itt lakók és az ide látogatók a környezeti, illetve természeti erőforrásokkal, milyen korlátokkal vagy kihívásokkal kell szembenéznüik, és ezekre milyen válaszokat adnak, mert ezekben rejlik a Balaton-felvidéki táj jövője.

Fenntartható gazdaságok

A terület a rómaiak (i. sz. 1-4. század) óta kultúrtáj, mely az emberi tevékenységgel alakul. A szikes talajon a néhol csak 15-20 cm vastag termőréteg szőlőtermesztésre és tereléses állattartásra ideális, ezek az évszázados hagyományok ma is meghatározzák a Balaton-felvidék képét.

A mai táj kialakulását a talajszerkezet határozza meg: füves legelők, erdők és szőlők váltakoznak. A déli napfény és a Balaton felől érkező meleg levegő a víztömeg hőtartó erejének köszönhetően kedvez a szőlőnek, így a tőkét jellemzően ezekre az oldalakra telepítették. A 18. század végén új lendületet vett a juhtenyésztés és a legeltető pásztorkodás. A térség birtokosai, a Festetics család a gyapjú jövedelmezősége miatt kezdte el itthon a merinó juhok tartását. Ezek a tájgazdálkodási alapok ma is meghatározzák a terület jellegét, ennek a korszaknak a hozadéka ma is látható a koros fák vagy más néven mesefák rendszerén.

Mesefák a Balaton-felvidéken

A török pusztítás után elnéptelenedett régió a 19. századra valamelyest visszaerdősült. A legeltetési állattenyésztés miatt ezeket az erdőket megritkították, sok helyütt meghagyva egy-egy koros fát delelőhelynek, a nyáj és a pásztor pihenőhelyének. Ezeket a ma már több száz éves fákat hívják hagyásfának vagy mesefának. Ezt a területet is bejárták a dendromania.hu önkéntesei, a felmerésük alapján megtalálhatunk pár óriásfát a környéken.

A nagyüzemi monokultúrás gazdálkodás a Balaton északi partján kevés helyen jellemző, ezeken a területeken is inkább szervesstrágya-növényeket termesztettek, például facéliát vagy bíborherét. A mézontófűnek is nevezett facélia lilán virágzó táblái vonzzák az idelátogatókat, és szó szerint méhlegelőként működnek, munkát adva szorgos beporzók ezreinek a környéken, és megélhetést az ide települő vándorméhészeknek. Az itt termesztett növények magját Nyugat-Európában értékesítik és a haszonnövények közé vetve trágyanövényként használják. Ilyen például a mustár, amelynek hosszú gyökerei segítik a nedvesség talajmenti rétegekben tartását - ezzel táplálva a szőlőt vagy más haszonnövényt.

Bár a nagyüzemi termelés kevésbé működik, a nagybirtokos struktúra mindig is jelen volt itt. A római légiósok szolgálatuk letelte után jutalomként pénzt, jogokat és földet is kaptak, amely birodalmi szinten egységesített szabályrendszer alapján 2x2 kilométeres parcellákat jelentett. Ezeket a gazdálkodáshoz és megélhetéshez túl kicsi birtokokat néhány generáció után északi-itáliai befektetők vásárolták fel, létrehozva a ma is látogatható Balácapusztához hasonló nagyobb villagazdaságokat. Napjainkban is zajlik valamiféle összeolvadás, nagyobb borgazdaságok alakulnak, de a szőlőültetvényeken a bértermelés is jellemzővé vált, mivel a kisbirtokok művelése túlságosan eszköz- és munkaigényes.

Esettanulmány

Vass Mandula, Felsőörs

A látképet a szőlő határozza meg, de néhány más, hasonló igényű növény is megjelenik a területen és a Balaton felett ma már több helyen találkozunk mandulaültetvényekkel. A Vass család szőlőbirtokai mellett 15 éve ültetett mandulást. A mandula nagybani eladása nem térült meg, ezért feldolgozásba kezdtek: olajat, lisztet, vajat állítanak elő a megtermelt csonthéjasokból. Ezeket a termékeket helyben és online értékesítik. Látványpréselő üzemükben mindenki maga préselheti ki az olajat a mandulából. Az olajat főleg kozmetikumként használják, míg az itt melléktermékként megmaradt mandulaliszt a cukrászüzemek minőségi alapanyagaként kerül forgalomba. A Vass Mandula jó példája annak, hogy a táj adottságai nem csak a szőlőtermesztésre alkalmasak, és az ebbe az irányba történő próbálkozás kulcsa lehet a gazdálkodásnak.

Mozgásban lévő hagyományok

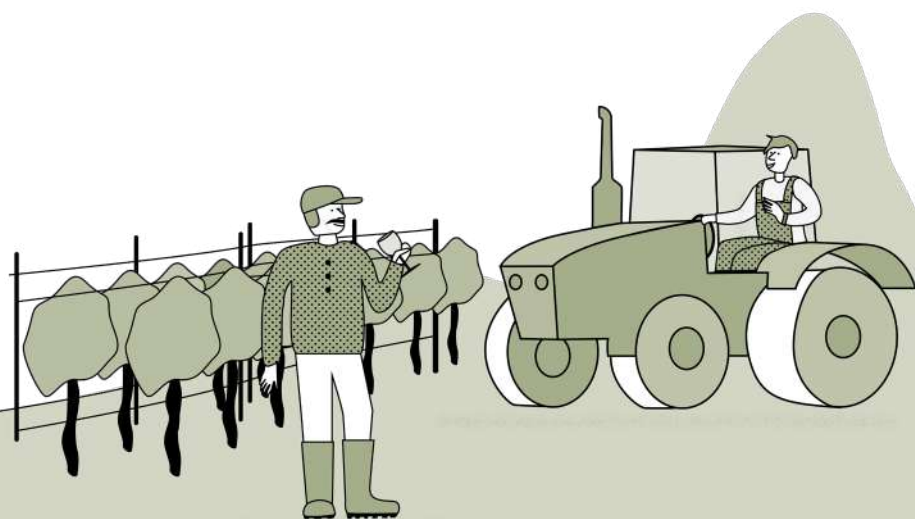
A Balaton-felvidék tradicionális szőlőtermő területein a nyaraló- és rekreációs funkció folyamatosan szorítja ki a gazdaságit – ez a tájgazdálkodás és a hagyományos tájkarakter megváltozásával jár. A szőlőhegyi kultúrtáj átalakulása nem új folyamat. A 19. század végén lesújtó filoxéravésszel vette kezdetét, majd a 20. század második felének politikai, gazdasági, társadalmi folyamatai – úgymint a kollektivizáció, az urbanizáció, a fiatal generációk városias életmód iránti igénye és a társadalmi mobilitás növekedése – eredményeztek maradandó változásokat.

Napjaink zsugorodó kultúrtája sokféleképpen eredeztethető. Ennek egyik nyilvánvaló oka az, hogy a nyaraló- és rekreációs céllal ingatlant, földet vásárlók nagy része szőlőt művelni nem tud vagy nem is akar. A másik ok, hogy aki szőlőt művelni és bort készíteni szeretne, nehezen tudja ezt gazdaságosan megtenni. Egyrészt a felvert ingatlan- és szőlőterület-árak számukra ellehetetlenítették a terjeszkedést, másrészt a jelenlegi termésátlagokkal és felvásárlási árakkal veszteséges a szőlőtermelés – ami jóformán csak a tőkeerős, gépesített, nagy területekkel rendelkező szőlősgazdáknak nyújt megélhetést, akik megfelelő értékesítési és marketingstratégiákkal képesek magasabb áron értékesíteni a termékeiket. Sok esetben a felvásárlási árak a művelési költségeket sem fedezik, így nem meglepő, hogy sokan hagynak fel a gazdálkodással és engedve az ingatlannyomásnak inkább jó áron értékesítik a területüket. A kevésbé jó fekvésű telkek esetében még az is előfordul, hogy a gazdák kivágják a tőkét, vagy egyszerűen magukra hagyják a földeket.

Habár a sok helyen bevezetett építési tilalom segít mezőgazdasági használatban tartani ezeket a területeket, a művelés gazdaságossági kérdését vagy a munkaerőhiányt nem oldja meg. A műveletlen területek elerdősödnek, ami jelentős változást okoz a tájkarakterben. Ez legtöbbször a magasabban fekvő birtokokon fordul elő, melyeket a történelem során

mindig legelőször hagytak műveletlenül. Ennek oka az, hogy nem, vagy csak nehezen gépesíthetőek, így nagyon sok kézi munkaerőt igényelnek, amit jelenleg szinte lehetetlen megfizetni vagy hosszú távon megtartani.

Jásdi István csopaki bortermelő és közgazdász aktívan foglalkozik a szőlőtermelés és a kultúrtáj megőrzésének kérdésével, a szőlőtermelés gazdasági és környezeti fenntarthatóságával. Szerinte annak ellenére, hogy az uniós támogatásoknak köszönhetően megnövekedett a szőlőfeldolgozó kapacitás, szőlészkedni, borászkodni önmagában nagyon rossz üzlet. Ezt az is mutatja, hogy a KSH adatai szerint az uniós csatlakozás idején, 2004-ben még 94 ezer hektáron termesztettek szőlőt, 2020-ban viszont már csak 63 ezer hektárról szüreteltek. 1990 óta, alig harminc év alatt több mint 54%-kal csökkent a szőlő termőterülete Magyarországon. Összehasonlításképpen a történelmi Magyarországon 300 ezer hektár szőlő volt, az is főleg a mai ország területén. A szőlőtermelés serkentésére különösen fontos lenne hosszú távon működő, üzleti szempontból is jövedelmező projekteket kidolgozni, amelyek segítségével megőrizhető a Balaton-felvidéki kultúrtáj jellege, és minél erősebben képviselhetők a minőségi szempontok. Egy másik probléma, hogy a borászoknak nincs olyan egységes érdekképviselője, ami egyaránt képviselni tudná a különböző méretű és szándékú borászati vállalkozásokat, azonban ez nem elsősorban a különböző földrajzi adottságokból, hanem a mentalitásbeli eltérésekből fakad.

Jásdi tapasztalatai szerint kisebb méretben hatékonyabbak tudnak lenni az együttműködések, és a Balaton-felvidéken is lehetséges kilépni a hegyek-völgyek egyébként meghatározó földrajzi rendszeréből a megfelelő partnerek megtalálásával.

A klímaváltozás hatásai, a velük járó kihívások is erősebben érzékelhetőek az utóbbi húsz évben: a hőmérséklet folyamatosan emelkedik, a szüreteket is egyre korábban tartják. A gazdák közül sokan igyekeznek ehhez alkalmazkodni, azonban a szőlészeti és borászati kutatóintézetek is óriási segítséget tudnának nekik nyújtani a régi fajták hő- és szárazságtűrő változatainak kifejlesztésével, új művelési módok kidolgozásával.

Laposa József regionális-, településtervező és tájépítésmérnök, valamint a Badacsony egyik legjelentősebb borászatának, a Laposa Birtoknak az alapítója. A Balaton-felvidéki táj hagyományos karakterének egyik fő védelmezőjeként számos javaslatot tett a kultúrtáj optimális használatának és megőrzésének módszereiről. Ezek között szerepel a megfelelő telepítési támogatások rendszerének kidolgozása, a szőlőkataszter felállítása, valamint a dűlővédelem.

A Szent György-hegyről származó dr. Kovács Barnabás, a Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem Georgikon Campusának tanársegédje évek óta kutatja kollégáival a szőlőtermesztés jövőbeli útjait. A klímaváltozás hatására a Balatonnál is szükségsszerű lesz a fajta/klón szerkezetváltás. Magyarország medencejellege miatt az erőteljes felmelegedés mellett a csapadékesemények hektikusságára lehet számítani, emiatt nagyon fontosak lesznek az új művelési módszerek. A környezettudatos, organikus (ökológiai, bio) művelés például sorköztakaró növényeket alkalmaz, amik levezetik és megtartják a talajban a nedvességet. Az ökológikus termelés különböző peszticidek használata helyett a tőkék kondíciójának és ellenálló képességének növelésére koncentrálnak. Sokan azért ódzkodnak az ökológiai szőlőtermesztésre való átállástól, mert hiányoznak a szükséges objektív és megbízható forrásból származó információk, melyek megkönnyítenék a folyamatot. Napjaink több pozitív példája viszont azt bizonyítja, hogy ez a fajta művelés hazánkban is sikeresen működtethető, ezt példázza a Csobánci Bormanufaktúra vagy a hegymagasi Szászi Birtok is.

Az 'alá natúr' kollektíva a Sabar-hegyen kísérletezik a kollektív szőlőműveléssel és borkészítéssel. Baráti társaságként vágta bele az organikus termelésbe és a natúrbor-készítésbe. A munkafolyamatokat a barátok és azok barátai végzik, a hétköznapiakból való egyfajta kiszakadásként. Az, hogy a tevékenységüket nem a piaci megtérülés hajtja, hanem az organikus szőlőművelés és borkészítés megismerésének és gyakorlásának a vágya, teret ad a kísérletezésre. A Paloznaki Borklub is jól példázza, hogy együttműködve, közösségként a kisebb borospincék is életképesek lehetnek. A körülbelül 50 borászból álló közösség összefogja a helyi kistermelőket, hobbiborászokat. Tapasztalatot cserélnek, megosztják a tudásukat, miközben egymás borait is értékeli. Az egyesület minden évben megválasztja a település legjobb borait. Ezekből készül a Paloznaki Etalon cuvée, aminek százegynéhány palackja hamar elkel a helyi borászok között, valamint az önkormányzat is szívesen adja ajándékba vendégeinek. Ez jó példája az egymás közötti szövetkezésnek, munkamegosztásnak és a terhek közös vállalásának, mellyel a kisebb termelők is fellendülhetnek.

Esettanulmány

Dobosi Birtokközpont, Szentantalfa

A Dobosi család az 1700-as évektől él Szentantalfán és azóta szőlészettel és borászattal foglalkoznak. Tudásuk és hagyományaik generációról generációra öröklődnek, azonban a kísérletezés és az újító szemlélet mindig is jellemző volt a családi vállalkozásra. Jelenleg 25 hektáron gazdálkodnak, 20 éve bioművelésben. Az átállás három évig tartott, és esetükben 5-6 évbe telt, míg a természet visszaigazolta, hogy jó döntés volt a biogazdálkodás felé fordulás.

Úgy látják, hogy a fenntartható gazdálkodásnak nagy az ellenszele Magyarországon, azonban vannak olyan szakemberek, akik látják az ebben rejlő lehetőségeket. Ők például Szőke Lajostól, az egri Borászati Kutatóintézet egyik meghatározó személyiségétől tanultak sokat az átállásról és a gazdálkodás folyamatairól. Szerintük 25 hektár a bio szőlőtermesztés felső határa, mivel ez a fajta művelés erősen kézimunka-igényes. Ezért nem további földek felvásárlásával növelik a bortermelés volumenét, hanem a környékbeli kisebb termelőköt segítik a biogazdálkodásra való átállásban. Tőlük felvásárolják a szőlőt, így segítik ezeket a termelőket is a fennmaradásban.

A háztáji szőlősgazdák egyrésztől azért vannak nehéz helyzetben, mert a nagy mennyiségben olcsó bort előállító borászatok szinte egyedüli felvásárlóként diktálják a piaci árat, ami alacsonyabb, mint az előállítás költségei. A jelenlegi piacon csak az tud gazdaságilag fennmaradni, aki a bortermelés mellett ügyes az értékesítésben is.

Mivel a Nivegy-völgyben a szőlőkultúra hatalmas jelentőséggel és hagyományokkal bír és a közös identitás része, Dobosiék kezdeményezték a Nivegy-völgyi olaszrizling eredetvédelem alá vonását, amellyel a helyi borok karakterét és stílusát határozzák meg és védik, ezzel is népszerűsítve a helyi borkultúrát.

A Dobosi Birtokközpontot 2020-ban hozták létre panorámaétteremmel és szálláshellyel. Az új épület létrejöttét a közösség támogatta a "barátság épít" program keretében: különböző támogatói csomagok vásárlásával

lehetett hozzájárulni az építkezéshez, melyeket a nyitás után lehetett borra és élményre váltani. A támogatók neve felkerült az étterem bejáratához közeli falra, ezáltal ők is egy kicsit magukénak érezhetik a helyet.

A Dobosi Pincészet igazi jó példája a családi gazdaságként működő sikeres borászatoknak, hiszen egyedi, jól felépített termékkínálatukkal és a csatolt szolgáltatásokkal generációk óta sikerrel vezetik vállalkozásukat.

Kísérletező közeg

A szőlőterületek degradálódása, eltűnése és áthelyeződése, a termelés és állattartás számára kialakított területek adottságainak változása nem köthető közvetlenül csupán az emberi beavatkozásokhoz. A Balaton-felvidéki táj jelenlegi átalakulásában a korábbi folyamatok mellett egyre inkább előtérbe kerülnek a klímaváltozással járó kihívások. A helyi tájművelők évtizedek alatt megtapasztalták, hogy hol vannak a fagyzugok, milyen fekvés jó a szőlőnek és a különböző növényeknek, hol vannak megfelelő mikroklímájú helyek az állattartáshoz, és a sokéves tapasztalat útján kialakított menetrendet követik. Ezek a „szokások” folyamatosan átalakulnak és alkalmazkodnak a körülményekhez, azonban az utóbbi években egy egyre gyorsuló folyamatot érzékelünk, amire nincs felkészülve minden gazdálkodó, de a növények és az állatok sem. A klímaváltozás velejáróira nem lehet minden esetben az eddigi tapasztalat alapján felkészülni: például a szőlő körülbelül 30 évig egy helyen van, de a jelenlegi mikroklíma-változás ennél jóval gyorsabb, így nagyobb veszélynek teszi ki a termelést. Épp ezért szükségesek azok az újítások és kísérletek, melyek alternatívát biztosíthatnak számukra a jelenkori és jövőbeni kiszámíthatatlan klimatikus viszonyok esetén. A kísérletezés alapvető irányai a bio, ökológikus, illetve organikus módszerek alkalmazása.

Az ökológikus, biodinamikus vagy az organikus gazdálkodás mind a mai napig vitatott témák. Egyesek szerint lehetetlen ilyen módszerekkel (az ipari termelés sztenderdjeinek megfelelő, egységesen) szép terményt vagy terméket előállítani, nem gazdaságos, és nehéz munkaerőt találni, mivel ez a típusú gazdálkodás általában erősen kézimunka-igényes. Ennek ellenére a régióban vannak olyan szereplők, akik megtalálták a módját, hogy az ökológiai vagy organikus gazdálkodást sikerre vigyék, melyek követhető példák, átültethető módszertanok lehetnek más termelők számára.

A Dobosi Pincészetben többfajta agrotechnológiai eljárást használnak a területek művelésében. Például az esőzések után a felső 20 cm-t felszántják, illetve kultiválják, hogy azokon a hajszáltrepedéseken keresztül, amiken a víz a talajba jutott, a száraz időszakban ne tudjon elpárologni és megmaradjon a talaj nedvességtartalma.

Takács Tamás, a zánkai Gyógynövény-völgy vezetője és Kovács Barnabás borász és egyetemi tanársegéd közösen kísérleteznek a gyógynövények szőlőterületeken való felhasználásával, a növényvédelem és az ellenállóképesség javításának eszközeként.

Azonban érthető a vegyszeres kezelések alkalmazása is, hiszen az ökológikus/organikus gazdálkodás magas emberierőforrás-igénye miatt csökken ezen módszerek gazdasági fenntarthatóságának az esélye.

Esettanulmány

Sarusi-Kiss Kata helyi termelő, Monoszló

Sarusi-Kiss Kata korábban örökzöld növényeket szaporított és kertet épített. Még Budapesten élt, amikor elkezdett földeket vásárolni a Balaton-felvidéken, majd a nagyvárost hátrahagyva költözött Monoszlóra, ahol jelenleg is gazdálkodik. Kertészeti tudására alapozva felismerte, hogy számára a szőlő termesztése gazdaságilag nem fenntartható, és újfajta kultúrnövényekkel kezdett kísérletezni.

A mogoróban látta a lehetőséget, ami ellenálló növénynek bizonyult, és megfelelőek a klimatikus viszonyok is a termesztéséhez. Emellett nem igényel különösebb növényvédelmet és metszést. Azonban van egy másik tényező is a klímaváltozáson kívül, ami megnehezíti a gazdák életét: a vadkár. Sajnos előfordul, hogy a termés 100%-át tönkreteszik vagy megeszik a vadak. Korábban erre a feladatra ott voltak a csőzők, akik a hegytörvények értelmében a lopások és az állatok ellen védték a terményt, azonban erre még nem találunk korunkban is fenntartható és sikeres védekezési módszereket. A védekezésként használt kerítések sokszor átvágják az állatok vonulási útját, ami a biológiai ökoszisztéma negatív megváltozását okozhatja.

Sarusi-Kiss Kata a szántóföldi kultúrnövények terén is kísérletezik egy kevésbé népszerű gabonával, az alakorral. Az alakor az egyik legrégebbi és legtisztább gabonafaj. A búzakarász körülveszi a magokat, így megóvjá a káros környezeti hatásoktól és kórokozóktól azokat. Ebből fakadóan az alakor igen ellenálló növény, kevesebb munkaerőt igényel és bioműveléssel is termesztethető. Habár a Balaton-felvidéki klimatikus viszonyok a mezőgazdaságban elterjedt tipikus gabonafajoknak nem megfelelőek, az alakornak igen.

Korokon átívelő közösségek

Kiemelkedő példája a természettel való gazdálkodásnak Magyarországon a Balaton-felvidék, ahol az emberi tevékenység évezredek óta jelentős szerepet játszik a táj alakításában, és a ma közkedvelt táji értékek részben ennek köszönhetők. Az itt kialakult emberi tevékenységeket jelentősen meghatározza a meglévő talaj szerkezete: rossz, olykor csak néhány centiméter vékony termőtalaj, majd csak szikla. Az ember kénytelen volt alkalmazkodni, és a természet adottságaihoz illeszkedő művelési formákat meghonosítani a területen. Azt is meg kell azonban jegyezni, hogy a vékony termőréteg jelentős mértékben a helytelen gazdálkodási és területhasználatok eredménye (erdők kitermelése, szintvonalas művelés felhagyása, talajvédelmi, vízmegtartó megoldások mellőzése). A táj jellegzetes képeinek hagyományos alakítója két mezőgazdasági forma, ami a teljes területen megjelenik. Az egyik a mindenütt jelenlévő, hosszú sorokban elterülő szőlőtőkék, a másik a legeltetési pásztorkodás, mely kevésbé van szem előtt, de a környék változatosságát meghatározza. Az öko- vagy etnobiológia tudománya ma azt vizsgálja, hogyan járult hozzá ezekkel a szelíd művelési formákkal évezredek során az ember a természet alakulásához. Ideális állapotnak az együttélést tekintve az mondható, amikor az ember nem kihasználta a természeti erőforrásokat, hanem az adottságait a maga hasznára fordítva alakította a tájat – „metszette, nem felszántotta”.

A legeltetési állattartás a természet és az ember együttműködésének ideális állapota: ma már szikes rétek, fás legelők váltják egymást a Balaton mellett. Ez a gazdasági jelentőségét tekintve egyre inkább háttérbe szoruló gazdálkodási elem még ma is jelen van a területen: a Balaton-felvidéki, bakonyi pásztorok összetartanak, amennyire egy ilyen magányos foglalkozás ezt megengedi. Korábban disznó- és birkapásztorok is jelentősebb számban előfordultak a területen, de a szabadtartásos sertésenyésztés mára teljesen eltűnt. A 18. században a textilipar felfutásával, a Festeticsek merinó gyapjúra épülő

modelljében a juhtartás szinte egyeduralkodóvá vált. A Kapolcson is áthaladó Eger-patak mentén gyapjűfeldolgozó, kártolómalmok létesültek, a környéket birkanyíró brigádok járták, akik egy-egy hét alatt egész nyájukat kopasztottak meg. Ez volt a „szűret” az állattartóknál. Ma is vannak nyíróbandák, de a gyapjú már nem érték, sokszor veszélyes hulladékként szabadulnak meg tőle. A szocializmusban még a Veszprém megyei gyapjűfeldolgozóhoz került a birkák szőre, de ma Szlovákiáig kell menni a legközelebbi feldolgozóig. Az 1990-es évektől már más célból, inkább a húzáért tartják az állatot: Olaszországba indult el a birkaexport, mert a zsenge húsokat előnyben részesítő olasz konyha nagyra értékelte az innen érkező alapanyagot. A bárány- vagy birkahús itthon nem a mindennapi étrend része. Új irányként kezd kialakulni a biogyapjú- és biotrágyagyártás, amihez Németországba szállítják a lenyírt szőrt. A terület a nagyszarvasmarha-gulyáknak inkább csak kereskedelmi út volt a nyugati piacokra, de néhány tenyésztő ma is legeltet teheneket a környéken. A helyi gazdaságok nagy része inkább vásárolja a takarmányt, mint hogy legeltessen – az állatok mennyisége vagy a legelők hiánya akadályozza őket a hagyományos tájgazdálkodás folytatásában. A korábban szokásjog alapján kialakult közlegelők eltűntek, egyedi alkuk, szívességek alapján használják egymás területeit a gazdák, ingatlanulajdonosok. Az egyre sűrűsödő beépítés is hátráltatja a legeltető gazdákat. Korábban egy-egy fa vagy fasor jelezte, ma már a villanypásztor drótja húzza meg mértani pontossággal a határokat.

A tisztán állattartó gazdaság már nem jövedelmező, csak olyan volumenben, ami a legeltetési állattartást segítené. „Gazdasági tevékenység belső motiváció nélkül nem működik” – mondja Varga Anna, a terület kutatásával közel egy évtizede foglalkozó etnobiológus. Szerencsére ma már a környezetvédelmi szakemberek is felismerték a legeltetés ökológiai jelentőségét, így különböző támogatásokban részesülhetnek a gazdák. Egy másik lehetséges mód a gazdasági fenntarthatóságra, ha valamilyen kulturális vagy turisztikai tevékenységgel (szolgáltatással) kapcsolják össze az állattartást. További lehetőség a települési-kistérségi szintű közösségi legeltetés, a településhez kapcsolódó legelőterületeken saját csordák fenntartása, mint amiben például Barnag is gondolkodik.

Esettanulmány

Márffy Ház, Lovas

Lovason szabadtartású legelőn, lovon tereli a marháit Márffy Bence. A skót angus és a francia limousin fajtákat húsmarhaként tenyésztették ki. Itt is a fiatal borjak kerülnek a vágóhídra, hogy kiváló fogások készüljenek belőle egy helyi étterem számára, vagy a Márffy Ház vendégei fogyasszák el őket a régi malomépületben szervezett lakodalomban. A házigazdák több mint húsz éve vásárolták meg a régi vízimalom épületét; huszár hagyományörzőként a pár már korábban is állatokkal foglalkozott, itt is lovak bértartásával kezdték. A környék sok apró, kárpótlásból kiosztott területre tagozódik, melyek nehezen hasznosíthatóak. A korábban elhanyagolt részt elkezdték rendberakni, így alkalmas legelők jöttek létre az időközben beindult legeltetési marhatenyésztéshez. Az idilli patakparton álló ház ideális rendezvényhelyszín, közel van a településhez és a Balatonhoz, ugyanakkor eléggé szeparált ahhoz, hogy ne zavarják egymást az itt lakók és a vendégek. Az évente megrendezett 7-8 lakodalom a ház népének is ünnep, aminek az előkészületeiben is jól érzik magukat. A násznépet a házban és a falu többi apartmanjában szállásolják el. Emellett rendeznek itt képzőművészeti kiállításokat, táborokat és zenei programokat is, melyek ételkínálatához jó alapot nyújt a friss borjúhús.

S Z I N T É Z I S

S Z I N T É Z I S

S Z I N T É Z I S

S Z I N T É Z I S

S Z I N T É Z I S

S Z I N T É Z I S

S Z I N T É Z I S

S Z I N T É Z I S

S Z I N T É Z I S

Tájgazdálkodás

Az elmúlt időszak társadalmi-gazdasági folyamatainak következtében a fiatal generációknak a gazdálkodással járó önállóság és másodjövedelem már nem jelent vonzó jövőképet, így az egykori gazdálkodók és leszármazottaik sorra adják fel a táj művelését, a gazdálkodást vagy az állattartást, és adják el a területeiket. Emellett a szelíd művelési formák, a régi módszerek háttérbe szorulása és a klímaváltozással járó kitettség a tájgazdálkodás területén számos kihívás elé állítja a régiót. Ezekkel összehangolt megoldási lehetőségekkel lehet hatékonyan szembenézni.

A kultúrtáj átalakulása fontos dilemma elé állítja a térség szereplőit: hogyan biztosítható a táj karakterét meghatározó szőlőművelés jövője, amikor a kisléptékű szőlőművelés gazdaságilag nem életképes, valamint hogyan tehető vonzóvá ez a hagyományokon alapuló életforma a fiatal generációk számára? További szempont a klímaváltozás hatásainak figyelembevétele, a gépesített nagybirtokokkal szembeni versenyképesség kérdése, valamint a piaci (főleg ingatlanpiaci) folyamatok hatása a tájhasználatra.

A legeltetési állattartásnak meghatározó szerepe volt évszázadokon keresztül a táj formálásában, gazdaságok, vállalkozások, családok életmódjában, mely mára nagy teret veszített és átalakult. Ennek az ökológiai jelentőségét fontos tovább vizsgálni és a fenntartható módszereket támogatni. Találunk jó példákat a területen, de ez egy-egy család vagy település elhatározott céljai mentén történik, nem regionális léptékben.

A szőlőművelés és a borászat megújítása fontos a térség arcának megőrzéséhez. A legfontosabb kérdések a minőségi kívánalmaknak való megfelelés, a munkaerőhiány és a méretgazdaságossági szempontok megfelelő egyensúlyának kialakítása. A bio és organikus termesztés mint adaptálható megoldás megjelent a régióban, de nem ez az egyetlen kitörési pont, ami egy-egy gazdaságot kiemel a többi közül. A klímaváltozás hatására kialakuló megoldások kritikusak lehetnek a jövőben, egy ilyen megvizsgálandó terület új, alkalmazkodó növényfajták termesztése.

A szőlőművelés és a mezőgazdaság gyakran kiegészülnek egyéb szolgáltatásokkal (főleg turisztikai vagy gasztronómiai tevékenységgel). Ezek egyensúlya ad biztos alapot a térség fenntartható működésére, élhetőségére és szerethetőségének megmaradására.

A táj adottságai kihatottak minden emberi folyamatra – ez olyan tudást halmozott fel a területen, melyet ma megtalálunk aktív és passzív formában is. Az eltűnőben lévő tudás életben tartása fontos kérdéseket vet fel, hiszen egy részének ma már nincs kapcsolódása a most itt élő közösségek nagy részéhez, vagy az adottságok megváltoztak a további fenntartásukhoz. Itt jelentkezik a feladat, ami ezeknek a hagyományoknak és tudásnak az átszűrésével és átértékelésével jár. Ez organikus is zajlik, ugyanakkor a Balaton-felvidéken tapasztalható nagymértékű ingatlan-felértékelődés és idegenforgalmi globalizáció sietteti ezt a folyamatot, melyet elsősorban az itt élő lakosság, és nem az ide látogatók érzékelnek.

A tájgazdálkodás fenntartható példáira nemcsak Balaton-felvidéki, de magyarországi viszonylatban is nehéz egyértelműen adaptálható megoldásokat találni. A táj megőrzése érdekében a működő modelleket több településen is adaptálni lehet szakértői irányítással, mely nem csak agrár oldalról közelíti meg a táj problémáit. A termeléssel, állattartással és a turizmussal járó környezeti terhelés mind sérülékeny területek, ugyanakkor azonosíthatunk a Balaton-felvidék adottságaira építő tendenciákat és lehetőségeket:

A táj biodiverzitásának fenntartása az egész közösséget érintő fontos feladat. Ezt a változatosságot és a változásokkal szembeni rezilienciát mind a termelésben, mind az állattartásban érdemes szem előtt tartani a módszerek és fajták kiválasztásánál.

A környezeti változásokhoz való alkalmazkodást segíti az ellenállóbb növényfajták telepítése, valamint bizonyos területeken – évtizedek tapasztalata alapján – csak a legeltetés működik, amely a fenntartható tájhasználat egyik kulcsa lehet.

A szőlő- és bortermelésben az eredetvédelem megbízhatóbb minőségbiztosítást tesz lehetővé.

A szorosabb együttműködés az erőforrások jobb elosztásához is vezet, ami kritikus kérdés lehet a termés fenntarthatóságát tekintve.

Adaptálható minták a kis- és nagytermelői szőlőtermesztő közösségek kölcsönösségen alapuló üzleti modelljei, a szezonális szolgáltatást visszaszorító, több lábon álló vállalkozások, melyek elsősorban a helyi munkaerőre támaszkodnak, a háztáji és kistermelői tudás megosztása és a tapasztalatcsere.

A települési önkormányzatoknak és a termelőknek több ponton van előremutató együttműködési lehetőségük:

- A szabályozási környezet felülvizsgálata, hogy a valós helyzetekre jobban alkalmazható legyen.
- A szőlőművelés ágazati támogatására új modellek kialakítása, termelők ösztönzése alkalmazkodóbb növényfajták alkalmazására, ami kutatással is támogatható.
- A hagyományos gazdaságok bemutatása, ami lehetőséget ad a megőrzésre és értékük elismertetésére.
- Technológiai tudásátadás: a természetes növény- és állatvilág fajgazdagságának megőrzése hagyományos technológiák mentén a nagyüzemi munka és vegyszeres kezelések helyett.

Életmód

Az életmód fogalmát sokféleképpen megragadhatjuk; de talán elég pontos az a meghatározás, amely szerint az egyének, családok, közösségek fizikai, pszichológiai, szociális és gazdasági környezethez napról-napra való alkalmazkodását jelenti. A Balaton-felvidék jövőjének ugyanis egyik nagy kérdése (és egyben régóta fontos kísérleti terepe), hogy a régi és az újonnan érkező lakosok, vagy éppen a látogatók hogyan tudnak hosszú távon a térség adottságaihoz, hagyományaihoz, és egyben az új kihívásokhoz úgy alkalmazkodni, hogy abból gazdasági, környezeti és társadalmi értelemben is fenntartható megoldások szülessenek.

Fenntartható gazdaságok

A Balaton-felvidék esszenciája maga a táj. Az itt élő közösség nagy tudást halmozott fel az évszázadok során a táj művelésében és a helyi adottságokhoz való alkalmazkodásban; az életmódot sokáig a kultúrtáj és annak művelése határozta meg. A táj jellegzetes művelési ága, a szőlőtermesztés (és az ahhoz kapcsolódó folyamatok, úgymint a borászat), illetve a legeltető állattartás évszázados hagyományokra tekint vissza a térségben. Ugyanakkor az elmúlt időszak társadalmi-gazdasági folyamatainak következtében az ingatlant vásárlók vagy a beköltözők nagy része a táj művelését és a gazdálkodást hátrahagyva többnyire rekreációs céllal használja a környezetét, amihez katalizátorként szolgál a Balaton-felvidéki táj szépsége.

De hogyan alakult át az idők során az a társadalmi, gazdasági közeg, és velük együtt az életmód, amely művelte és fenntartotta ezt a tájat?

A szőlőhegyek átalakulása a 19. század végi filoxéravész pusztításával vette kezdetét; ettől az időszaktól kezdve gyakorlatilag folyamatosan csökken a szőlőterületek nagysága. A filoxéra elleni küzdelem jegyében megkezdődött a szőlőművelés modernizálása, ami a borok minőségének javulását eredményezte – ezzel együtt megindult a szőlőterületek rekonstrukciója is. Ebben az időszakban a szőlők nagy része paraszti kézen volt és ezek jelentették a fő megélhetési forrást, hiszen a táj adottságai miatt a gabonatermesztés nem volt jövedelmező.

Ezután a II. világháborút követő gazdasági-társadalmi folyamatok eredményeztek jelentős változásokat. A szocializmusban a kezdeti nehézségek ellenére a termelőszövetkezetek stabilizálódásával mérséklődött a háztáji területek szerepe, melyek eleinte a megélhetés alapját jelentették, és a szőlőterületek művelésének egyfajta konkurenciái voltak. Az 1970-es évektől kezdve előtérbe került az árutermelés, melyhez a TSZ-ek egyrészt keretet, másrészt felvevőpiacot biztosítottak. Ekkortól már biztos kiegészítő

jövedelemforrásnak számított a szőlőtermelés és a borkészítés, így a családi önellátás mellett megindult a gazdák termelői tevékenysége is. Ez beindította a korábban felhagyott szőlők művelését, sőt újak telepítését is, amelyek már divatosabb, jobban eladható fajták voltak. Ezzel együtt a művelés is modernizálódott, megjelent a gépesítés is, amely csökkentette a kézimunka arányát. (Részben a gépesítés következménye a szintvonalas művelés eltűnése is, ami jelentős talajpusztulási folyamathoz vezetett.)

Habár a háztáji szőlőből teljesen megélni nem lehetett, jó kiegészítő jövedelemnek számított. Akkoriban a családi munkamegosztásban zajló művelésre munkabért nem számoltak, hiszen az ingyen volt. Ebben az időben az önellátás, a több lábon állás, a szőlőművelés és borkészítés, vagy a saját bor fogyasztása a szabadságot és az önállóságot szimbolizálta, amelyben a fiatalok is vonzó életmódot és perspektívát láttak.

A rendszerváltás után azonban a körülmények gyorsan változtak. Az értékesítés korábbi rendszere felborult, megszűnt az állami boripar és az állami kötelezettség a felvásárlásra. A kocsmák is egyre kevesebb bort voltak képesek eladni, és a gazdák hirtelen nem találtak felvásárlópiacot a bornak. A kistermelők válaszút elé kerültek: vagy teljesen feladják a korábbi kényelmes, jövedelemkiegészítésként szolgáló tevékenységüket, vagy felvállalva az értékesítés nehézségeit, minőségi és mennyiségi értelemben is megfelelnek a kihívásoknak és vállalják a vállalkozói lét kockázatait. A háztáji borászból főállású vállalkozóvá válás sok gazda értékrendjétől távol állt, és a rendszerváltás után az utóparaszti normák továbbvitele sem jelentett már vonzó perspektívát a fiataloknak.

Mindeközben a szocialista rendszer extenzív iparosítása új jövőképet adott a fiataloknak: sokan ipari tanulónak álltak, a közeli füredi hajógyárban pedig könnyen kaptak munkát. Ez már az 1980-as, 90-es években éreztette a hatását, amikor a szülői korosztály kiöregedett és a gyermekeiknek már nem volt sem motivációja, sem ideje művelni ezeket a földeket. Ez gyakran a területek értékesítéséhez és végeredményben nem mezőgazdasági célú hasznosításához vezetett.

Ugyanez a folyamat ment végbe a mezőgazdaság és a gazdálkodás más területein, így az aprófalvas térségekből folyamatos volt az elvándorlás. Az idegenforgalom és vele együtt az ingatlanspekuláció erősödésével a rekreációt és pihenést kereső réteg fizetőképesebbnek bizonyul, mint a gazdálkodók vagy gazdálkodni vágyók.

Az idilli falusi életmóddal vegyülő gazdálkodás mint kiegészítő jövedelem csábító álmkép, amelyet ma már inkább a beköltözők kergetnek. Azonban az állattenyésztés, szőlőgazdálkodás, gyümölcsstermesztés kicsiben nem jövedelmező – a hobbiműveléshez nagy elköteleződés (és általában tőke), a gazdasági megtérüléshez pedig sok esetben a termelés nagyobb volumene, egy bizonyos szintű gépesítés, illetve profi sales és marketing szükséges.

Esettanulmány

Tekeresvölgyi Családi Birtok, Nemesvámos

Mindezekkel együtt a Balaton-felvidéken is számos jó példát látunk arra, hogy – ahogy itt hívják őket – a bebírók életmódjának meghatározó eleme a gazdálkodás valamelyik formája. Ők amellet, hogy utóparaszti hagyományokat ápolnak, prosperáló vállalkozásokat is vezetnek. Rájuk jellemző, hogy azért érkeztek a térségbe, mert szeretnék megőrizni a táj jellegzetes arcát, ápolni a hagyományokat és nyitottak a helyi tudás elsajátítására és megőrzésére.

A nemesvámosi birtokot 2002-ben vásárolta meg a Kovács család – akik nem messziről, Veszprémből érkeztek. Először saját lovaikat tartották itt, majd lovagláshoz, fogathajtáshoz kapcsolódó programokat szerveztek. Egy idő után felmerült az igény, hogy legyen öfenntartó vagy jobb esetben jövedelmező a birtok. A gazdálkodással és a sajtkészítéssel korábban nem volt tapasztalatuk, az első tehenük vásárlása után kezdtek el a tejtermékek előállításával kísérletezni. Kísérletezés és más magyar termelőkkel való beszélgetés, tudás- és tapasztalattmegosztás, külföldi tanulmányutak során ásták bele magukat a szakmába, és alakították ki saját stílusukat és termékpalettájukat. Bár sok mindent láttak és nagyra értékelik a legmodernebb technikákat, ők az érelés tekintetében a hagyományoknál maradtak, mert úgy érezték, a legkomplexebb ízvilág így érhető el.

A hagyományos szabadtartású állattenyésztésre alkalmas legelő „csak nassolásra” elég az itteni teheneknek – egy ekkora állomány legeltetésére 45-50 hektár kellene, ezért a takarmányt vásárolják. Bizonyos technikai lépéseket nem akarnak megugrani, mert szeretnék megőrizni a vállalkozás családi jellegét. Habár több munkatársat foglalkoztatnak, fontos nekik, hogy például a piacokon a családból is mindig jelen legyen valaki, és személyes kapcsolatban legyen a vásárlókkal. Termékeik nagy részét maguk értékesítik, de kiszolgálhatnak éttermeket és online boltokban is megtalálhatók.

Az ő életükben gyakorlatilag nincs pihenés vagy szünnap, az állatokkal és a terménnyel való foglalkozás állandó jelenlétet igényel. Viszont ez az

életmód teljessé teszi a mindennapjaikat. Az állatokkal, a természettel és a vásárlókkal való közvetlen kapcsolat, a jó visszajelzések és a bizalom az, ami változatossá és kielégítővé teszi az életmódjukat.

Kovács Zsófi szerint a vidéki élet nem idilli – habár gyönyörű természeti környezet veszi őket körbe –, az állattartás állandó jelenlétet és rugalmasságot, jó problémamegoldó képességet igényel. A tehénszag és a gépek zúgása része a mindennapjaiknak, jóval kevesebb hatás éri őket a várostól távol, és egyes dolgokért távolabbra kell utazniuk. Azonban az ő személyiségükhöz passzol ez a fajta életmód. A családban mindenkinek sokrétű feladatai vannak, így élük ki kreativitásukat a birtok vezetésén belül.

A vállalkozás organikusan fejlődött az idők során, legtöbbször a vásárlói igényekhez igazodva. Néhány évvel ezelőtt húsfeldolgozással is elkezdtek foglalkozni, valamint a birtokhoz kapcsolt szolgáltatások is megjelentek, mint a vendégház, a lovaglás vagy a sajtkóstoló üzemlátogatások.

Fotó: Kovács Zsófia

Mozgásban lévő hagyományok

Napjainkban nem egy példa van arra, hogy a felgyorsult nagyvárosi életmódból kiszakadni vágyó, korábban szellemi munkát végző városiak új életet kezdenek vidéken. Ehhez többnyire az évek során felhalmozott kulturális és gazdasági tőke nyújt egyfajta biztonságot. Az új vidéki életformákban jellemzően nagyvárosi tapasztalatok és gazdasági, vállalkozási gyakorlatok is megjelennek, melyek sok esetben hibrid életmódot hoznak létre. A gyüttmentek és a helyiek között ezek a szemléletmódok gyakran ütköznek, ezáltal pedig konfliktusok alakulhatnak ki.

A Balaton-felvidék társadalmi-gazdasági változása azonban már korábbra nyúlik vissza. Az egyik legnépszerűbb terület, a Káli-medence átalakulása már 50 évvel ezelőtt elkezdődött, és mind a mai napig tart.

A Balaton-felvidéket, de elsősorban a Káli-medencét 3 beköltözési hullám formálta az 1970-es évektől kezdve. Ettől az időszaktól az 1980-as évek végéig jellemzően filmesek, művészek, képzőművészek, színészek érkeztek a területre, akiket a vidéki idill, a még élő falvak és a paraszti kultúra vonzott, valamint a szembehelyezkedés a városi, szocialista mindennapokkal és a Balaton-parti tömegturizmussal. Ők voltak az első generációs bebírók, akik közül sokan állandó lakosok lettek. Ők a vidéki életmód megőrzésére törekedtek és integrálódni szerettek volna a tősgyökeres lakosságba. Mivel igyekeztek az idilli falusi kultúrát fenntartani, művelték a kerteket, gyakran állatokat is tartottak, és megőrizték a hagyományos építészeti örökséget. Habár velük együtt új kultúra is érkezett a településekre, a helyi életmód fenntartása számukra fontos volt, ezért viszonylag konfliktusmentes volt a helyiekkel való együttélésük.

A második hullám 1990 és 2010 között zajlott, amikor már a divatossá vált falvakban a jómódú városi középosztály, illetve sok külföldi kezdett

el ingatlanokat vásárolni, javarészt nyaralás és nem letelepedés céljából. Őket már nem a paraszti idill, hanem a szép környezet és a nyugalom csábította. Mivel a hagyományos településkép vonzotta ide őket, jellemzően ilyen stílusban újítták fel házaikat, ami sokat javított a falvak általános állapotán és képén. Ugyanakkor ebben a hullámban már a nyugalom, a pihenés, a nyaralás vált fontossá, így a gyűttmentek jellemzően nem ápták a paraszti kultúrát: az ólakat lebontották, a szőlőt kivágták, inkább füvesítettek és néhány gyümölcsfát ültettek. Ekkor kezdtek el kialakulni a mezőgazdasági típusú konfliktusok a helyiek és a nyaralótulajdonosok között, hiszen az utóbbiakat zavarták a hagyományos tevékenységek, mint a permetezés, a gépi munka vagy az állattartás. A konfliktusokat élesítette, hogy az önkormányzatok gyakran a nyaralók és a turizmus szempontjait védték, és sok helyen megtiltották a lakott területen belüli állattartást vagy korlátozták a mezőgazdasághoz és a gazdálkodáshoz köthető tevékenységeket.

A harmadik hullám a gasztroturizmus köré szerveződött, és a 2010-es években kezdődött. Ezt az időszakot a nagyszámú turista és az őket kiszolgáló és egyben idevonzó turisztikai vállalkozások megjelenése jellemzi. A turizmus van a leggyengébb kötődésben a területet jellemző hagyományos életmóddal, így ez hozta a legnagyobb változást a falvak életébe. A nyugalom, a tájkép és a hagyományos falukép mellett a vendéglátóhelyek és a szolgáltatások jelentik a legnagyobb vonzerőt, melyeket gyakran városi színvonalon, városi árakon hoznak létre a városból érkező életmód-vállalkozók. A turistáknak ezek a területek már nem jelentenek életteret, így a turizmus mentén sokféle konfliktus alakul ki a tősgyökeresek, a vállalkozók és a látogatók között – kezdve onnan, hogy a helyiek az árszínvonal és a kulturális különbségek miatt gyakran kiszorúlnak ezekből az éttermekből, odáig, hogy a megnövekedett forgalom miatt alig lehet átkelni a főutcán, illetve elegendő hely híján a turisták parkolónak használják az egész települést. A vállalkozások és a tőke megjelenésével ezek a falvak egyfajta virágzásnak indultak a hagyományos módon, gyönyörűen felújított házakkal és minőségi gasztronómiai és kulturális kínálattal. Azonban a fokozott érdeklődés magas ingatlanárakat eredményezett – ami a maradni vágyó helyieknek, főleg a fiatal generációnak nem előnyös, hiszen nem tudnak lakóházhoz jutni.

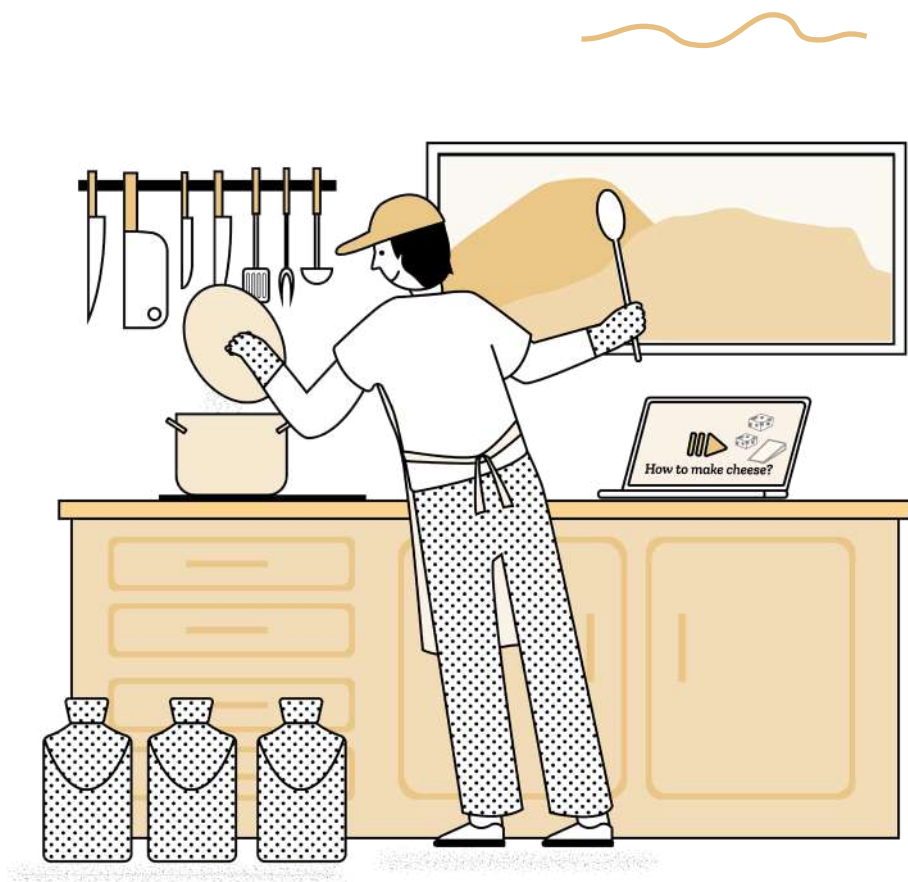
A gyüttment jelzővel a máshonnan jött, nem őslakos embereket illetik. Eredetileg kissé sértő és gunyoros jelző volt, azonban mai értelmezésében a várost elhagyó, vidéken újrakezdő embereket hívjuk így. A Balaton-felvidéken ez még egy kicsit az időszakosságra utal, vagyis hogy ezek az emberek jönnek-mennek, nem feltétlenül kapcsolódnak be a helyi életbe.

A bebíró a Balaton-felvidéken elterjedt kifejezés, ami szintén beköltözött jelent, azonban már egy erősebb, gyarmatosító felhanggal. Elsőként főként nagyvárosokból érkező, a Káli-medencébe beköltözött művészeket, értelmiségieket hívták így. A bebírók azonban idővel gyakran váltak a települések állandó lakosaivá, részt vesznek annak közösségi életében és a település fejlesztésében, de az általuk képviselt új kulturális formák is gyakran válnak a település identitásának részévé.

A „Lo-Káli” kutatás annak szeretne utánajárni, hogyan vált a Káli-medence az elmúlt 10 év alatt értelmiségi menedékhelyből a falusi turizmus felkapott célpontjává, és mindez milyen hatásokkal jár a helyi közösség, a gazdasági, kulturális és természeti környezet szempontjából. A kutatás 2019 és 2022 között zajlik a Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont szervezésében neves kutatók és egyetemisták, valamint a helyi lakosok bevonásával. Céljuk a tudományos eredmények mellett az is, hogy segítsék megőrizni a Káli-medence értékeit, a "hely szellemét", megtalálni azokat az utakat, amelyeken járva a táj és a benne élő emberek a hasznélvezői és nem az áldozatai lesznek a változásnak.

Jelen korunkat azonban a tömeges elitturizmus mellett a különböző életmód-kísérletek is jellemzik. A tősgyökeresek nagy részének már megváltozott az életmódja, a hagyományos falusias életformát élők nagy része kiiregedett, az ő utódaik viszont jellemzően más életmódot választottak. A beköltözők között azonban van, aki továbbviszi ezeket, mert értéknek tartja ezt az életformát. Sokan kezdenek különböző típusú vállalkozásokba, vagy kezdenek kísérletezni a hagyományos épített örökség és a táj kortárs használatával.

Az Óbudavári Sajtok termelője, Szabó Bálint például tanárként költözött felesége szülőfalujába, Óbudavárra, ahol belefogott a sajtkészítésbe. Kezdetben könyvekből és YouTube-videókból tanulta ki a technikát. Családi gazdaságukban ma már száz kecskét tartanak. Korábban jellemzően a környékbeli éttermeknek adták el a termékeiket, a covidjárvány óta azonban Budapestre is sokat szállítanak.

Esettanulmány

Andriska Pékbisztró, Kővágóörs

Andriska, vagyis Török András és felesége, Major Zsófia fővárosi életüket hátrahagyva költöztek Kővágóörsre és nyitották meg a pékséget és reggelizőhelyet. Andris a bankszektort hagyta hátra, hogy szakács, majd pék lehessen. A legjobbaktól tanult, sokat járt a Káli-medencébe és a Nivegy-völgybe, ahol úgy érezte, ez az a hely, ahol szívesen letelepedne és megnyitná vállalkozását. Jó darabig keresték a megfelelő helyszínt, amikor egy ismerős ajánlására megnézték a majd' 200 éves épületet, amely már 100 évvel ezelőtt is pékség volt. A sokat látott vöröskő épület már 15 éve használaton kívül állt. Andrásnak sokat jelentett az épület története, szerette volna folytatni elődei hagyományát, és biztos pontként, télen-nyáron nyitva tartva üzemelni, kiszolgálni a helyieket és az utazókat egyaránt. A felújítás során ügyeltek rá, hogy az épület és a környék legfőbb stílusjegyeit tiszteletben tartsák, ugyanakkor új, modern és merész fejezettel, de felelősségteljesen folytassák a pékség történetét. Az átalakítás során a régi magyar kemence körül fellelt vörösköveket a vendégtér fali burkolataként hasznosították újra.

Működésük során az alapanyagokat igyekeznek közeli termelőktől beszerezni. Ez azonban nem mindig egyszerű feladat, ugyanis kevés helyi termelő képes állandó színvonalon és mennyiségben szállítani – még ha Andrásék törekednek is a szezonális alapanyagok felhasználására. András különösen nyitott a közösségi kezdeményezések és a tudásátadás iránt. Hosszú távú céljuk, hogy saját, minőségi alapanyagokat tudjanak biztosítani a péktermékeikhez.

Kísérletező közeg

A hagyományos (falusi, gazdálkodó) életmód nyomai sok helyen köszönnek vissza a településeken. A Magyarország utóbbi évtizedeire jellemző urbanizációs folyamatokról viszonylag pontos képünk van. Az 1990-es évek előtti első urbanizációs hullám során a falvak népessége csökkent, demográfiájuk megváltozott, a legtöbbjükre a természetes fogyás volt a jellemző. Ez így volt a Balaton-felvidéken is az 1970-es és 1980-as években. Majd ez megváltozott, és az 1990-es évektől – különösen az idegenforgalom miatt – felértékelődött a térség, mely máig tart. Ez a felértékelődés hozott változást a növekvő számú időszakos és állandó lakosok és az egyre elérhetőbb korszerű, automatizált technológiák megjelenésének hatására, ami alapvetően megváltoztatta az addig jellemző életmód minden fontos területét. Mindez a világ minden táján zajló tendenciákkal (digitalizáció, „felgyorsult” életritmus, klíma- és energiaválság stb.) összhangban történik, de a Balaton-felvidék idegenforgalmi felértékelődése a kihívásokat és problémákat még sürgetőbbé és tapasztalhatóbbá teszi.

Megtalálhatóak a falusi településekre jellemző régi épületek, használati eszközök, mesterségek, népszokások, hagyományok a térségben, de az átalakult mai életmódnak sokszor nem képezik szerves részét, mely társadalmi és identitásproblémákhoz vezet: települések közösségei közötti konfliktusokhoz, tudáshiányhoz, a közös múlt, értékek és szokások megismerésének hiányához. Mivel ezek meghatározó részei a helyi közösségben kialakuló kapcsolatoknak (lásd: bebíró-gyüttment-őslakos konfliktus), ezért fontos a hagyományok, szokások, értékek megismertetése, átértelmezése és mai helyzetbe foglalása, ami egy nehéz, az egész közösséget érintő feladat. A probléma részét képezi, hogy az őslakosság igénye ugyan a hagyományok és szokások megismertetésére az újonnan beköltözők és a fiatal generációk felé érzékelhető, de nyitottság és aktív részvétel már sokszor nem járul hozzá.

Paloznakon, érzékelve a beköltözők és a helyiek közötti konfliktust, falusétára invitálták a beköltözőket és a tősgyökeres lakókat egyaránt. A polgármester névre szóló levélben hívta meg az utóbbi 10 évben Paloznakra

költözőket, hogy személyesen tartson nekik helyismereti sétát, bemutatva a település hagyományait, ezzel erősítve a helyi identitástudatot. A tudásátadás, a belülről építkező közösségformálás, az egységes kommunikációs csatornák megteremtése és a helyi identitástudat erősítése egy komplex folyamat, amely néhány településen már elkezdődött. Alsóörsön rendszeresen tartanak "közéleti teadélutánt", ahova a helyiek és a beköltözők is eljárnak. Itt jellemzően klasszikus lakossági fórumos témák kerülnek elő, de gyakran stratégiai döntések is születnek. Ezeknek a találkozóknak mindig van kézzelfogható eredménye, valamilyen konkrét döntés születik, megoldanak egy problémát vagy fejlesztenek valamit. Mivel ezeken az eseményeken nincs jegyzőkönyv, így mindenki őszintén beszélhet az adott témáról, ami nyitottságot és hatékonyabb problémamegoldást eredményez. Emellett a polgármesteri hivatal létrehozott egy saját Facebook csoportot, ahol a lakosság első kézből, közvetlenül a döntéshozóktól értesülhet mindenről, vagy vethet fel problémákat, javaslatokat. A "képviselő-testület válaszol" keretében a lakosság hétfőn kérdezhet, amire péntekig válaszolnak. A közvetlen, a közösség jelentős részét bevonó kommunikációval sikerült a helyi identitástudatot is erősíteni.

Az újonnan beköltözők számára fontos, hogy magukénak érezzék a vidéki életmódot és az itt élőkkel szoros együttműködésben, közösségben éljenek. A Balaton-felvidék értékei, szépsége, táji adottságai korábbi időszakokban is inspiráló terepnek bizonyultak megújulást kereső művészeti, építészeti közösségek számára. Ezek a közösségek ma jellemzően az ökotudatos életmódot élő, innovatív vállalkozási és oktatási formákkal kísérletező

közösségekben találhatóak meg. A holland-magyar pár (Bárányos Katalin és Janneke Brinks) által alapított tótvázsonyi Janka Tanya például egy fejlesztő és foglalkoztató otthon autisták és értelmi fogyatékkal élő felnőttek számára. Az otthonban élők részt vesznek a falu gondozásában és a tanya mindennapi feladataiban is, mint a kertápolás, az állatok gondozása, ugyanakkor ajándéktárgyakat, képeslapokat is készítenek, valamint áruházi árufeltöltő és szortírozó munkát is vállalnak. A segítő közösség célja, hogy a sérült fiatalok a társadalom alkotó részei legyenek és ösztönzi őket a teljes értékű, emberhez méltó élet megélésére. A kezdeményezés erős közösségformáló erővel bír és lehetővé teszi a társas kapcsolatok elmélyítését az otthonban élők és a falubeliek között. Munkájukat a tótvázsonyi önkormányzat is segíti.

A legjellemzőbb kísérletezés azonban az ökotudatos életmód, mely során a természettel együttműködő, hagyományos ökológiai mintán alapuló terek és közösségek valósulnak meg, ahol fontos szerepe van a természetvédelemnek, a gyógyulásnak, a közösségi kultúrának, a helyi értékeknek és a tudásmegosztásnak.

Esettanulmány

Hideg-hegyi Menedék, Pécsely

A városi életmódból kiszakadva sokan kísérleteznek alternatív életmóddal és lakhatási formákkal. A Hideg-hegyi Menedék egyike az ilyen kísérletező közegeknek. Alapítói a Pécsely és Barnag között fekvő Hideg-hegyen hozták létre otthonukat. A nagyvárosi nyüzsgést lecserélték a természet csendjére, békéjére, egy jurtára és kétkezi munkával felépített élettérre. Csatlós Regina és Tőgyi Balázs, a Hideg-hegyi Menedék megálmodói egy 3 hektáros, műveletlen területet vettek gondozásba és alakították otthonukká. A területen elhelyeztek egy jurtát és elkezdtek gazdálkodni, állatot tartani. Csak annyit építenek és annyit változtatnak meg a környezetükben, amennyi szükséges, minden mászt igyekeznek a maga természetes formájában meghagyni. Egy szelíd léptékű, tájba illeszkedő otthont, éttermet valósítanak meg úgy, hogy közben együttműködnek a természettel és annak folyamatait a maguk hasznára fordítják. Fontosnak tartják a helyierőforrás-alapon gazdálkodó, helyi piacra termelő, helyi gazdaságot erősítő kis közösségek kialakulását, ezért számos közösségépítő és tudásátadó eseményt szerveznek, mint permakultúra képzés, Nagyapám Háza-táborok, gyümölcsészeti előadások és workshopok, emellett önkéntesek hosszútávú helyben tartózkodására és tanulásra adnak lehetősége. Céljuk, hogy elérhetővé tegyék mindazt a tudást, ami az általuk képviselt életformához nélkülözhetetlen.

Korokon átívelő közösségek

A helyi közösségek a mai napig megbújnak a Balaton-felvidék dombjai között, nem jellemző a regionális összefogás. Ez már a római, majd a későbbi korokban is így volt: a szórványos településhálózat a 19-20. századra jóval sűrűbb és népesebb lett, de a mai napig csak egy-egy völgyben vagy hegyoldalban alakult ki szorosabb együttműködés, ilyen például a Nivegy-völgy települései közötti összefogás. A Balaton-felvidék egészét tekintve az átfogó regionális összefogás sem mondható el, a földrajzi, történelmi, kulturális és mezőgazdasági azonosságok ellenére. Olykor egymás melletti települések folytatnak egészen eltérő hagyományokat, de ennek ellenére találunk mintázatokat és tetten érhető, mélyen gyökerező tudást, generációkon átívelő szokásokat.

A Balaton-felvidéki életmód mindig is eltért a Balaton-parti településektől, hiszen mások a táji adottságok, máshogy alakultak ki a települések; a háztáji gazdálkodás, a mezőgazdaság, az állattartás szinte minden háztartásban az önellátás része volt. Ebben a szemléletben működtek vagyonos és egyházi közösségek is, ami Tihanyban most is tapasztalható. A közvetlenül az északi parton fekvő települések pedig morfológiájuk, gazdasági helyzetük miatt esnek külön kategóriába a Balaton-parti helységek között: a terepadottságok miatt eltérő szokásaik és kihívásaik vannak, és a Balaton-felvidéki dombokról érkező termékek is gazdagabb ellátási láncot hoznak létre (pl. Balatonudvari, Balatonszepezd).

A hagyományok ápolásáért, generációkon átívelő tudás átadásért zajló folyamatokban találunk ma bőven kihívást: az előregedő településeken az idősebb korosztály jobban őrzi ezeket az értékeket, szokásokat, a „tudást”, melyet a fiatalabb generációnak kellene tovább ápolnia. Ugyanakkor mellettük a helyi értékek megőrzésében nagy szerepet a beköltözők vállalnak, akik számára a helyi örökség még a különlegesség erejével bír.

A generációról generációra átadott tudás különféle életmód-mintázatokat alakított ki, melyek leginkább egy-egy tájgazdálkodási tevékenység köré épülnek (pl. borász, állattartó, vendéglátó családok). A családon belüli tudásmegosztáson túl a helyi értékek, örökség felkutatásában, azonosításában, tudatosításában és a tudás átadásában számos településen (pl. Dörgicse, Felsőörs, Eger-patak menti települések) elindultak pozitív folyamatok, amelyeknek elsődleges célja a helyi lakosok (öslakosok, bebírók, gyűttmentek) bevonása a látogató-/turisztikai közönség helyett. Ez tetten érhető a különféle értékmegőrző és bemutató túrákon (pl. Pető Piroska értéktúrái) és a hagyományokat, a közösségi életet, kulturális értékeket bemutató eseményeken (pl. Szent Balázs napja, Megfőzzük Almádit!). Ezek mellett megjelentek új közösségformáló események és terek; például a mozgással kapcsolatos közösségek alakulása, kártyaestek, biliárdozás. Kis falvakban is van már mód a testmozgásra, gyakran a kultúrházak adnak teret ehhez hasonló szerveződéseknek. Ez részben a gyűttmentek hatása, de mutatja azt is, hogy a Balaton-felvidéki települések más hasonló magyarországi aprófalvas térségekhez képest mennyivel reziliensebbek.

Kultúránk, hagyományaink folyamatosan változnak a korszak technikai és társadalmi változásait követve. Ma a hagyományőrzés kifejezés inkább a hagyomány konzerválását jelenti, ahol egy képzeletbeli vitrinbe helyezzük a kultúránk egy szeletét, hogy azt időről időre, jeles alkalmakon elővegyük. Ilyenek a ma már nem használt és a közösség számára jelentéssel nem bíró népviseletek vagy az elhalt mesterségek bemutatása. Ezek a tudások emlékeink és történelmünk fontos részei és elengedhetetlen, hogy megőrizzük őket és tanuljunk belőlük. A hagyományőrző egyesületek és csoportok azok, akik megőrzik ezt a kollektív emlékezet által elvesztett tudást, amely a társadalom egészének már nem sajátja. A karácsonyi ünnepkörhöz kötődő élő közösségi hagyományok között néhány helyen még megtaláljuk például a betlehemezést a Balaton-felvidéken, ugyanakkor több településen teljesen új szokások alakultak ki. Jellemző a karácsonyi vásár, a közös főzés, evés-ivás, de van, ahol közösségi oldalon szavaznak az elkészített ételről.

Másutt a gesztenyesütés lett a hagyomány, vagy közös kirándulással búcsúztatják az ővet, amely során beköszönnek egymáshoz a szomszédok egyfajta alternatív betlehemezésként. Pécselyen az újév napi pincelátogatások is újraéledtek. Törő Balázs, a veszprémi Laczkó Dezső Múzeum néprajzos muzeológusa szerint az egymás borát kóstoló szőlősgazdák és családjaik jókedvű csapataitól a szőlőhegyek pár napra felébredtek téli álmukból, szinte szüreti hangulatba hozva a pincék és prэшázak világát.

A lokális kulturális fesztiválok fontos közösségszervező események. Ezek közül azokat érdemes jó példának tekinteni, melyek a helyi lakosoknak, bebíróknak és beköltözőknek szólnak, nem csak a turistáknak. A Murci fesztivált több balatoni településen is megrendezik. Az teszi érdekessé, hogy a helyi szőlőtermesztésre alapozva egy új hagyományt teremtettek azzal, hogy a szüret egy olyan közösségi eseménnyé vált, melyen a lakosok, beköltözők és turisták egyaránt részt vesznek.

A tudásátadás, a hagyományok életben tartásának egyik fontos kihívása a régi és az új szokások összekapcsolása, hogy minden generáció azonosulni tudjon velük, és a közösség egységességét erősítsék.

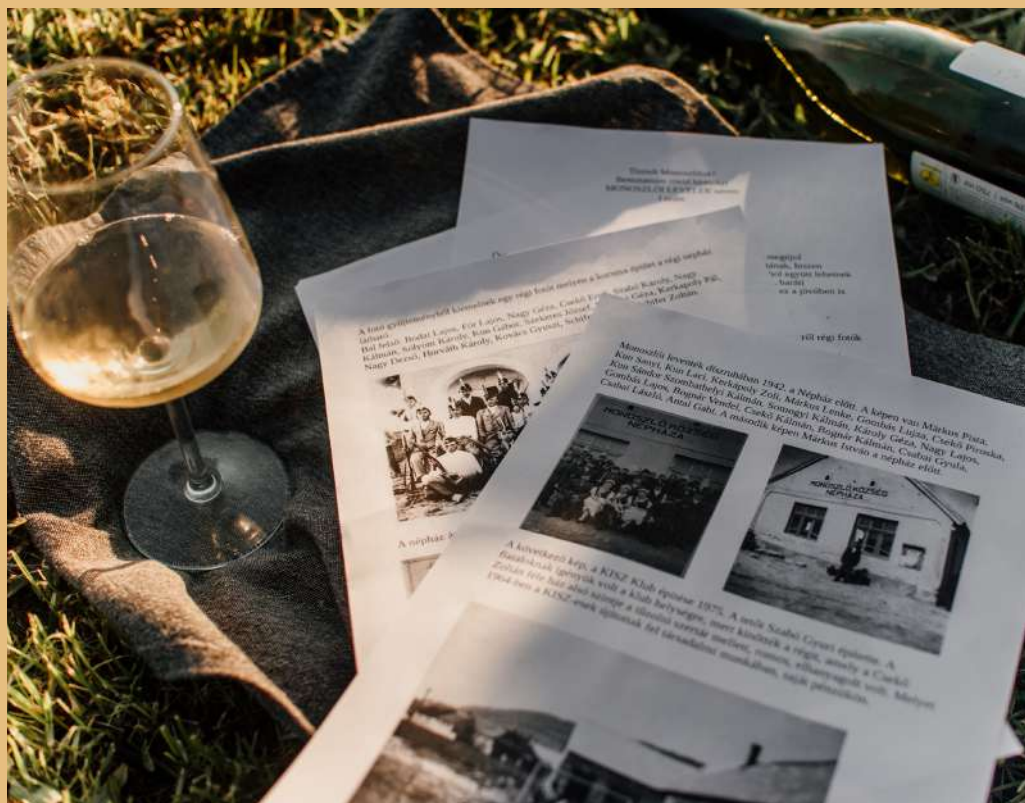

Esettanulmány

Monoszlói levelek

A generációkon átívelő tudásátadás formájának egyik jó példája a „Monoszlói levelek” című kiadvány elindítása, amely egy helytörténeti értékekről szóló összefoglaló. A kiadvánnyal párhuzamosan elindítottak egy közösségimédia-csoportot is „Monoszlói Kulturális Közösség” néven, ahol a település kulturális híreit osztják meg. A kiadvány és a csoport ötlete Kapás Krisztina keramikustól származik, aki már több mint 10 éve bebőröként, a település kulturális közalkalmazottjaként kutatja a monoszlói helytörténetet – köztük a szakmájához kapcsolódó fazekas hagyományt – és a hagyományos életmódot, gyűjti a falu időseinek történeteit képekkel illusztrálva.

S Z I N T É Z I S

S Z I N T É Z I S

S Z I N T É Z I S

S Z I N T É Z I S

S Z I N T É Z I S

S Z I N T É Z I S

S Z I N T É Z I S

S Z I N T É Z I S

S Z I N T É Z I S

Életmód

A Balaton-felvidéki kultúrtáját és az évszázadok alatt kialakult használatot, a működő tradíciókat ma számos veszély fenyegeti. Ezekre a helyzetekre találunk példaértékű megoldásokat, de ezek nem működnek egyelőre regionális léptékben – sem a szemléletet, sem a gyakorlatot tekintve. A térség egyik legnagyobb lehetősége tehát az együttműködésben, a tapasztalatok megosztásában rejlik.

A felgyorsult életmód olyan változásokat hozott, melyek következtében átalakult a térség társadalmi összetétele. Felerősödött a nagyvárosból vidéki életmódra vágyók „leköltözése” a Balatonhoz, de jelentős a szakképzett munkaerő elvándorlása is. A Balaton-felvidék, de főként a Káli-medence legutóbbi társadalmi-gazdasági átalakulása 50 évre nyúlik vissza. Sok művész, képzőművész, színész, jómódú városi középosztálybeli, külföldi, vendéglátással foglalkozó érkezett a vidékre letelepedés céljából – közülük volt, akinek fontos a vidéki értékek és életmód megőrzése és továbbélése, más részük csupán a turizmus és a turisztikai vállalkozás miatt érkezett. Sokrétű konfliktus alakult ki a tősgyökeres lakók és a beköltözők között, mely a mai napig jelen van a térségben, és a legtöbb Balaton-felvidéki településen befolyásolja a közösségi életet és döntéshozást. Kérdéses, hogy ez a változás milyen hatással lesz a helyi közösségekre, értékekre, a hely szellemére, a Balaton-felvidék ma ismert oldalára. A kísérletezés, az új dolgok kipróbálása és beépítése a hagyományos, évszázadok során kialakult rendszerekbe komoly fejlődési potenciált jelent a területen. A meglévő hagyományok, a közösségi és gazdasági rendszerek, a „rég” tudás jó alapot képeznek a nyitott, innovatív megoldásokra fogékony helybélieknek és beköltözőknek. Az 1990-es évektől érzékelhető, a Balaton-felvidék felértékelődését serkentő folyamatok is felerősítik a kísérletező, innovációra nyitott szemléletet. A közösségi helyek átalakulása érzékenyen érinti az őslakosokat, mivel erős érzelmi kötődésük van az egykori helyszínekhez. Vajon a települések képesek lehetnek létrehozni olyan helyeket, ahol otthon érzik magukat a tősgyökeresek és a beköltözők is?

A döntéshozók és a vállalkozók szerepe is meghatározó lesz abban, hogy ezek a közös terek, az újraértelmezett kocsmák a múltban ragadt nosztalgikus helyszínek vagy az értékek őrzésének a helyszínei lesznek-e. A legfontosabb kérdés az, hogy ki tudnak-e alakulni az együttélés szabályai és létrejönnek-e olyan helyek, platformok, melyek az egymás mellett élés helyett együttműködésre és elfogadásra építenek. A hagyományos életmódmintázatok is változnak a gazdasági, társadalmi és környezeti változások miatt, de megjelentek olyan közösségek és vállalkozások, melyek erre a sok évtized alatt felgyülemlett tudásra építenek (kistermelők, borászatok, zárt ökológiai és vallási közösségek). Ezek olyan pozitív folyamatok, amelyek jó tendenciákat indíthatnak el az átértelmezett, mai igényekhez és kihívásokhoz illeszkedő gyakorlatok elterjedésében. Ki kell emelni a településeken belüli csoportok (őslakosok, bebírók, gyűttmentek) között húzódó társadalmi konfliktust, melyet középtávon nagyon fontos az összefogás felé terelni, mivel az ő együttműködésük egyben a kulcsa is a településen belüli tudásmegosztásnak és a hagyományok gyakorlásának. Az együttműködőbb települések jobban tudnak majd reagálni a kívülről érkező kihívásokra, és a kulturális örökség, az értékek megtartásának központjaivá válhatnak. Látunk jó példákat itt is, hiszen számos településen a polgármesterek vagy a kulturális szereplők igyekeznek a helyiek és ideköltözők közti ellentétet feloldani közös eseményekkel, bevonással.

A régióban található innovációkban ágazattól függetlenül fontos közös értékek a helyi erőforrásra épülő fenntartható megoldások keresése, tudásalapú közösségek létrehozása, új – a térségre eddig kevésbé jellemző – kombinációk és módszerek alkalmazása, a helyi lakosság támogatása az időszakosan érkező látogatóközönség helyett.

Az ellentétek sokszor egészségesen hatnak a versenyszellemre, és ebben rejlik a Balaton-felvidék lehetősége is: nem szükséges minden konfliktust megoldani, de arra kell törekedni, hogy ne ez legyen az együttműködés gátja. Amennyiben sikerül a társadalmi csoportok tudását, erőforrásait egymásra építeni, az nemcsak a településnek, de a régió hálózatosodásának is komoly lendületet tud adni.

Ebben a munkában a vállalkozásokon és piaci szereplőkön túl a kisebb, új életformával kísérletező közösségeknek is szerepe van (életmód-, vallási stb.), de az ő esetükben is igaz az, hogy ki kell lépniük a települések közötti együttműködés színterére, ha a térség fejlődését szem előtt szeretnék tartani. Az elszigetelt közösségek ugyan számos jó gyakorlatot fejlesztenek ki, de ha ezt nem tudják a társadalom és a régió többi szereplője számára átadni, akkor a térség széttagozottságát erősítik, nem az egység létrejöttét. Ezek esetében ugyanazzal a társadalmi konfliktussal találkozunk, mint a bebírók esetében: az általuk hozott tudás becsatornázásához nyitottságra és új szemléletre van szükség, melynek első lépése lehet közös találkozási helyzetek létrehozása.

A közösség helyi identitásának erősítése támogatja az élhető települések létrejöttét:

— Olyan helyekre, találkozási pontokra és elemekre van szükség, melyek kapcsolódást biztosítanak a beköltözők és a helyiek között.

— Mediáció, tudásmegosztás, tudásalapú közösségek: olyan helyszínek, melyek erősítik a helyi identitást, a beköltözők és az őslakosok is használják, magukénak érzik. Ehhez a tervezésnél is szükség van a bevonásukra (például közösségi tervezés során).

Fenntartható gazdaságok
68-71

Mozgásban lévő hagyományok
72-75

Kísérletező közeg
76-79

Korokon átívelő közösségek
80-85

Szintézis
86-89

Épített környezet

A Balaton környéki építészet sokarcú világában a historizáló és modern villáktól, apró és grandiózus nyaralóktól a fürdőélet intézményein és a borkultúra kiszolgálóépületein át a trendi apartmanházakig és kikötői építményekig igen széles a skála. A Balaton-felvidék ezen belül is különleges helyet foglal el, hiszen a part menti településektől eltérően itt néhány évtizeddel ezelőttig a legtöbb hely őrizte tradicionális építési formáit, amelyek meghatározzák a térség karakterét. A kortárs igények és lehetőségek azonban nem mindig találkoznak ezekkel a hagyományokkal - épp ezért fontos kérdés, hogyan található meg az érzékeny egyensúly az értékes örökség megőrzése és a jelen (valamint a jövő) külső-belső kihívásai között.

Fenntartható gazdaságok

A hagyományos gazdálkodási formák megőrzését a Balaton-felvidéken megnehezíti az elmúlt években megindult nagymértékű építési hullám. A beépítések a belterületen kívül kiterjedtek a külterületi szőlőföldekre, ahol megindult a pincék jelentős felújítása, átépítése. A településrendezési tervekben kiemelt feladat a látványvédelem kérdése, a területhasználat, az élőhelyek és a települések megőrzése, amit különböző szabályozási eszközökkel igyekeznek védeni. Kialakították az egyedi tájérték kategóriát és kidolgozták az "egyedi tájértékek kataszterét" (TÉKA), amely a természeti és művi elemek (lakóház, kálvária, fasor) megőrzését szolgálja. A Balaton-felvidék értékeit, a tájkaraktert és a hagyományos tájhasználat fenntartását védi a Balaton-törvény (2018. évi CXXXIX. törvény Magyarország és egyes kiemelt térségeinek területrendezési tervéről). Célja a települések összenövésének megakadályozása, a szőlőhegyek, zártkertek szabályozása, a beépítéstől való megóvása, valamint az erdőterületek és zöldterületek, illetve a településkép védelme. További célja a környezet és a természet védelme és a vízpart közcélú megközelítésének biztosítása.

Az önkormányzatoktól számos feladatot és jelentős forrásokat vontak el az elmúlt időszakban, aminek a kompenzálására 2015-ben a helyi önkormányzatoknak lehetőségük nyílt az úgynevezett települési adó bevezetésére, mely egy teljesen új helyi adónem. A települési adó maximális összege és alapja törvényileg nem meghatározott, illetve olyan adótárgyra vonatkozik, amely semmilyen más formában nincs adóztatva. A környező települések közül Csopak bevezette a nádas és az erdő kivételével az önkormányzat illetékességi területén lévő, külterületi földadót. Ennek célja, hogy a külterületen lévő részeket rendeltetésszerűen használják a kijelölt művelési ág alapján – pl. rét, legelő, szántó, gyümölcsös, szőlő –, aki pedig eszerint használja a területet, az mentesül az adó alól. Ennek hatására nagyon sok területet tudtak megőrizni, és régi, elhanyagolt övezeteket raktak rendbe Csopak külterületén.

A beépítések ösztönzői a kereslet növekedése mellett a különböző támogatások (például a falusi CSOK) voltak, valamint az ingatlanpiac erősödését segítette a járványhelyzet, illetve hogy a környéken hosszabb távú fejlesztések indultak. A Balatonnál az elmúlt évekhez képest megtöbbszöröződött az építési engedélyek száma. Egyre többen vannak olyanok, akik ragaszkodnak ugyan a városi léthez (több munkalehetőség, szórakozási lehetőség, kedvező infrastruktúra), ugyanakkor szívesen töltenek el több hetet, vagy akár egy egész nyári időszakot a Balatonnál. Érdekes megvizsgálni a külterületet: itt a beépítések, felújítások a fentebb leírtak mellett sok esetben azért is indultak meg, mert a belterületi telkek négyzetméterára jelentősen megemelkedett. Milliós négyzetméterárak jelentek meg, így sokan alternatív megoldásként a külterületi kis pincék, préházak felújításába, illetve külterületi telkek beépítésébe kezdtek.

Emellett fontos megemlíteni, hogy a területhasználat megváltozásának nemcsak településképi, hanem ökológiai hatásai is vannak. Az a végtelenül bonyolult ökológiai rendszer ugyanis, amely a tájat élteni, nem tud ilyen tempóban alkalmazkodni a rohamos változásokhoz, és ennek kiszámíthatatlan környezeti következményei lehetnek. Mindezek nehezítik a Balaton-felvidéki kultúrtáj fenntartását, hiszen a hagyományos építmények (pl. pincék, gazdasági épületek, pajták) fokozatosan tűnnek el a nagyobb mértékű „nyaralóépítések” következtében – amelyek nemcsak funkciójukban, de vizualitásukban és esztétikájukban is sokszor tájidegen építészetet eredményeznek, emellett az ökológiai rendszer degradálódásához is vezetnek.

Esettanulmány

Építési szabályozások, Paloznak, Vöröstó

Az építési szabályok átgondolásával a mezőgazdasági épületek funkciója megmaradhat, de legalábbis a település közösségének nagyobb beleszólása lehet az átalakításokra, az ideiglenes nyaralóhasználat korlátozására.

Vöröstón a térségre kevésbé jellemző keresztcsűrös beépítés alakult ki, ami zártabbá, védettebbé teszi a telkeket. A pajtákat ma már jellemzően nem használják eredeti funkciójukra, a helyi közösség és döntéshozók mégis elkezdtek ezek megvédését és fenntartását, hiszen értékes tájképi elemnek számítanak és jól bővíthetők a mai igényeknek megfelelően: ma találunk itt nyári „lakot”, galériát, közösségi teret.

Paloznagon az önkormányzat változtatási tilalmat rendelt el (a rendezési terv átdolgozásnak idejére), amellyel a befektetési célú építkezést próbálják féken tartani többek között azért, mert a rendelkezésre álló infrastruktúra, a közművek, az utak egyre kevésbé tudják kiszolgálni a növekvő igényeket. A változtatási tilalom azt jelenti, hogy telket alakítani, új építményt létesíteni, meglévő építményt átalakítani, bővíteni, továbbá elbontani, illetve más, építésügyi hatósági engedélyhez nem kötött változtatást végrehajtani az új rendezési terv elfogadásáig nem szabad, kivéve a már bejelentett vagy engedéllyel rendelkező, folyamatban lévő ügyeket. Szentantalfára hatással volt Paloznak példája, így a túlépítés megelőzése érdekében szintén változtatási tilalmat rendelt el az önkormányzat a falu külterületén, a Szent Balázs-hegy nyugati oldalának a községhez tartozó mezőgazdasági kertes területein. A tilalom a helyi rendezési terv felülvizsgálatának befejezéséig van érvényben. A település azt tervezi, hogy 5000 négyzetméterre (eddig a Balaton-törvényben 2000 m² volt) emeli azt a teleknagyságot, amelyen építkezni lehetne, az építmény nagyságát pedig 75 négyzetméterben korlátoznák. Ezzel a szabályozással az lenne a céljuk, hogy a Nivegy-völgy ezen területe ne váljon üdülőövezetté, hanem megőrizze a korábbi szőlészetéről, borászatról híres vidék jellegét. A helyiek és az itteni ingatlannal rendelkezők támogatják a döntést, és egy regionális összefogást is szorgalmaznak a témában. A polgármester elmondása alapján eddig egy 2700 négyzetméteres nagyságú területen már lehetőség volt

arra, hogy egy maximum 100 négyzetméteres építményt szőlőműveléssel, borral, borturizmussal kapcsolatos funkcióval létrehozzanak. A terület 80 százalékán kellett a szőlőt megtartani. Az érintett területen egykor a szövetkezeti tagok háztáji parcellái voltak, jellemzően 3000 négyzetméteres nagysággal. Amennyiben a jelenlegi szabályozás megmarad, ezeken az egykori háztáji földeken több száz épületet lehetne felhúzni pillanatok alatt. Sajnos a kifüggesztésekből az látszik, hogy erre igény is van. Szentantalfa nem szeretné, hogy a szőlőhegyet olyan üdülőövezetté alakítsák, ahol az ingatlanok többsége az év nagy részében üresen áll, ahogyan ez a folyamat már több környező településen megfigyelhető.

Mozgásban lévő hagyományok

A Balaton-felvidék ma is őrzi jellegzetes építészeti arculatát – részben azért, mert sok érték megmaradt és fellelhető, és részben mert az itt élők és az ide költözők fontosnak tartják megőrizni a vidék építészeti karakterét, így a régi, rossz állapotú házak, pincék felújításakor nagy szerepe van a hagyományos motívumok, építészeti jegyek szerepeltetésének az épületeken. A terület épületállománya széles időszakot ölel fel: egészen az Árpád-kori 800-1000 éves templomok romjaitól a huszadik századi modern építészet hatására épült nyaralókig.

A vízparti és a vízparttól távolabb eső települések eltérő építészeti jellemzőkkel bírnak. A vízparti területek az elmúlt évtizedek alatt átértékelődtek, sokat változtak. A két világháború közötti időszakban elindult a regionális szintű építészeti gondolkodás. A tervezők a Balaton önálló identitását keresték, amelynek nyomán regionális építészeti koncepciók születtek. A térség építészete ekkoriban az üdülőterületekre koncentrálódott, a parttól távolabb eső területek építészetét nem érintették. Ebben az időszakban alakult ki a Balaton-felvidék erős karaktere, mely ma is meghatározza a települések arculatát. A modernizáció és a rekreáció összekapcsolódott, mely funkcionális és szerkezeti egyszerűséget eredményezett. Ezt az útkeresés időszakának is nevezzük, melyben egymás mellett voltak jelen a historizáló, a népies és a modern irányok. A parttól távolabb eső területeken felerősödtek a tájegység népi építészeti elemei. A 20. század második felében átfogó tervezés indult, mely során összehangoltan kezelték táj, település és épület egységét. A vízparti településeken a hatvanas, hetvenes években kialakuló nyaralóépítészet példái néhány helyen ma is megfigyelhetők, azonban itt ma az idegenforgalom és a vendéglátás a legfontosabb tényező, melyhez az épített környezet is alkalmazkodik. Az utóbbi időben számos olyan apartmanház épült a nagyobb balatoni településeken, melyek jellemzőiket tekintve egy teljesen új irány felé indultak el, és leginkább ingatlanfejlesztési szempontokat helyeznek előtérbe.

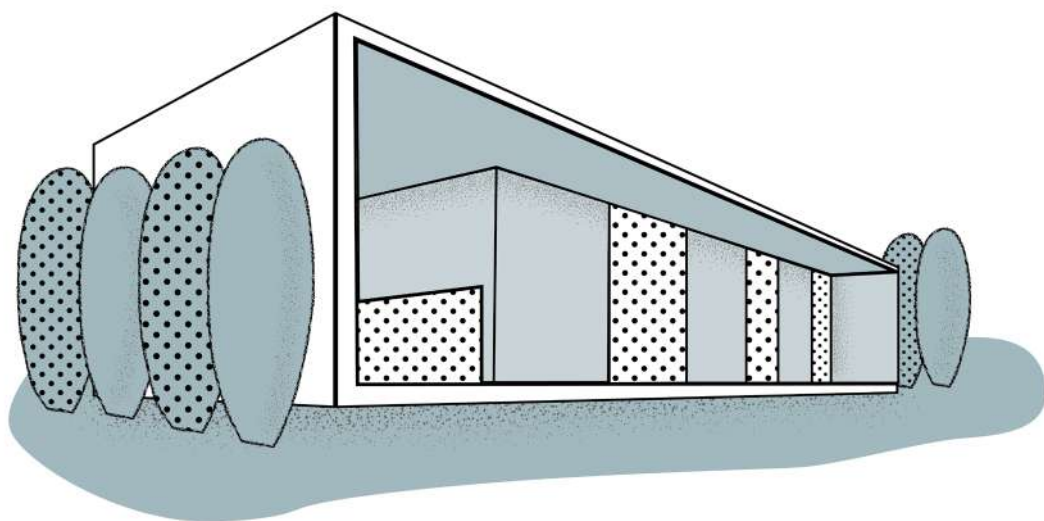
A vízparttól távolabb eső településeken jobban megmaradtak a hagyományos építészeti karakterek, utcaképek, sziluettek, vakolatdíszek, kémények, ablakok, tornácok, kőfalak, kerítések. Ugyanakkor a területre jellemző hagyományos építészet öncélú formamásolása nem biztos, hogy célravezető, helyette inkább a népi építészet, a tradicionális építési technikák és a helyi építőanyagok kortárs kontextusban történő használata (kő, vöröskő, nád, fonás stb.) tudja biztosítani a megújulást és egyben ezek megőrzését. A térségben számos mesterség a mai napig megmaradt. Az építkezések során a helyiek munkája a szállítási költségeket redukálja, ezenkívül munkahelyteremtő hatása is van, illetve a lokális ismeretek és tapasztalatok megléte gyorsítja a folyamatok menetét.

Az egyik ilyen mesterség, amely máig fennmaradt, a nádtetőkészítés. A nád nagyon jó hőszigetelő képességgel bír, azonban a nádverés nehéz fizikai feladat, és egy nádtetőt tízévente szükséges felújítani. Veingartner Zsolt balatonfüredi nádazó az Alföldről hozza a nádat, amit szikes tavakon természetnek (a balatoni nád nem alkalmas tetőfedésre, mert túl vastag). Ma már kevesen foglalkoznak nádtetőkészítéssel, mert nehezebb hozzájutni az alapanyaghoz, és a költségei egy jó minőségű cseréptetővel azonosak lehetnek.

A térségben a szőlő feldolgozása, a bor tárolása nagyban befolyásolta az építészeti megoldásokat, amelyek főként a parttól távolabb eső területeken figyelhetők meg. Az épületek kialakítása függött a szőlőterület nagyságától, az építtetőtől, a földrajzi adottságoktól, a terepviszonyoktól és az építőmesterek tapasztalataitól. A legnépszerűbb a kőből boltozott pince volt, mely gyakran présházzal bővült.

A térség építészeti formavilágában mindig megjelenik az adott korszak életmódja, és a különböző történelmi fordulópontok visszatükröződnek az épített környezet alakulásában. Az életformák ma már sokkal gyorsabban változnak, melyek kihívás elé állítják az építészeti tervezést is. Míg a 20. századi alkotások elsősorban a szezonális használatához kötődtek, ma már a négyévszakos tájhasználat áll a tervezés középpontjában, mely új szerkezeteket, hőszigetelést igényel. A kisebb településeken is megfigyelhetünk differenciált településrészeket. Szinte minden településnek megvan az ófalu része, azonban már elindult a szuburbánus családi házak, a „mediterrán” stílusú lakóterületek kiépítése. Vannak olyan települések, melyek se nem falusiasak, se nem városiasak – hibrid települések, mint például Salföld.

Esettanulmány

TÉKA Modell

A TÉKA (Tradicionális Építészeti és Kézműves Alkotótáborok, illetve Táj – Építészet – Közösség Alkotótáborok) az MTA VEAB Népi Építészeti Munkabizottság programja Taliándörögdön. Ide meghívták a budapesti Ybl Miklós Építéstudományi Kar, az utóbbi években pedig a győri Hild József Építőipari Technikum diákjait is, akik terveket készítettek, illetve részt vettek népi műemlékek megmentésében. A munkákra helyi és környékbeli mestereket is felkértek. Bár a felmérő táborok is jelentősek, de ezek nem tudják megakadályozni azt, hogy az épületek és a bennük rejlő tudás esetleg nyomtalanul eltűnjön pár év múlva. A TÉKA program ezen akar változtatni, ugyanakkor az értékekre is fel akarja hívni a figyelmet. Mivel Taliándörögd a „Művészetek Völgye” fesztivál egyik helyszíne, minden évben bemutatják az eredményeket a helyieknek és a szakembereknek is kiállítások, előadások és kerekasztal-beszélgetések segítségével. A helyi anyagok és a helyi éghajlati szempontok figyelembe vétele, valamint a fenntartható megoldások használata fontos szempont a táborok szervezésénél.

Kísérletező közeg

A házak formáját minden korban az igények, a mesterségbeli tudás és a helyi adottságok alakították. Napjainkban a logisztika, a technológia fejlődésével nem kötik meg a helyi adottságok az építetők kezét, ami jóval nagyobb változatosságra ad lehetőséget és kihat a települések képére is. Ennek a folyamatnak – mely nem csak a Balaton-felvidékre jellemző – vannak pozitív és negatív hatásai. Az építetőknek könnyebb a korszerűbb funkcionális, formai, energetikai, technológiai igényeknek megfelelő házakat építeni, azonban ugyanezért könnyebb figyelmen kívül hagyni a helyi adottságokon, jellegzetességeken alapuló építési hagyományokat. Ez néha tájidegen, nem a környezetbe illeszkedő beépítéseket eredményez.

A korábban meghatározó jellemzők ma is megfigyelhetők a településeken. A Balatonhoz közeli hagyományos (nem üdülő-) településeken a nádtető a mai napig előfordul. A térségre jellemző, hagyományos épület a klasszikus nyeregtetős fehér ház vörös tetőcseréppel. Ez az épületforma és az egységes beépítés rendszere adja meg a falvak igazi és szerethető arcát. Számos település megőrizte népi építészeti értékeit, azonban sok helyen megfigyelhetők modern építészeti elemek is. A késő modern időszakában az új szellemiségű építések kísérleti terepe volt a Balaton-part, születtek típusépületek és egyedi megoldások, melyek ma már szintén az értéktár részei. Az építészettörténeti értelemben vett modern és késő modern ugyanakkor nem volt hatással a teljes régióra, így ma a hagyományos parasztházak, a Kádár-kocka, a „magyar mediterrán” házak, társasházak, villák, nyaralók eklektikus építészete jellemzi a térséget. Napjainkban a rousseau-i „Vissza a természethez!” felfogás is egyre inkább érvényesül a Balaton-felvidéken.

A legtöbben egyetértenek abban, hogy az építészeti megújulásra szükség van, de ennek a módja igencsak vitatott. A skála egyik végén a hagyományos „népi” építészeti megoldások (építési módok, tömegformálás, hagyományos anyagok és technológiák, részletek) korszerű alkalmazása, a másik végén a helyi adottságokon (például jellemző anyaghasználaton)

alapuló teljesen újfajta, innovatív formavilág található. Előbbire jó példa a Vöröstón található pajták megőrzésének és védelmének szabályozása, ahol a telkeket záró pajták teljesen megmaradnak eredeti állapotukban, de olyan új funkciókat kapnak, mint például közösségi tér, kiállítótér vagy nyári épület. Utóbbi, korszerűbb formálásra jó példa a Laposa Pincészet badacsonytomaji épülete: formájában és anyaghasználatában a helyi értékekből merít, mégis teljesen újszerű megközelítést mutat.

Mindkét irányzat esetén fedezhetünk fel értékeket, melyekre egy-egy település építészeti megújulása felépíthető lenne úgy, hogy ne sérüljön a településkép. Viszont ezeket az álláspontokat minden településnek magának, a lakosok és a településkép szabályozásában érintett szakmabeliek és döntéshozók bevonásával közösen érdemes kialakítani. Ugyanakkor vitára sem érdemesek azok a megoldások, melyek teljes egészében figyelmen kívül hagyják a helyi adottságokat, például a „magyar mediterrán” vagy a léptéket figyelmen kívül hagyó „fekete-fehér modern” házak, úgynevezett „halott házak” – ezeket egyértelműen rossz példának tekinti az építész szakma és a településképpel foglalkozó döntéshozók nagy része.

Az építési módszerek és megoldások kiválasztásában segít az építetőknek, tervezőknek és döntéshozóknak a Krizsán András vezetésével készült „Balaton-felvidéki építészeti útmutató”, amely átfogó szempontok szerint ad konkrét tanácsokat. Az útmutató jelentősége abban áll, hogy sorra veszi a táji és épített értékeket, melyek alapvetően formálják ezt a régiót, és ad rugalmasan alkalmazható, mind a népi építészetnek, mind az innovációnak helyet adó javaslatokat.

A települések számára fontos eszköz a Településképi Arculati Kézikönyv és a Településképi Rendelet, amiben a fent említett közös irányvonalak kialakíthatóak. Erre jó példa Köveskál, ahol kötelező három hagyományos építészeti elem használata az új épületek esetén is. Ezt a szabályozást a polgármester és a helyi főépítész szigorúan be is tartatja, sőt az ajánlásoktól eltérő eseteket a lakosság is azonnal „jelenti” nekik.

Esettanulmány

Hagyományos építészeti formák, Felsőörs

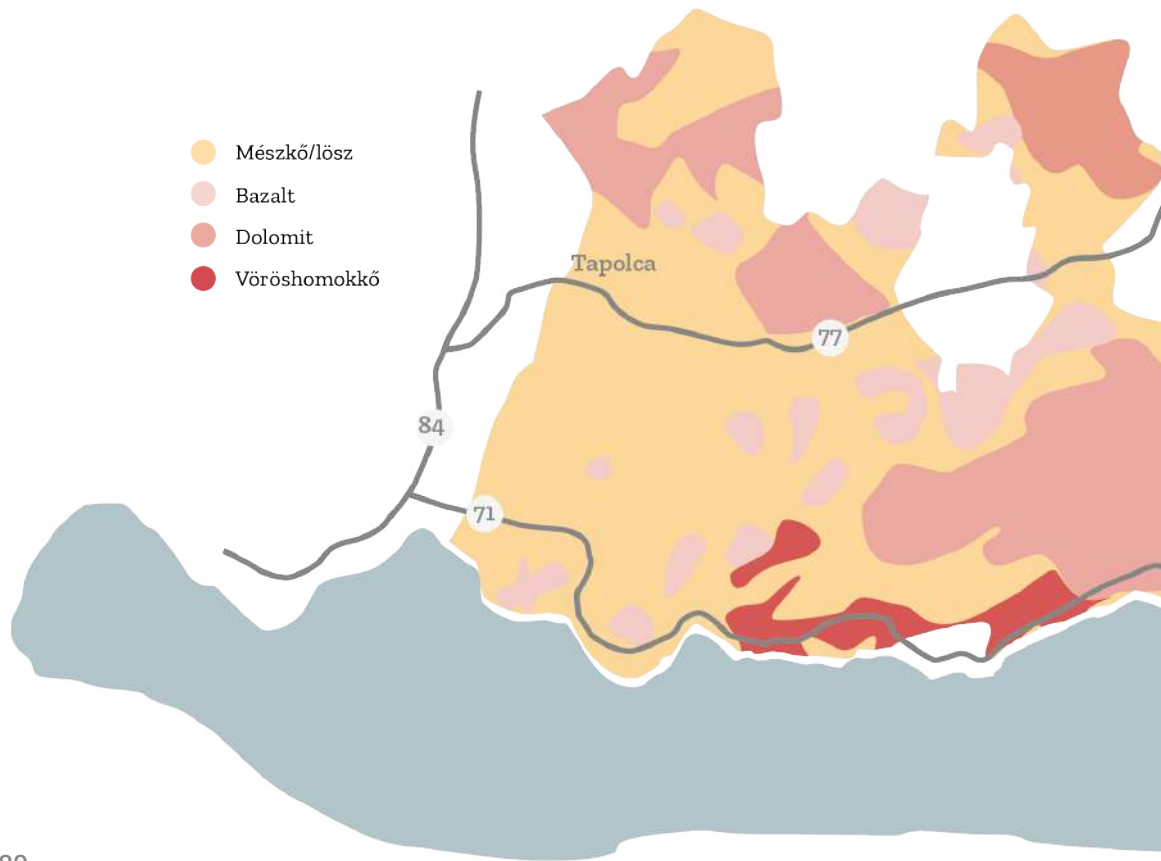
A beépítés intenzitása az utóbbi időben felgyorsult a területen, ezért fontos, hogy az épületek a meglévő településkarakterhez illeszkedően épüljenek fel. Komfort tekintetében a mai igényeknek a régebben jellemző megoldások már kevésbé felelnek meg, kevés a tér, a fény, nem korszerűek a nyílászárók és az energetikai rendszerek. Ugyanakkor fontos, hogy ezek az egységek együtt éljenek a környezetükkel, ne torzítsák és alakítsák azt negatív irányban. Több egyedi próbálkozást ismerünk, ahol a terület építészetét sikerrel reprodukálták a kor kihívásainak megfelelően. Jó példa a felsőörsi Bárókert utca és környezete, ahol egy egész új lakónegyed épült meg a Balaton-felvidék hagyományos építészetét korszerű irányzatokkal ötvözve. Az ideköltözők szándéka az volt, hogy a tájba illeszkedő házak épüljenek a területen. Az idővel közösséggé formálódó lakók a helyi önkormányzat munkájában is fontos szerepet vállaltak, ezáltal az egész település arculatára hatással lehettek. Ebben a szellemiségben valósulhatott meg az általános iskolához kapcsolódó tornaterem is, amely a tájegység történeti építészetében nem jellemző léptéket és funkciót próbált meg a környezetbe illeszteni. A kísérletek építészeti színvonala változó, ugyanakkor a helyi közösség törekvései érthetőek. Felsőörs példája mutatja, hogy az intenzív beépítés mellett is fontos keresni a hagyomány és a korszerű építészet közötti párbeszéd lehetőségeit.

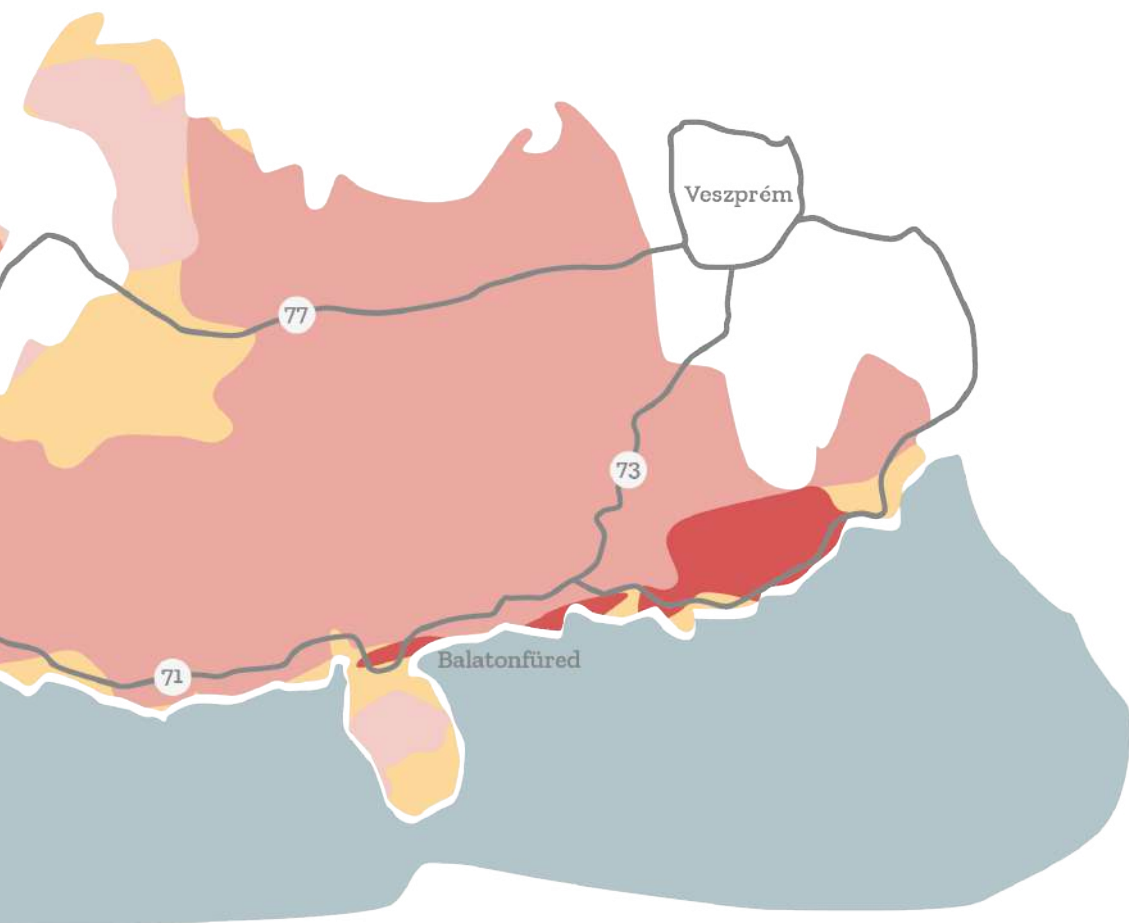

Korokon átívelő közösségek

Az évszázadok során az épületek karakterét nagyban meghatározták a többnyire helyben megtalálható építőanyagok. A változatos anyaghasználatot a Balaton-felvidék hegyei, fiatal bazaltvulkánok, laza homokos felszínek, óidei vöröshomokkő-vonulatok, mészkőszirtek biztosítottak a környék számára. A bazalt nemcsak a Balaton-felvidék, hanem egész Magyarország számára nyújt fontos építőanyagot. Bányászata sok tanúhegyet csonkított meg, és sok tájsebet okozott. Az egyik ilyen erőteljes kitermelés a Hegyestűt érintette, mely során a hegyből egy félbevágott vulkáni kúp maradt meg.

A környezeti adottságok révén a legtöbb épület tartósan, kőből épült, amit aztán levakoltak, azonban sok helyen megfigyelhetők a téglafalazatok és a vakolat nélküli, karakteres megjelenést adó kőfalazatok is. Az anyaghasználatban végigkövethetjük a terület geológiai sajátosságait: Balatonalmádi környékén a vöröskő, Badacsonynál a bazalt használata gyakori az épületeken. A balatonalmádi vöröshomokkő szerte a környéken elterjedt lábazati anyagként, és a mai napig épülnek belőle nyaralók, csónakházak, hullámtörő gátak, templomok, kilátók, kerítések. A permi vöröshomokkő két sávban jelenik meg a Balaton-felvidéken. Az egyik a Balatonfűzfőtől Aszódig tartó 3 km széles sáv, a másik a Zánka és Badacsonyörs közötti 5 kilométeres széles szakasz. A vöröskőbányászat központja Balatonalmádiban volt, melynek első írásos emlékeit 13. századi oklevelekben találták meg, de a régészeti leletek tanúsága szerint már a rómaiak is használták. A térségben az egykori kőbányák, kisebb kőfejtők sokfelé megtalálhatók, így természetes volt, hogy ezekből az anyagokból építkeztek. A vöröshomokkővet napjainkban azonban már nem bányásszák. Mivel a kő a felszín közelében található, az

építkezéseken még ma is begyűjtik az alapozásnál és a csatornázásnál kitermelt vöröskövet. A kőanyag az önkormányzati vagyon része, akiktől lehetőség van vásárolni, de egyes esetekben ingyen is elvihető. Balatonalmádi Vörösberény nevű részén egy dombon tárolják a követ, és innen szerezheti be az, aki ebből szeretne építeni. Almádiban egy 6 km hosszú Vörös Homokkő Tanösvény húzódik, ahol bárki megismerkedhet a bányászatának történetével. Az Öregparkból induló túra érint több felhagyott kőfejtőt és az Óvári Messzelátó kilátóhelyet. A térségben a kőbányászatra utalnak az olyan településnevek is, mint Kővágóórs.

Az anyaghasználat mellett fontos a helyi szakipari tudás kiemelése. Az évszázadok alatt – az anyaghasználat okán – számos szakma képviselői megtelepedtek a környéken, mint a kőfaragó, vályogvető, nádverő, kádár, köszörűs, kötélverő, rézműves, mészégető. Ezeknek a mesterségeknek egy részét a mai napig felfedezhetjük a területen, viszont ugyanazok a problémák sújtják az ágazatot, mint Magyarország többi részén: egyre nehezebb a helyi fiatal generációkból a komoly szaktudással rendelkező utánpótlást kinevelni, migrációs problémák (külföldre, jellemzően nyugatabbra vándorló helyiek), ingatlanpiaci infláció stb. A probléma része az is, hogy maga a szakképzés rendszere sem biztosított Magyarországon, a szakközépiskolák és érettségi utáni képzések nehézkesen működnek. Ez egy furcsa helyzethez vezet, mert az igény a szaktudásra igen nagy. A Balaton-felvidéken is jellemző, hogy inkább sorban állnak az építetők és megvárják a helyi szakembert. Neki viszont nincs megfelelő tudása, kapcsolata, hogy az utánpótlást biztosítsa, így idővel ez a munkaerő eltűnik pótlás nélkül. Ez különösen olyan családi vállalkozásoknál szomorú, ahol a sokadik generáció teszi le a lantot véglegesen.

Ezek a veszteségek nemcsak lokálisan, de országosan is jelentősek, ami ellen mihamarabbi akciókra van szükség. Vannak tendenciák a kétkezi munka vonzóvá tételére mind nyugati, mind hazai viszonylatban, de ennek a folyamatnak a Balaton-felvidéken még az elején járunk. A kétkezi munka elismertsége kezd visszatérni a köztudatba, például találunk asztalosműhelyeket, ahol a nyilvánosság számára is közvetítik ezt a szemléletet. A nádtető megítélését is formálja a köztudat, sokan nem a helyi erőforrás miatt építik, hanem mert „esztétikailag jól néz ki”. A nádtetőépítés minőségében olyan, mint egy cseréptető, de sajnos a költségeit tekintve kevésbé gazdaságos és a rá vonatkozó építőipari szabályozás is szigorúbb.

A jó példák között ismerünk kalákákat és építőtáborokat, ahol a hagyományos építési módszereket ismerheti meg egy építető úgy, hogy saját maga is képes legyen a munka elvégzésére. Ilyen a Nagypám Háza (országosan tevékenykedő) mester-inas képzése, melynek célja a hagyományos építési kultúra fenntartása, mesterségek továbbélésének és megmaradásának segítése. A kézműves alkotásra is találunk olyan példákat, ahol egy-egy szakember workshopokon keresztül adja át valamelyik mesterséghez kötődő tudását – de ez még nem elegendő ahhoz, hogy a tendenciát megfordítsa. Szerencsére egyre több jó példát találunk, de a dilemma mégis az – ez esetben is –, hogy meg tudnak-e újulni ezek a szakiparok és ha igen, milyen módosításokkal és milyen kompromisszumok által.

Esettanulmány

Alkotótábor, Kővágóörs

A Kővágóörsi Alkotótábor 2018-ban indult el egy régi, lepusztult épület rehabilitációjával. A projekt azonban hamar túlmutatott az épület megújításán és különböző témájú alkotótáborokat kezdtek szervezni a helyszínrre. A rendezvények összművészeti jellegűek, eltérő szakterületeket képviselő alkotókat hívnak meg. Az előadásokkal, építészeti sétákkal és tájbejárásokkal, koncertekkel színesített építőtáborokba elsősorban építészhallgatókat és fiatal építészeket várnak, de más szakmák, művészeti ágak képviselőit is szívesen látják. Az évről évre más tematikájú építőtábor mellett művészeti rezidenciaprogramjuk keretében is a helyi hagyományokra reflektálnak, emellett analógfilmes workshopokat és vetítéseket, valamint alternatív és experimentális zenei programokat szerveznek. 2020-ban hivatalosan is bejegyezték a Kővágóörs Alkotótábor Egyesületet. A közösség által szervezett események fontos találkozási ponttá váltak a Balaton-felvidék kulturális életében.

Fotók: Magyar Zsolt

S Z I N T É Z I S

S Z I N T É Z I S

S Z I N T É Z I S

S Z I N T É Z I S

S Z I N T É Z I S

S Z I N T É Z I S

S Z I N T É Z I S

S Z I N T É Z I S

S Z I N T É Z I S

Épített környezet

A hagyományos gazdálkodási formák megőrzésének és a fenntartható mezőgazdaság bemutatásának nemcsak gazdasági, hanem turisztikai szemléletformáló hatása is van. A Balaton-felvidék az ország meghatározó turisztikai desztinációja, amely a Balaton-régió belül is alternatívát képez a parti üdülőterületekhez képest. A vízparttól távolabb eső kultúrtáj vonzerejét épp a vidék hagyományos mezőgazdasága és az innovatív tájművelés kísérletei jelentik. Az ideérkezők nagy része akár hosszabb-rövidebb ideig bekapcsolódva vagy életvitelszerűen ideköltözve szeretné ezeket az életformákat minél közvetlenebbül megtapasztalni. A kultúrtáj felfedezésére irányuló turizmus infrastruktúrája nagyon érzékeny beavatkozásokat igényel, hogy mind a természeti, mind az épített környezet megőrizze azt a karaktert, amely a vendéglátást megalapozza. Nem szabad engedni, hogy az idegenforgalomhoz kapcsolódó létesítmények felülírják a hagyományos településképet és gazdálkodást, mert az hosszú távon a turizmust lehetővé tevő kultúrtáj eltűnését eredményezheti. Ugyanakkor a térség fenntartható gazdaságának kialakításában a turizmusnak meghatározó szerepe van, amely hozzájárulhat olyan gazdálkodási formák, hagyományos termelési tevékenységek megőrzéséhez is, amelyek önmagukban nem lennének önerőből megőrizhetőek. Épp ezért a régió küldetésében egyaránt fontos a hagyományos értékek megőrzése, innovatív újragondolása és szemléletformáló bemutatása.

Ezt a szemléletmódot az épített környezet tudatos formálásával is közvetíteni szükséges. A hagyományos, népi építészet ma már nem fejlődik abban az ösztönös formában, ahogy a múlt évszázadokban saját útját követve alakult. Az új építési feladatok, közösségi épületek és turisztikai létesítmények számára sem tud egy az egyben követhető mintát adni. Épp ezért fontos, hogy a tájegység kortárs építészetéről egy folyamatos, magas szintű építészeti diskurzus alakuljon ki, amelyben a Balaton-felvidék társadalma aktívan részt tud venni. Ebben a párbeszédben van lehetőség megtalálni az új funkciók, építészeti feladatok és a hagyományos építésmódok kapcsolatát.

Mindez nem jelenthet öncélú formamásolást, hanem a tájegységnek a történelemben is folyamatosan alakuló, alkalmazkodó építészetének a folytatását. Ehhez a párbeszédhez inspirációt jelenthet a hagyományos építőanyagok új formában való alkalmazása, a vidék szaktudását őrző mesteremberek tudásának tovább örökítése és a Balaton-felvidéken működő alkotótáborok, amelyek közösségteremtő tevékenységük mellett új, innovatív szemlélettel közelítenek a tájegység hagyományához.

Ahogy a gazdálkodási formáknak, úgy az építészeti megoldásoknak is fontos szerepe van a szemléletformálásban. A hagyományos építésmódok, technológiák és formai megoldások mellett abban is példát kell mutatni, hogy ezek a tradíciók hogyan egyeztethetők össze az új életformákkal, funkciókkal és innovatív technológiákkal. A kultúrtáj nemcsak a múlt megőrzésének, hanem a jövőben rejlő lehetőségek feltárásának is a vidéke. A múlt építőkultúrájának hagyománya és a korszerű technológiák közötti szerves kapcsolat megtalálására van szükség, melynek kikísérletezésében a Balaton-felvidék nemcsak önmaga, hanem az ország egésze számára is inspirációt nyújthat. A jó megoldások bemutatása, megismerése az idelátogatók számára szemléletformáló lehet, és hozzájárulhat az építési kultúra fejlődéséhez. A tájegység épp ezért fontos találkozási pont, ahol az eltérő szemléletek és tudások is kicserélődhetnek.

Az épített környezet tekintetében a változások lassan mérhetőek, ráadásul rövid és hosszú távon is szükséges vizsgálni a folyamatokat. A Balaton-felvidéken elképesztő ütemben növekvő építkezési tevékenység kezelésében rövid távon segítenek a szabályozásba illeszthető korlátozások – például a külterületi építmények méretének csökkentése, építési teleknagyság növelése, településadó bevezetése –, ugyanakkor a korlátozások csak tüneti kezelések. Ezzel együtt az új építéseknel szükséges az építőtevékenységek kontrolljának eszközeit, lehetőségeit is továbbgondolni. Az ezek mögött meghúzódó kérdések valójában az életmód, az életkörülmények változásáról, a megváltozott igényekről szólnak. Ezek a tendenciák minden társadalmi csoportot közvetlenül érintenek, de a konfliktusok mellett számos lehetőséget találunk, amire építeni tud a régió:

- Egy települési önkormányzat egyik eszköze a településszintű koncepció kialakítása, az értékek azonosítása, leltárba vétele, a megőrizni és elvetni kívánt gyakorlatok tudatosítása. Egy ilyen koncepció kialakításához széles társadalmi egyeztetésre, önazonos, fenntartható célok kitűzésére van szükség, és a Balaton-felvidéki települések esetén nem hagyható ki a regionális egyeztetés sem.
- A települési önkormányzatok másik eszköze a beköltöző (gyűttment, bebíró) közösségek újító energiáinak a kihasználásában rejlik. A jó településarculati és koncepcionális irány az, ami alapvetően a helyiek igényeire épít, de teret ad a látogatóknak is, hiszen így tudnak középtávon is fenntartható megoldásokat alkalmazni. Bármelyik irányba való elmozdulás – a múltban ragadás vagy az idegenforgalomra való túlzott alapozás – előbb-utóbb épített környezeti terheléssel és hatással jár.
- A helyi szaktudás, szakképzési lehetőségek támogatásakor fontos a fiatal generációk munkalehetőségének növelése, amely túlmutat az épített környezet témakörén. A kézimunka és szakipari tudás a megfelelő szemléletmód párosításával pozitív karrierlehetőségeket vet fel azoknak, akik tudatosan váltanak egy lassabb, fenntarthatóbb életmódra.
- Az építő folyamatok elősegítéséhez szükséges lenne a tájegységben rejlő közösségi hálózatok, tudáscsatornák erősítése: az eltérő szakterületeken, de hasonló látásmódot képviselő szakemberek összekötése, a tapasztalatcserére alkalmas fórumok megteremtése. Ebbe a párbeszédbe érdemes lenne minél több szereplőt, a helyi társadalom képviselőit és a szakembereket bevonni. Emellett ösztönözni szükséges a hagyományos gazdálkodási formák megőrzését, a szemléletformáló tevékenységek alternatív turisztikai bemutatását anélkül, hogy ez a tájegység skanzenizálódását okozná.

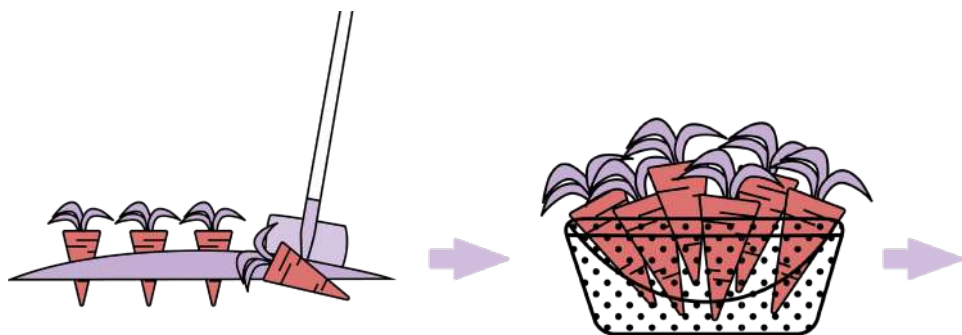
Vállalkozó- szellem

A Balaton-felvidék sok szempontból vonzza az innovatív kezdeményezéseket, és ez alól a vállalkozások sem jelentenek kivételt. Akárcsak az életmód vagy az építészet területén, sokszor itt is az jelenti az előrelépést, ha a már meglévő értékekből merítenek az újitók - legyen szó a helyi termékek kereskedelméről, a bortermeléssel kapcsolatos kihívásokról, vagy éppen teljesen új iparágak meghonosításáról, amelyek munkahelyteremtéssel visznek új életet a térségbe. Az innovátorok között egyaránt megtaláljuk több évtizedes, vagy akár évszázados múltú helyi családok fiatalabb tagjait, és beköltözőket is.

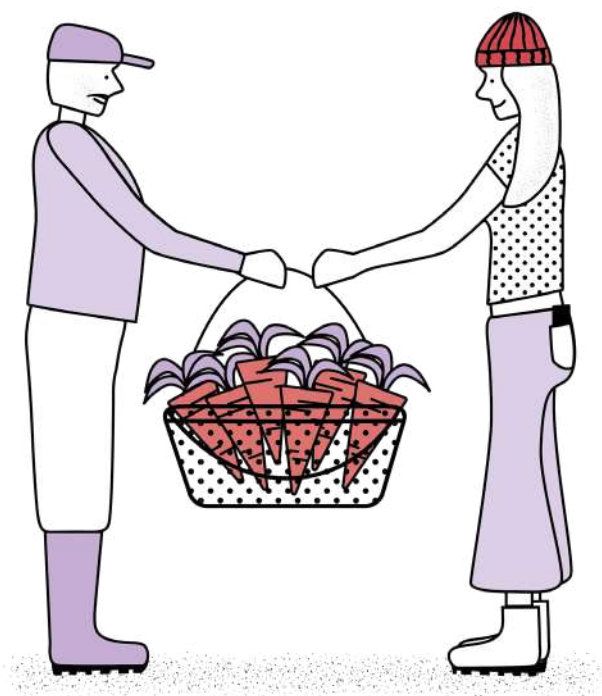
Fenntartható gazdaságok

A Balaton-felvidéken számos kistermelő gazdálkodik. Vannak, akik főállásban, és vannak, akik jövedelemkiegészítésként termesztenek valamit, vagy készítenek különböző portékákat. A kistermelői termékekre nyitott fogyasztói réteg is egyre erősödni látszik – őket az egészséges táplálkozásra való törekvés és a környezettudatossági szempontok mellett a gasztronómiai élmények iránti igény is hajtja.

A rövid ellátási lánc (REL) lényege, hogy közvetlenül a termelőtől vagy minimális köztes szereplő bevonásával jutunk hozzá az élelmiszerekhez, vagyis friss, minőségi, és megbízható forrásból származó termékeket vásárolunk. A helyi termékek vásárlásával jelentősen rövidítjük a termékek piacra jutásának az útját és a környékbeli termelőket is támogatjuk. Ennek során amellet, hogy környezetvédelmi szempontból különösen fontos, lehetőségünk van megismerni az adott gazdát, ami garancia lehet az állandó minőségre.

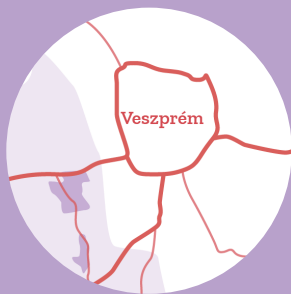
A kistermelői áruk értékesítésének hagyományos helyszínei a termelői piacok és üzletek. Azonban a koronavírus-járvány következtében a hagyományos értékesítési csatornák egy időre ellehetetlenültek – mindezzel egyidőben a rövid ellátási láncokon keresztül értékesített helyi termékek iránti kereslet elkezdett növekedni. Azok a kistermelők, akik eddig főként piacokon vagy háznál adták el termékeiket, hátrányba kerültek azokkal szemben, akik az értékesítés innovatívabb formáit választották. A kistermelőknek sokszor hiányos a tudása a különböző alternatív élelmiszerhálózatokba való csatlakozáshoz, nem ismerik fel, hogy egymással szövetkezve, az erőforrásaikat megosztva hatékonyabban tudnának működni régiós szinten. Az Ezt VEDD Európai Innovációs Partnerségi projekt kutatói szerint a rövid ellátási láncok kevésbé hatékony működése a kistermelői élelmiszerszektor növekedésének legfőbb korlátja. A kutatók és Balaton-felvidéki REL-es termelők együtt keresik a fejlődés útját, a lehetséges innovációkat. A projekt olyan témákat érint, mint a pénzügyi tervezés, a megfelelő értékajánlat, valamint a korszerű és innovatív értékesítési csatornák (bevásárlóközösségek, falusi vendégasztal, stb.). A végeredmény tudásmegosztás, társadalmi tanulás és egy okos applikáció lesz, ami nagymértékben megkönnyíti majd a kistermelők adminisztrációját, az ellenőrzések követelményeinek való megfelelést.

A Barnagi Napfonat Kert a régió első és máig talán egyetlen dobozrendszerrel működő vegyszermentes kertészete, amire akkora az igény, hogy hatalmas várólista is van. Leginkább a lakosságot látják el szezonális termékekkel. Sajnos őket is érinti a Balaton-felvidéki ingatlanárak növekedése és évek óta nem találunk megfizethető saját területet, ami komolyan veszélyezteti a vállalkozás fennmaradását, pedig a tulajdonosok emberfeletti munkát tesznek a működtetésbe.

A piacok szerepe is átalakulóban van a régióban. Egyes piacok szinte teljesen elvesztették vásárlói és termelői körüket, más piacokból pedig turisztikai látványosság lett, ami már túlmutat a hagyományos termelői-vásárlói interakciókon. Ezek a piacok már élményt akarnak nyújtani, és megerősödött a gasztronómia szerepe is. A káptalanfői Liliomkert piacon egyes termelők szerint nyáron több az olyan nézelődő, aki látványossággént tekint a piacra, mint aki termelői termékeket szeretne vásárolni. Ezzel együtt megindult a kereskedők kicserélődése is: a hagyományos kistermelők helyett megjelentek a vendéglátósok és a vintage kereskedők. A veszprémi Óváros piacon a helyi termelők mellett foodtrackekkel és híres környékbeli éttermek kitelepülésével találkozhatunk kéthetente vasárnaponként. Szerintük a piacozás élmény, amihez különböző szórakoztató programokat is szerveznek. A szentantalfai Nivegy Liget piacon a helyi termelői portékák mellett a rendezvényeké, a programoké, a közösségépítésé a főszerep. Azonban itt a cél nem minél több attrakciót kereső látogató bevonzása, hanem a helyi közösség erősítése. Azért gondolnak a messzebből érkezőkre is: a piacot péntek délután 5-től este 10-ig tartják, hogy még a látogatók is odaérjenek.

Esettanulmány

Pekedli, Veszprém

A Pekedli ötletgazdái, Nóra és Péter 2020-ban kezdték összegyűjteni és webshopon keresztül eladni helyi kistermelők termékeit Veszprém környékén. Kezdeményezésük nagyszerű példája annak, hogy minden résztvevő jól járhat azzal, ha versengés helyett összefognak: a termelők nagy része belátta, hogy nem érdemes önálló webshopokat üzemeltetni, egyszerűbb és nyereségesebb közös felületen eladni az árukat. A Pekedli alig egy év alatt elérte, hogy minden partnerük és a fogyasztók is megszeressék őket, fenntartható módon és pazarlásmentesen működjenek. Sok termelő a termelés volumenét is növelte, mert a Pekedli által stabil felvásárlórétegre találtak. A tulajdonosok maguk is felismerték a személyesség fontosságát a rövid ellátási láncokban, így a termékeket a mai napig Péter szállítja házhoz. 2021-ben megnyitották a Pekedli Szatócsboltot Veszprémben, ahol workshopokat, foglalkozásokat, ismeretterjesztő előadásokat is tartanak. A céljuk, hogy közelebb hozzák egymáshoz a termelőket és a vásárlókat, és egy összetartó közösséget szervezzenek maguk köré.

Mozgásban lévő hagyományok

A Balaton-felvidéken számos vállalkozásra jellemző a hagyományok adaptív ápolása és kortárs újraértelmezése, amely az itt élő fiataloknak is vonzó karrierképet jelenthet. Ez különféle társadalmi átalakulásoknak és folyamatoknak köszönhető. Az idősebb generációk tudásátadása a fiatalabbaknak nem zökkenőmentes, de számos településen jól tapintható az erre vonatkozó igény (egyéni és közösségi szinteken), valamint találunk kezdeményezéseket családi vállalkozásokon belüli és ágazati vállalkozások közötti tudáscserére is. A háztáji gazdálkodás, ökotudatos és bio szemléletmód jobb helyzetbe hozza a kistermelőket, felértékelődik a jó alapanyag előállítása és beszerzése, ezzel együtt a hagyományos technikák (újra- és átgondolt) alkalmazása. Fontos szerepük van a közös tudás és hagyományok őrzésében a bebíróknak – egyrészt a beilleszkedés eredményeként, másrészt az eltűnő helyi szakmák megtanulása és újraélesztése miatt.

Elsősorban a gasztronómiai, borászati ágazatokban működik egyre több olyan vállalkozás, amely képes a helyi fiatalokat a régióban tartani, hiszen a munkahelyeknek nagy szerepük van a lakosság helyben tartásában. A kézműves szakmák is mutatnak ilyen tendenciát. A Balaton-felvidék felértékelődése során megjelenő, magasabb jövedelemmel rendelkező társadalmi réteg jobban megengedheti magának az egyedi, manufaktúrális körülmények között előállított minőségi termékek, berendezési tárgyak vásárlását. Emellett a turistaszézonban érkező látogatók is egyre nagyobb érdeklődést mutatnak a kézműves foglalkozások és különböző workshopok iránt. Ezek pozitív folyamatok a vállalkozások szempontjából, ugyanakkor gyakran nincsenek összhangban a helyi lakosok pénzügyi helyzetével.

Ezzel ellenkező folyamatot érzékelünk a munkaerő-migrációban, elsősorban a gasztronómia terén: a Balaton-felvidékiek munkát keresnek Veszprémben vagy Budapesten, de a dunántúli településekről származók a jobb kereset érdekében gyakran Ausztriába vagy nyugatabbra, míg a

keleti országrészből a Dunántúlra vándorolnak. A nyári hónapokban viszont a Balaton környékére – elsősorban a part menti településekre – áramlik jelentős budapesti és az ország más tájairól érkező munkaerő.

Ez a jelenség a Balaton-felvidék gasztronómiáját és a helyi tudás megőrzését is érinti. A turizmus és vendéglátás területén szakképzettek (szakácsok, pincérek) többnyire nyugati irányba orientálódnak, így az éttermek gyakran nem helyi munkaerőt foglalkoztatnak, hiszen az idényjellegű foglalkoztatás nekik többnyire nem jelent vonzó életformát. Ez a modell plusz feladatokat jelent a vállalkozóknak és a foglalkoztatottaknak is, hiszen a munkavállalók életvitelszerű tartózkodását helyben meg kell oldani. Vannak azonban olyan vállalkozások is, melyek már régebbre visszanyúló hagyományokkal rendelkeznek, ilyen például Csupakon a Víg Molnár csárda, ahol a tulajdonos és a munkavállalók is környékeliek. Mivel egész évben nyitva tartanak, így nem a szezonális munkaerőre építenek. Az újonnan nyíló igényes vendéglátóhelyek, amelyek egész éves nyitvatartással terveznek, idővel megfelelő alternatívát jelenthetnek a helyi szakképzett munkaerőnek a helyben maradásra.

A hagyományok és a tudás átadása az ágazaton belül jelentősen összefügg a balatoni szezonális szolgáltatási portfólió kialakulásával. Ez nemcsak a munkaerőpiacra, hanem az új vállalkozások tevékenységére, a lakhatásra, a tájhasználatra, a turizmusra és a helyi háztartások pénzügyi helyzetére is hatással van. A jó példákat egyelőre pontszerűen találjuk meg, még nem állapíthatunk meg térségi tendenciákat.

Esettanulmány

Carbon Composites, Pécsely

A pécselyi Carbon Composites Kft.-t a '90-es évek elején alapította Molnár Ferenc, melynek fő profilja szénszál erősítésű műanyag alkatrészek gyártása és fejlesztése. Molnár Ferenc pályáját a füredi hajógyárban kezdte, majd egy osztrák vállalat kutatás-fejlesztési vezetője lett. Kezdetben az osztrák cég leányvállalataként gyártották Magyarországon a hajótesteket és szörfdeszkákat, majd a cég ezen ága teljesen magyar tulajdonú lett.

A Carbon Composites eredményeit nemcsak a piacon elért eredményesség határozza meg, hanem a tájhoz és a környezetéhez való viszonya is. A cég telephelyéül választott egykori Zichy-kúria a TSZ-időkből a tehenészetben dolgozó napszámosok szálláshelye volt. Amikor a Molnár család megvásárolta, rettenetesen lepusztult volt. A megújítása során egy olyan 21. századi telephely alakult ki, ahol fontos szempont a környezeti fenntarthatóság. A fűtési rendszereket biomassza és napenergia felhasználásával működtetik, a telephely körül Galloway marhák legelnek, a gyártás során keletkezett hulladékot pedig újrahasznosítják. A cég tevékenysége képes a Balaton-felvidéki munkaerő megtartására, így az alkalmazottak és a cég munkatársai is többnyire környékbeliek. A Carbon Composites hagyományossága nem a gyártott termékekben vagy a gyártási technológiában, hanem a táj és a környezetük iránti figyelmességben és a fenntarthatóságra való törekvésben rejlik.

Kísérletező közeg

A Balaton-felvidéken zajló életmódváltozás következtében nemcsak a hagyományokra és szokásokra épülő újszerű és átértelmező megoldásokat találunk, de a technológiai fejlődéssel járó, korábban nem, vagy kevésbé fellelhető szakmák is megjelennek (például a falusias környezetre kevésbé jellemző ipari tevékenységek, IT cégek, K+F szektor, automatizált gépalkatrészgyártás és mezőgazdasági termelés, kékgalléros szabadúszó vállalkozások stb.). A térségben gyakran kezdenek innovatív vállalkozásokba az őslakosok, a néhány évtizeddel korábban betelepülők és a városokból kiköltöző, más szakterületről érkezők is, így elmondható, hogy több társadalmi réteget is mozgat a kísérletező szellem. Ők jellemzően helyben teremtenek tudásintenzív munkahelyeket innovatív technológia vagy folyamatok adaptálása által. Ezeknek a folyamatoknak a megértése különösen fontos, mivel elsősorban az állandóan itt élő lakosság és a kistelepülések helyzetére van kedvező hatással: támogatásuk számos új pozitív gazdasági, szociális, társadalmi és munkahelyteremtő folyamatot indíthat el.

Az újonnan betelepülők sokszor hoznak a fejlődésre és változásra nyitott szemléletet, ami az őslakosok szemében nem mindig pozitív megítélésű. Ugyanakkor ezek a folyamatok nagyon fontosak a települések életében, különösen a helyi értékek mai helyzetben való átértékelésekor, és idővel inspirálóan hatnak a környezetükre. Ez a hatás a nagy települések agglomerációjában is érzékelhető, például Veszprém vagy Balatonfüred környezetében.

A nemesvámosi Pepo Papa tökmagolaj-sajtoló üzem komoly ipari technológiát vonultat fel, az alapítója tősgyökeres vámosi. Korábban tökmagot termeltek az ország más részein, de ma már feldolgozzák a magot és Európa számos országába exportálják. A Vesz-Mont robotikai cég is a nemesvámosi ipari parkba hozott csúcstechnológiát: a világ legnagyobb üzemeibe szállítja a legkülönbözőbb gyártórobotokat. A kis garázsvállalkozásból globális tényezővé fejlődött cég nem felejtette el gyökereit: ha felkérjük, a Balácapusztai római villagazdaság részére gyárt a kor hagyományait bemutató tűzkereket.

Az említett két nemesvámosi cég a támogató és vonzó vállalkozói környezetnek is köszönheti fejlődését. A helyi ipari park a kilencvenes évektől vonzza a cégeket, a település kezdetektől adókedvezményekkel támogatta a beruházókat. Ma már nagyon erős az ipari vonal: több mint 400 cég van helyben, és az egész környéket húzza Nemesvámos lendülete; a településvezetés a veszprémi Bakony Expo szervezésében is komoly szerepet vállal. Nemrég a mezőgazdasági kisgépeket gyártó MTD elköltözése ijedtségre adott okot, de kevesebb mint egy évvel később a helyére költözött az osztrák Knopp. A jelenség is mutatja, hogy mekkora igény van itt erre az ipari komplexumra, amit a folyamatosan gumicukorillatot árasztó Haribo gyár koronáz meg.

A Balaton-felvidéken tetten érhető közösségek kísérletezését a vállalkozásokban is tapasztalhatjuk, ami olyan tudást halmoz fel a régióban, melyet érdemes tovább vizsgálni.

Esettanulmány

DD-Inox, Szentantalfa

A DD-Inox a helyi igényekre és a borászatra épülő vállalkozásból nőtte ki magát egy ma már nemzetközi piacra termelő, rozsdamentes termékeket gyártó céggé. A szentantalfai családi borászat kezdetben saját használatra kezdte el kifejleszteni és gyártani a rozsdamentes erjesztőtartályokat, melyek ma már több nagynevű borászatban járulnak hozzá a minőségi vörösborok előállításához, azonban a cég mind a mai napig családi tulajdonban van. Kifejlesztettek olyan szőlőmegmunkáló kultivátort is, ami számos szőlészetnél is bizonyított a Balaton-felvidék sziklás, köves talaján.

Emellett fémszerkezeteiket évek óta használják az Északi-tengeri fúrótoronyoktól kezdve Szaúd-Arábia sivatagáig számos extrém környezetben, de a világon egyedülálló megoldást találtak egy 16 méter széles erőműkéménybe épített kompenzátor 3D hullámlemez-szerkezetének legyártására is. Olyan kutatás-fejlesztési projekteket vesznek részt, amelyek segítik a hatékonyabb vízgazdálkodást, és környezettudatos irányelvek alapján hatékonyabb termelést eredményeznek. A hasonló vállalkozások jövőképet mutathatnak azoknak a fiataloknak is, akik a régióban képzelik el műszaki, mérnöki pályájukat.

Korokon átívelő közösségek

A Balaton-felvidéki vállalkozások túlnyomó része a mai napig a tájból fakadó erőforrásokra épül, ezért korokon átívelő példákat főleg borászattal, talajműveléssel, mezőgazdasággal kapcsolatban találunk, ugyanakkor érdekesek a zárt közösségek letelepedésének történetei is (úgy mint, a tihanyi bencések már a 11. századtól, a pálosok vagy később a nazarénusok).

A szőlővel, borászattal foglalkozó dinasztiák helyzete a – már korábban a gazdaságoknál kifejtett – 20. századi változások (történelmi-gazdasági események: szocializmus, telekosztás, áruhánc, értékesítés változása, gépesítés) hatására nehéz helyzetbe került mára. A fiatal generációk számára nagy elköteleződéssel jár a kizárólag gazdálkodásra épülő megélhetés biztosítása, mely tőkeigényes, és a hosszú távú kifizetődsének a megítélése változó. Ezért ezen a területen a vállalkozások között nagy a változatosság: egyrészt a vállalkozói szellem a családi gazdaságok szintjén az évek során lecsökkent a „hobbitermelés” szintjére, másrészt a sikeres családi vállalkozások nagyüzemi termeléssel tudnak csak lépést tartani a piaccal. Ennek ellenére a két lépték között is találunk jó példákat, mint például a Tekeresvölgyi Családi Birtok.

A problémát tovább fokozza a Balaton-felvidéki településeken a „városiak” és a „hegyoldalban” lakók szemlélete között kialakult különbség (ami kapcsolódik a korábban kifejtett őslakos-bebíró társadalmi konfliktushoz). A települések szélén, a dombokokon lakó őslakosok vagy bebírók nagy része művel szőlőt (hobbiszőlészeti), melynek fejlődése összefüggésben van a település infrastruktúrájával és lehetőségeivel. A kis háztáji gazdaságoknak szükségük van a településekkel való együttműködésre az elérhető szolgáltatások és a piac miatt, de a települések is jobban tudnának profitálni a környező gazdák tevékenységéből (gasztronómia, kereskedelem-vendéglátás, turizmus, adók). Ezen a területen jelenleg elég nagy a különbség, kevés jó példát találunk.

Ugyanakkor a háztáji művelési hagyományokkal párhuzamosan az utóbbi évtizedben erős igény jelent meg az ideiglenesen beköltöző nagyvárosi betelepültek és látogatók részéről a kézműves és helyi termékek felé, ami felhúzó trendekhez vezetett a kis- és középvállalkozói szektorban: egy-egy vállalkozás, amely felismerte ezt az igényt, biztos fejlődésnek indulhatott az utóbbi években (pl. Royes Farm, Pepo Papa Tökmagolaj). Ezek a meglévő gyökerek és tudás nélkül nem indulhattak volna el, és egyelőre ezek a tendenciák erősödnek a Balaton-felvidéken. Ugyanakkor a folyamat része a Balaton-felvidéken is érzékelhető dzsentrifikáció is: városi felső- és középosztálybeli csoportok költöznek természeti és társadalmi értékeik szerint vonzó vidéki településekre. Ennek következtében a települések mind gazdasági, mind társadalmi értelemben felértékelődnek, illetve a városi fogyasztók a saját értékeik és vízióik szerint alakítják át a helyi adottságokat, az épített és a természeti környezetet, kiszorítva az ott élő korábbi lakosokat és vállalkozásokat (lásd: Lo-Káli kutatás). Ez sok helyen jelen van, de vannak pozitív példák az ellenkezőjére is.

A Balaton-felvidék dombos, zezugos vidéke megfelelő környezet zárt közösségek letelepedésére. Ennek első példája a tihanyi bencés rend volt a 11. századtól, de azóta számos más hasonló vallási vagy ideológiai csoport érkezett ide. Ezek a közösségek a legtöbb esetben önfenntartóan működtek, melynek fontos része volt a mezőgazdasági termelés és szükség esetén a kereskedelem is. Így itt nagy tudás halmozódott fel egy-egy termelési folyamat kapcsán (bor, gyógynövények). Esetükben jelenleg is tapasztalhatunk egyfajta útkeresést, kapcsolódási pontok feltárását a térség egyéb folyamataihoz. Jó példa a nazarénusok zárt vallási közössége, akik nagyon szorgalmasak és tevékenyek a helyi tájhasználatot és gazdaságot tekintve. Sok vállalkozást működtetnek Szentantalfa környékén. Ezen vállalkozások azon túl, hogy a tudás generációról generációra öröklődik, hálózatokat hoztak létre egymás között, különböző szektorokon átívelve is. Néhány nyitottabb nazarénus a helyi termelői közösséggel is jó viszonyt ápol és segítik egymás munkáját – ilyen például Dobosi Győző borász.

A járványhelyzet a Balaton-felvidéken is megnehezítette sok vállalkozás működését. Például nagyon sok helyi kocsmát ment tönkre, amelyek korábban a közösségi élet színterei voltak. Ennek egyelőre nem megállapíthatóak a középtávú hatásai, de az ilyen helyszínek hiánypótlók a jelenlegi településhálózatban. Paloznakon például a fő téren egy régi iskolaépületet úgy újjáépítettek, hogy létrehoztak egy vendéglátóhelyet, mellette könyvtárat és galériát, valamint egy olyan „klubhelyiséget”, ahol a helyiek összegyűlhetnek. Télen az itt található pingpongasztal elképesztő közösséget teremtett. Odavonzza a gyerekeket és a szülőket egyaránt, valódi közösségi helyként működve.

Esettanulmány

Rizling Generáció, Balatonfüred-Csopak

Az egymás nyomában járó borásznemzedékek soron következő tagjainak feladata örökségük ápolása, melyet szívesen tesznek magukévá és gyarapítanak tovább. E mélyen gyökerező kötődés és elődeik példája a családi hagyomány folytatására sarkallt egy csapat fiatal, ezért Magyarországon elsőként nemzedéki és borvidéki összetartozás szerint szervezett társulást alapítottak 2015-ben Rizling Generáció néven. A Balatonfüred-Csopaki Történelmi Borvidék 25 pincészetének közössége többek között tematikus és közösségi programokat szervez a környéken, akár nemzetközi kapcsolataikat is latba vetve. Törekednek a látogatók bevonására, hisznek a csapatmunka fontosságában, és kiemelt céljuk az átfogó bormarketing-tevékenység folytatása, valamint táj-, fajta- és eredetvédelmi stratégia kialakításával a minőségi szőlő- és bortermelés ösztönzése.

S Z I N T É Z I S

S Z I N T É Z I S

S Z I N T É Z I S

S Z I N T É Z I S

S Z I N T É Z I S

S Z I N T É Z I S

S Z I N T É Z I S

S Z I N T É Z I S

S Z I N T É Z I S

Vállalkozószellem

A fejlődés és innováció terén kísérletező vállalkozások fontos lokális pontok a települések és a régió életében gazdasági és közösségi értelemben is. Megjelentek az olyan vállalkozások, amik a régióra eddig kevésbé jellemző tevékenységeket végeznek, így olyan tudást hoznak a térségbe, aminek a lehetőségeit érdemes mélyebben vizsgálni.

A kistermelői termékekre nyitott fogyasztói réteg egyre erősödni látszik és a Balaton-felvidéken is számos kistermelő gazdálkodik vagy készít termékeket főállásban vagy jövedelem-kiegészítésként. A megváltozott vásárlási szokások és a koronavírus-járvány következtében a hagyományos értékesítési csatornák átalakulnak és megjelentek a kiskereskedelem innovatívabb formái. A kistermelői közösségekben óriási lehetőség rejlik, amire számos jó példát találunk kistérségi szinten, mint például bevásárlóközösségek, termékkosarak vagy olyan termelői közösségek, amelyek a téli, kevésbé forgalmas időszakban is piacokat üzemeltetnek. Az ilyen típusú együttműködéseknek azonban van egy területi korlátja, amin belül ezek a hálózatok hatékonyan tudnak működni. Ezért szükség van ezen társulások kiterjesztésére, a még nem lefedett területeken újabb hálózatok és együttműködések kialakítására, valamint adaptálható modellek kidolgozására, melyekkel a helyi kistermelők sikeressége nagyban növelhető. Ugyanakkor az együttműködések a különféle gazdasági ágazatok között még fejleszthetőek, erősíthetőek lennének.

A piacok szerepe is változóban van: egyes helyeken már attrakcióként működnek, máshol pedig eltűnedeznek a termelők és a vásárlók. A kérdés, hogy hogyan maradhat meg a piac a hagyományos kistermelők értékesítési csatornájának, amellet, hogy a közösségi élet helyszínévé válik.

A régió munkalehetőségek szempontjából sérülékeny. Főként a turisztikai, gasztronómiai, borászati vállalkozások szolgálják ki a térséget, azonban az ipari tevékenység is megjelenik. Vannak olyan vállalkozások, amelyek őrzik a hagyományokat, de már nyitnak az új, innovatív megoldások felé, illetve a környezeti fenntarthatóság szemlélete mentén működnek. Ezek a vállalkozások képesek megtartani a Balaton-felvidéki munkaerőt, és alternatívát is mutatnak a teljesen hagyományosan működő

vállalkozásokkal szemben, ami egy fontos és követendő tendencia. A mostani változékony állapot mellett érdemes figyelembe venni a klímaváltozással, a gazdasági környezet változásával és a társadalmi változásokkal érkező következményeket – amik mind hatással lesznek a vállalkozások profiljára és a szolgáltatási portfólió összetételére.

A régió egyik lehetősége a rezilienciájában rejlik: milyen módszerekkel és mennyi idő alatt tud reagálni ezekre a nehézségekre, és a felbukkanó jó példákat sikerül-e adaptálni más településeken? A követendő jó gyakorlatok egyrészt a beköltöző lakosoktól (bebíróktól) és újonnan érkező cégektől érkeznek, másrészt az alkalmazkodó, sokéves tapasztalattal rendelkező, meglévő közösségektől és vállalkozásoktól.

— A kistermelői együttműködések, a rövid ellátási láncok, a bevásárlóközösségek népszerűsítése nemcsak a helyi gazdaság, de a tudásátadás és edukáció miatt is fontos. Az alternatív élelmiszerhálózatok, adaptálható modellek kidolgozásakor a szereplők az egymás közötti tudásmegosztással (kistermelői és fogyasztói oldalon egyaránt) hatékonyan támogathatják egymást. A gazdák és termelők tapasztalatukkal segíthetik a kisebb szereplőket a korszerű technikák alkalmazásában (vagy például az organikus művelésre való átállásban). A fenti folyamatokat nagyban serkentené a térség intenzívebb ágazati hálózatosodása.

— Ez az összefogás a szőlőtermelésre is kiemelten igaz: a nagyobb borászatok támogatása a kisebb szőlőtermelőket segítheti a fennmaradásban, miközben a bortermelés volumene is növelhető. A szövetkezeti modellek és az erőforrások megosztása is alternatívát jelenthet, ami kiterjedhet a közös palackozási, automatizált és munkagépigényes folyamatokra.

— Mivel jelen helyzetben a kis- és nagytermelők között a versenyhelyzet tovább éleződik, a lokális együttműködések kialakítása a fenntartható termelés érdekében egy fontos első lépés lehet. Fontos kiemelni, hogy a szőlőtermesztés témaköre rendkívül komplex, és a dilemmák sokrétűsége is megosztja a termelőket. Így a rövidtávú cél egy szorosabb, nyitott párbeszéd kialakítása akár már kisebb szomszédsági egységek esetén is.

A termelők, vállalkozások számára jó alternatíva a gazdasági tevékenységek mellé nyújtható kapcsolt szolgáltatások kidolgozása, amelyből a helyi lakosok és látogatók egyaránt részesülhetnek (sajtkészítő műhely, üzemlátogatások, vendégház étteremszolgáltatással stb.). A kapcsolt szolgáltatásokkal optimalizálható számos gazdasági és turisztikai folyamat, amely szintén a fenntarthatóság egyik kulcsa.

A hálózatosodás a vállalkozások, családi gazdaságok helyzetére is pozitív hatással lehet. Amennyiben csak a jó gyakorlatok, módszerek megosztására kerül sor, az is nagyban segítheti a teljes régió jobb gazdasági helyzetbe kerülését. A feltárt példákon keresztül érzékelhető az a hatalmas tudás, ami elszórva jelentkezik a területen, de a kapcsolatok nem fejlődtek a térséggel, és jelenleg ez nagyon töredezett. Ilyen gazdasági típusú összefogásokra már látunk példákat egy-egy ágazatban, illetve földrajzi tekintetben egy-egy területen, de a következő lépés a települések, majd a régió kapcsolatainak az erősítése. Ez a helyi munkaerő és szaktudás megtartásában is jelentős támogatást adhat.

A munkavállalói és gazdasági migráció is globális és lokális folyamatok eredménye. Ugyanakkor a hagyományokra építő, de a mai helyzethez alkalmazkodó vállalkozások, melyek a helyi értékekre, termékekre, szakmákra és munkavállalókra alapoznak, rendkívül sokat hozzátehetnek egy-egy település életéhez – így ezek a példák támogatandóak és követendőek. Üzleti modelljük mintázattá alakítható és adaptálható.

Az újszerű megoldásokat alkalmazó, új területen tevékenykedő cégeket érdemes tovább vizsgálni, mivel az általuk kialakított gyakorlatok közvetlenül adaptálhatóak más szereplők által a térségben (ez a tájgazdálkodókra, a KKV, K+F és ipari szektorra egyaránt igaz). Ezeknek a tendenciáknak a további elemzése, megértése kritikus jelentőséggel bírhat a térség jövőjét illetően. Támogatásuk számos új pozitív gazdasági, szociális, társadalmi és munkahelyteremtő folyamatot indíthat el.

Fenntartható gazdaságok

112-115

Mozgásban lévő hagyományok

116-118

Kísérletező közeg

119-123

Korokon átívelő közösségek

124-127

Szintézis

128-131

Látogatók

A balatoni turizmus már régóta nemcsak fürdőzésből, napozásból és hekkfogyasztásból áll - egyre többen fedezik fel az északi parttól távolabb eső hegyek-völgyek rejtette értékeket. A régió jövőbe mutató ágazatai lehetnek a csendes és a proaktív turizmus, amelyek kisebb környezeti terheléssel járnak, helyi értékekből indulnak ki és a helyi gazdaságot támogatják, és a felszínes rápillantás helyett a természeti kincsek és a materális, illetve immateriális kulturális örökség mélyebb megismerését tűzik ki célul. Mindezek mellett a térség nagy kihívása, hogy megtalálják az egyensúlyt az állandó lakosok és a vendégek igényeinek kiszolgálása között.

Fenntartható gazdaságok

A Balaton-felvidéki táj önmagában egy turisztikai attrakció. Az ide látogatók többsége a táj egyedi karaktere és miliője, sajátos gasztronómiai különlegességei miatt érkezik ide. A turizmussal járó tevékenységekhez társulnak írott, illetve íratlan – többnyire a környezet- és természetvédelmet érintő – szabályok, amelyeket a Balaton-felvidék látogatóinak be kell tartani ahhoz, hogy a táj szépsége és egyedi karaktere megmaradhasson.

A koronavírus időszakában a külföldi utazásokat érintő korlátozások és kockázatok miatt sokkal zsúfoltabbak lettek a strandok. Ezáltal egyre jellemzőbb, hogy a part menti településekre nyaralni érkezők ellátogatnak a parttól távolabbi, Balaton-felvidéki településekre is; kirándulnak vagy meglátogatnak különböző látnivalókat, esetleg helyi termelőket. A Balaton-felvidéki és a Balaton-parti települések azonban nem ugyanazzal a vehemenciával, illetve lendülettel ismerhetők és hódíthatók meg. Emiatt a különböző céllal érkező turisták és látogatók, illetve a szolgáltatók egy új, még megoldatlan helyzetbe kerülnek. A probléma kiküszöböléséhez nagy szükség van a türelemre, az egymás és a táj iránti tiszteletre, valamint a kölcsönös kommunikációra.

A Balaton-felvidék gasztronómiai zászlóshajója a bor. Nagy hagyománya van a borhoz tradicionálisan passzoló sajt készítésének is, ami egyben az állattartáshoz is szorosan kötődik. A sajtok jellemzően háztáji gazdálkodásból származnak, melyek a táj karakterét tovább erősítik és mélyítik. A hagyományos borkóstolókon túl napjainkban már megjelennek a különlegesebb, nívósabb éttermek, illetve a gyógynövények és különböző gyógyhatású készítmények előállítói. Viszont hiába rendkívül népszerűek ezek a termékek a vásárlók körében, egyelőre nem általános gyakorlat, hogy a vendéglátóhelyek is helyi termelőkre támaszkodjanak. Az ellátási lánc bizonytalansága, és bizonyos esetekben a vendéglátó személyzet gyors cserélődése miatt (pl. egy következő séf már nem ugyanazokat az alapanyagokat rendelné meg, amiket a gazdálkodó akár hónapokkal korábban

elkezdett készíteni, vagy termények esetében elvetni és gondozni) kevesebb helyen és kisebb mértékben jellemző, hogy a Balaton-felvidéki gazdák által készített és termesztett alapanyagokat használják az éttermek. Van, hogy nem is feltétlenül találják meg egymást a termelők és a felhasználók, más esetben pedig az étterem vagy akár egy pékség dönt úgy, hogy inkább saját maga termeli meg a szükséges hozzávalókat saját igényei szerint.

Ezek a termékek azonban nem csak önmagukban értékek, a mögöttük lévő emberi erőforrás megmutatása is jelentős szereppel bír. Egyre több helyen előfordul, hogy a gazdaságokban nemcsak késztermékek és alapanyagok vásárolhatók meg, hanem betekintést nyerhetünk a termékek készítésébe akár szemlélőként, akár különböző workshopokon készítőként is. A képzések során olyan hasznos tudással gazdagodhatnak a résztvevők, mint például a különböző gyógynövények otthoni felhasználási módjai, vagy környezettudatos háztáji gazdálkodási ismeretek.

Találkozunk olyan oktatási-tanulási lehetőségekkel is, ahol népi mesterségeket sajátítanak el a résztvevők a nyaralásuk alatt, úgymint a szövés vagy a kosárfonás. Más turisztikai látnivalók is próbálják megadni a készítés élményét a látogatóknak: egy helyi mandulatermesztő manufaktúrában saját olajat sajtolhatunk, tanulmányozhatjuk a helyi gyógynövényeket és saját teakeveréket készíthetünk. Ezekben a programokban közös a táj értékeinek mikroszintű megismerése, ugyanakkor feladatuk a látogatók edukálása is. Sajnos a tömegturizmus igényei nem mindig találkoznak ezekkel a szelídebb megoldási lehetőségekkel, és a táj túlhasználása, a környezetterhelés állandó kihívást jelent a szervezőknek.

Esettanulmány

Gyógynövény-völgy, Zánka

A gyógynövények népi gyógyászati, orvosi, illetve tudományos felhasználásának évszázados hagyományai vannak a Balaton-felvidéken, melyet az idelátogatók is előszeretettel ismernek meg. A part menti Zánka településén ennek a folyamatnak az ösztönzésére hozták létre a Gyógynövény-völgyet Takács Ferenc és fia, Tamás vezetésével, a Magyar Agrár és Élettudományi Egyetem több tanszékével, köztük az Aromanövény Tanszékkel együttműködve. Itt egyrésről szakmai oktatás folyik egyetemistáknak és más szakembereknek, másfelől a látogatók és érdeklődők előtt is nyitott a manufaktúra. A Gyógynövény-völgy létrejöttének célja, hogy összekapcsolja a kisléptékű gyógynövénytermesztést és -felhasználást a nagyüzemi termesztéssel és a gyógyszeripari felhasználással, illetve hogy megismertessék az emberekkel a saját környezetükben található növények felhasználási módjait. A 7000 m²-es telken különböző tematika szerint mutatják be a növényállományt, illetve olyan oktatóanyaggal is rendelkeznek, amelyek a látogatók és szakmabeliek számára is hasznos tudással szolgálnak. Emellett több étteremnek tartottak tanácsadást a gyógynövények konyhai felhasználásáról, és a környék szőlészeivel közösen kísérleteznek olyan növénytársításokkal, melyek segítik a biogazdálkodásra való átállást.

Mozgásban lévő hagyományok

A kialakult kulturális hagyományok sokaknak ma már nem jelentik a mindennapok részét, az igények változásával és a technológia fejlődésével új kulturális találkozási közegek alakulnak ki. A közösségi terek változásának folyamatát jól mutatja a vendéglátás módjainak és helyszíneinek a változása. A 18. századra kialakult a vásárokra terelt állatok (szarvasmarhák, birkák) hajtása során az egynapi járásra lévő csárdák hálózata – ez határozta meg az úthálózat alakulását is. Ennek nyomait ma is láthatjuk, de a csárdákból csak néhányat találunk, ezek is inkább a népi folklórra „éhes” vendégeket célozzák. A térség turisztikai szerepének növekedésével és a növekvő motorizációval a vendéglők is szaporodtak. A köztük lévő távolság már nem a tájhasználati igények szerint alakult, azonban az út menti elhelyezkedés fontos szempont maradt, és a turisztikailag jelentősebb települések központjában sűrűsödtek a kor vendéglátó egységei. Mára az információáramlás sebessége utolérte a mobilitását: bármilyen eldugott helyen létrejöhet egy kisvendéglő, az útvonaltervező alkalmazásokkal megtalálják a vendégeket.

Hasonlóan változnak a kulturális igények és helyszínek is. Több kistelepülésen teljesen megszűntek a napi kapcsolódás helyszínei: a klasszikus vendéglők, italmérések, kocsmák. Előbb minőségükből és pozíciójukból vesztek – csak egyes csoportok találkozási pontjai lettek –, majd sok helyen bezártak. Felsőörsön tíz éve még öt kocsmá volt, ahol a helyiek találkozhattak, beszélgethettek, ma már csak egy van. A lakosság összetételének változásával új igények jelennek meg; a falvakban megbúvó, korábban klasszikus kocsmaként működő épületek új, kibővült funkcióban nyitottak meg, kiszolgálva ezeket a kívülről jött igényeket. A helyek célcsoportjai az idelátogatók vagy az újonnan betelepülők, de emellett kapcsolódási lehetőséget adnak helybélieknek is. Láthatunk erre példát Balatonszőlősen és Köveskálón is. Az ehhez hasonló minőségi váltások segíthetnek megőrizni a kiskocsmák hagyományát és közösségi funkcióját, ám látszik, hogy a „kocsmá” szerepe és jellege megváltozott. Az őslakosoknak nehéz feldolgozni, hogy megváltoznak a helyszínek,

melyekhez érzelmileg szorosan kötődtek. Némelyeknek egész életében meghatározó helyszínek voltak ezek: már gyerekkortól elkísérték szüleiket a beszélgetésekre, ismerték a boltost, a kocsmárost – mint a közösség fontos központi szereplőit. Most ezek a szeretett helyek alakulnak át valami mássá, valami ismeretlenné. Az adatfeldolgozási folyamatban még nehéz eldönteni, hogy az átalakulással megmenekül-e a tér és a hagyomány, miközben új igényeket is kiszolgál. Sajnos sok helyen megjelenésükben elidegenítő, egy kaptafára készült „fekete-fehér” helyek jönnek létre, amik nehezen segítik a helyiek kapcsolódását, akik nem kötődnek ehhez a vizuális formavilághoz.

Esettanulmány

Szőlősi Kocsmá, Balatonszőlős

A legtöbbet a Szőlősi Kocsmá árul el a fenti jelenségről, ahol a korábbi kocsmáépületben működő étterem színvonala jelentősen eltér a kocsmá szinte minden ismervétől, de nevében megőrizte azt. A helyet ma a Bortársaság borkereskedés tulajdonosa, Tálos Attila működteti, a környékbeli szőlőből kínálva a ház borát. Az ételek és italok nagyvárosi ízlést tükröznek, de az üzemeltető próbálja kiszolgálni a helyi közönséget is: olcsó és minőségi ebédmenüt kínál az itt és a környéken élőknek. Ezáltal mint meghatározó közösségi tér és találkozóhely is működik, ami ma – ugyanúgy, mint 50 éve – az egyik legfontosabb hely a települések életében.

Kísérletező közeg

Az elmúlt időszakban megjelent a területen a csendes turizmushoz köthető tevékenységek több formája. A mondás szerint minél lassabban haladunk végig egy területen, annál jobban tudjuk megfigyelni és átélni a részleteit, ilyen a gyalogtúrázás és a kerékpározás is. A testmozgás és a turizmus összekapcsolása jelenlegi szóhasználatunkban az aktív turizmus. Ezt továbbgondolva a környezetet kevésbé terhelő módokra kifejezőbb a csendes turizmus.

Emellett megjelent Magyarországon és a Balaton-felvidéken is egy hozzáadott értékkel bíró üdülési forma, a proaktív turizmus. Ebben az esetben a látogatók a helyiek segítségével önkéntesként tevékenykednek és járulnak hozzá egy-egy terület működéséhez, megújulásához, vagy önmagukat fejlesztik a területen tevékenykedők tudásának elsajátításával.

A csendes turizmus legelterjedtebb formája hazánkban a kerékpározás, mely a közkedvelt Balaton-kör mellett ma már kiterjed a Balaton-felvidék településeire is. A terület kerékpáros úthálózatán a települések nagy része védett (autóval nem járható) úton megközelíthető. Olyan különleges élményt adó lehetőségek is feltárnak, mint a Balatonalmádi Veszprémmel összekötő egykori vasúti pálya kerékpáros átalakítása. Másképpen nem átélhető élmény a szőlőtőkék vagy a meggyesek között átvágni a Balaton-felvidéken, mint gyalog vagy kerékpárral. Több szervezett túra is indul a környéken, ilyen például az évente több száz iskolás részvételével két hónapon át, a Magyar Kerékpáros Turisztikai Szövetség által szervezett Bringás Vándortábor. A gyalogtúrázóknak is számos lehetősége van a területet bejárni, ilyen a Balatoni Kéktúra, ami könnyen bejárható szakaszokban. Pető Piroska, a térség kutatója „A Balaton-felvidék egyedi tájértékei” címen szervez tájsétákat, amik kifejezetten a kevésbé ismert helyi örökségeket mutatják be.

A teljesítménytúrázók is megtalálják a lehetőségeket a környéken: a Felsőörsi Nyolcas egy helyi kezdeményezés, ahol az ellenőrző pontokon helyi gyerekek várják a résztvevőket. Ezek a példák azért fontosak, mert a környezetet kímélő lehetőségeket mutatnak meg, melyeket érdemes tovább erősíteni – különösen a Balaton körül ismert környezet- és településterhelő tömegturizmus lehetőségeivel szemben, melyek számos alkalommal mellőzik a helyi kontextust.

A Balaton-felvidékre jellemző a proaktív turizmus építőtáborokban, önkéntesként, tudásátadóként vagy tudásátvevőként megjelenő formája. A legismertebb ilyen a budapesti Hello Wood építésziroda akciójaként induló nemzetközi építőtábor, aminek egyik eredménye Csóromfalvának mint üdülőfalunak a létrejötte. Más célú az alsóörsi kőfaragó tábor, ahol évről évre a Balaton-felvidéki környezet átgondolása a feladat a kőfaragás, kőszobrászat médiumán keresztül. Jelentős tevékenységet fejt ki a 2012-ben Krizsán András által létrehozott Nagypám Háza programsorozat, amelynek célja a hagyományos építési kultúra fenntartása, az építéshez kapcsolódó hagyományos mesterségek továbbélésének és megmaradásának segítése. Az országos léptékű kezdeményezés keretében – az időjárás éves ritmusához is igazodva – télen és tavasszal elméleti előadásokat, nyáron pedig építőtáborokat tartanak. Ugyancsak kiemelendő a győri CAN Architects Bazalt Iskola projektje, amelyben helyi iskolások bevonásával szerveznek közösségi tervezés alapú programokat. A kezdeményezés célja, hogy a kültéri oktatás Kodály-módszerét hozzák létre: kezdésnek három iskolának terveznek szabadtéri osztálytermeket, amiket a gyerekekkel különböző

foglalkozásokon készítene elő. A közösségi alkotómunka, az élményalapú oktatási gyakorlatok a tértudatosság, illetve az értő és aktív tájhasználat mellett a csapatmunkát, az egymásra figyelést, az empátiát is erősítik.

Napjainkban a legtöbb ember a munkája során nem hoz létre kézzelfogható fizikai produktumot, így itt az alkotási folyamat jelenti magát a kikapcsolódást. Az itt megismert, hagyományos, ma már nem feltétlenül piacképes mesterségek ilyen formában tovább vihetők. A tudástranszfer mint kikapcsolódás a helyieknek is egy újfajta lehetőség önmaguk megmutatására és tudásuk felértékelésére. Ebben az esetben ők maguk és a munkájuk a turisztikai érték – fontos, hogy ez megfelelően legyen pozicionálva, ne érezzék kihasználásnak az alaptevékenységet és a mesterség valódi gyakorlását ne akadályozzák. Az egyensúly kialakítása az egyik legfontosabb ezen a területen is.

Esettanulmány

Fodróczy Kármén kosárfonó, Felsőörs

Fodróczy Kármén kosárfonó Felsőörsön, a Bárókertben él, és dolgozik műhelyében, a FonóKertben. Évek óta tanulmányozza a nemzetközi kosárfonási szokásokat, külföldi tanulmányutak során ismerkedett ír, dán, katalán, perigord-i és mediterrán kosárkészítési technikákkal, a hagyományos és kortárs európai formavilággal. Kosarainak struktúrája teljesen más, mint amiket megszokhattunk. Nyers, színes, héjas vesszőket használ, a forma, az anyag és a technika összhangját keresi. Az alapanyagot – hazai kínálat híján – külföldről szerzi be. Újragondolt formákat, funkciókat és hagyományos európai fonástechnikákat ötvöz. A vessző fajtájának kiválasztása az alkalmazott technika függvénye. Kosarai a használhatóság és letisztultság jegyében készülnek, gyakran bőr füllel, vagy éppen fa vagy kerámia alapra. Műhelymunkák keretében adja át tudását a lelkes alkotni vágyóknak.

Korokon átívelő közösségek

A balatoni turizmus hosszú időre tekint vissza: nemcsak a partközeli, hanem az épített, kulturális, történelmi örökséggel rendelkező településeken is. Ezek a helyek az évtizedek alatt számos módon alkalmazkodtak az időszakosan érkező nagy tömeghez: a strandok kiépítése és vízi turisztikai szolgáltatások, teljes kereskedelmi és vendéglátóláncok kiépülése, szállások és hotelek, helyi szolgáltatók és városi infrastruktúrák fejlődése által. Ezek közül kiemelhető a vízparti üdüléshez, a kerékpározáshoz és a borászathoz kapcsolódó turisztikai tevékenység.

A Balaton-felvidéken is hangsúlyos a turizmus, így ezeken a településeken találunk évtizedek óta vendéglátással foglalkozó családokat, szolgáltatókat. Azonban ezek egy része a mára fenntarthatatlanná vált időszakos tömeges turizmust szolgálja ki a település léptékébe, kultúrájába illeszkedő szolgáltatás helyett. Ez számos ismert problémát felvet (téli „kiüresedő” falvak, ingatlanynomás, egyes ellátási láncok nehézkes működése) és identitásukban kettészakítja a településeket: a nyári tömegekkel terhelt, drága, sokszor „gyökér nélküli” üdülőfalvakra és a színes kulturális hagyományokkal rendelkező, természeti értékekben gazdag kistelepülésekre. Ez jelentős problémát okoz a helyi közösségek életében is, hiszen azt a téves nyomást helyezi az itt élőkre, hogy nekik is a turizmus egy szeletében kell jól helytállni, ami miatt az élhető városok ideológiája háttérbe szorul. Jó mintákat láthatunk erre azokon a településeken, ahol a lakosság felismerte azt, hogy az év minden hónapjában fontos egy élhető településen élni a látogatókkal együtt, nem csak a kevésbé zsúfolt időszakban. Találunk ilyet a Nivegy-völgyben és a felsőörsi közösségekben is, akik tanulnak a parti településeken tapasztalható tendenciákból.

A kerékpározás/kirándulás mint a csendes turizmus eszköze különösen a Balaton északi partján évről-évre egyre kedveltebb tevékenység, melyet a nagyobb sportesemények (pl. UltraBalaton futó- és kerékpáros verseny

2007 óta) szintén erősítenek. Ennek is látjuk lenyomatait a településeken, ugyanis számos helyen találunk kifejezetten a Balaton-körre települő szolgáltatókat. A Balaton-kör jobb kiépítése egy remek tendencia, de amíg ezt elsősorban látogatók és nem a helyi lakosok használják, nehezen alakul ki szimbiózis. Pozitív példa a hivatásforgalmi kerékpárút-hálózat Veszprém irányába, melyet szívesen használnak a térségben élők.

A bortermelés, szőlőtermesztés szintén hosszú időre visszanyúlva vonzza ide a látogatókat. Ebben jelentős mértékben fejlődött a Balaton-felvidék az utóbbi két évtizedben: a kézműves, helyi termelői szemléletet támogató globális tendenciák hatására a Balaton-felvidéki borok, termelők, települések ismertsége és elérhetősége jelentősen javult. A badacsonyi borút nagyon kedvelt helyszín ma is, ugyanakkor megjelentek a kisebb léptékű termelői helyek, melyek a látogatók másfajta igényeit szolgálják ki. Az időszakos, rövidtávú beköltözők hatása érzékelhető a szolgáltatásokon, melyek exponenciális léptékben globalizálódnak (Tihany, Balatonfüred, Badacsony). Ez számos korábban kifejtett problémát felvet, de a legfontosabb kérdés, hogy hosszú távon ez milyen értékvesztéssel jár, hogyan lehet a borászokat és vendéglátósokat támogatni abban, hogy ne kelljen többféle „szerepet” felvenniük az egyre nyúló idényturizmusnak köszönhetően.

A nagy tendenciák mellett ki kell térni a helyi közösségek próbálkozására is. Jelenleg nincs kulturális együttműködés – a VEB2023 EKF-en kívül –, ami regionális léptékben működik, ugyanakkor az igény egyre több településen felmerül. A legtöbb településnek van olyan saját rendezésű eseménysorozata (falunap, bornapok, túrák), amely valamilyen módon a helyi értékekre hívja fel a figyelmet. Ezek a rendezvények nagyon fontosak, hiszen erősítik a lokális identitástudatot, de a legtöbb esetben a látogatók, és nem a helyi lakosok igényeit szolgálják ki. Azok az események tekinthetők jó mintának, melyek a lakosok igényei mentén alakulnak ki, de be tudják fogadni az érdeklődő közönséget is (pl. Nivegy-völgyi könyvtematikájú útvonal, felolvasóestek a Dobosi Birtokközpontban).

Esettanulmány

KóBor túra, Nivegy-völgy

A KóBor túra négy borospince és egy étterem együttműködése a Balaton-felvidéken. Az összefogás célja, hogy egy túra alkalmával ismertessék meg a Nivegy-völgyben a Balaton-felvidékre és a völgyre jellemző borokat és tájhoz kapcsolódó ételeket. A KóBor túra saját bortaxival mutatja be a helyi jellegzetességeket. A kezdeményezés azért is példaértékű, mert a szervezők az összefogás által nemcsak komplexebb élményt képesek nyújtani, hanem ezen túl bebizonyították, hogy az együttműködés mennyire hasznos tud lenni.

Fotó: gastroboutique.hu

S Z I N T É Z I S

S Z I N T É Z I S

S Z I N T É Z I S

S Z I N T É Z I S

S Z I N T É Z I S

S Z I N T É Z I S

S Z I N T É Z I S

S Z I N T É Z I S

S Z I N T É Z I S

Látogatók

Megjelentek azok az aktív és proaktív turisztikai helyszínek, amelyek kevésbé uralják le a településeket, mint a tömegturizmus és az adott időpontban nagy terhelést hozó fesztiválok. Az aktív vagy csendes turizmus folyamatos jelenlétet kíván a vendéglátóktól, de kevésbé terheli a környezetet és a helyieket. A proaktív turizmus ennél is tovább megy: segít a helyieknek új helyszíneket létrehozni, a meglévő értékeket megújítani és a helyi tudást továbbörökíteni. Olyan közösségi programok, építőtáborok, túrák, tanfolyamok vannak jelen a területen, melyek a pénzügyi fenntarthatóság megalapozásán túl segítik a helyi identitás megőrzését és felértékelését.

A tömegturizmus miatt felmerülő problémákra egyre többféle választ adnak a települések, melyekre szintén lehet középtávon építeni. Fontos, hogy megjelenjenek a helyi lakosok szempontjai és igényei is a programkínálatban, és ezek kevésbé környezetterhelő, lehetőleg fenntartható módon kapcsolódjanak a települések életéhez. A kézműves termékek iránti kereslet pozitív folyamat lehet – addig, amíg nem a Balaton-felvidék további dzsentrifikálódását támogatja. A tudásmegosztás folyamatát serkentené a térség nagyobb léptékű összefogása, hálózatosodása, ami a kulturális eseményekre is igaz.

A helyi kulturális örökséget (tradicionális foglalkozások, életmódminták, ünnepek, szokások, épített örökség helyszínei) fontos úgy visszaemelni a mindennapokba, hogy az ne csak az ideiglenesen idelátogatóknak vagy a beköltözőknek legyen érdekes, hanem az őslakosoknak is. Ehhez olyan irányított folyamatokra van szükség a régi épületek újrahazsnosításakor vagy az új funkciók kialakításakor, amik segítik a különféle csoportok együttműködését, párbeszédét és egymás elfogadását. Ezt szakemberek segítségével, vagy egy sokak által elfogadott helyi szereplő közbenjárásával lehet hatékonyan elérni. A követendő példák azok a helyszínek (kocsmák, étterem, pékség), amelyek megfizethetőek a helyi lakosok számára, de hívogatóak a térségbe érkező látogatóknak is.

Ugyanakkor ezt az arányt minden településnek magának kell kikísérleteznie, hiszen más fontos közéleti, kulturális vagy gazdasági szereplők lehetnek a mozgatórugói egy-egy ilyen folyamatnak. Ez azért is rendkívül fontos, mert összetartó közösségek nélkül a települések hagyományai el fognak tűnni. Számos településen ma „ellentáborként” jelenik meg az őslakos és a beköltöző, a part mentén lakó és a dombon termelő lakosság, tehát a rövidtávú cél ezeknek a csoportoknak az egy asztalhoz ültetése, a kommunikáció lehetőségének a megteremtése.

A közösség helyi identitásának erősítése támogatja az élhető települések létrejöttét:

- A látogatói tudástranszfer erősítése mindkét irányban fontos. Az idelátogatók kerüljenek szorosabb kapcsolatba a település hagyományaival, tanulják meg az értékeiket, ugyanakkor az ő tudásuk, szemléletük beépülésére is legyen lehetőség.
- A csendes, aktív és proaktív turizmus fejlesztésével visszafogható a tömegturizmus jelenléte és erősíthető a helyi identitás. Ugyanakkor ezeknél a szegmenseknél kiemelten figyelni kell a hatás-kölcsönhatás egyensúlyára.
- A kerékpáros és gyalogos túrák, helytörténeti séták, értéktúrák, építőtáborok, kalákák, szakmákat bemutató workshopok és kapcsolt szolgáltatások kevésbé terhelik a környezetet, és a tömegturizmus programjaival szemben sok esetben csatlakozási lehetőségeket keresnek a helyi értékekhez, a közösséghez, így ezeket az eszközöket érdemes támogatni.
- A közösségek számára a személyes találkozás közös életterének – ami korábban sok esetben a kocsma volt – átértelmezése is kritikus lehet. Ezen helyszínek átalakítása annak érdekében, hogy a lakosoknak (őslakosok, bebírók, gyűttmentek) legyen közös találkozóhelye, nagyban segíti a települések működését.
- A térségi és helyi igényeket egy ernyő alá hozva olyan turisztikai irányelveket alakíthat ki a térség, melyek egymást erősítik, nem egymással rivalizálnak. A közös elvek egyben a lakosok és az idelátogatók közötti szempontokat is jobban figyelembe tudják venni.

The background is a solid red color. Overlaid on this are several thick, white, hand-drawn style lines. These lines form a series of interconnected, flowing shapes that resemble stylized waves or abstract mountain ranges. The lines are not perfectly smooth, giving them a sketchy, organic feel. They start from the top left, curve across the top, then dip and rise in various places, creating a sense of movement and depth. The central text is positioned within a relatively clear area of the red background, above one of the larger, more complex white shapes.

JÖVŐKÉP

A Balaton-felvidék identitásának meghatározása a közismert leírásokhoz képest sokkal inkább nézőpont kérdése, mint elsőre gondolnánk. A térségben az ókor óta minden korszakra jellemző a gazdálkodó és pihenő-szórakozó, közelre és távolra fókuszáló, falusias és városias életformák keveredése. A római villagazdaságok, a középkori és kora újkori egyházi birtokok, a kismemesi települések és a modern betelepülők üdülőfalvai jelentik talán a történet legismertebb változatát, amelyben a borászat mellett a kereskedelem, a rekreáció és egyfajta idealizált „jó” élet is megjelenik. De ugyanilyen erős kép rajzolható a török hódoltság határvidéke, a végvárak és az elmúlt százötven év katonai fejlesztéseinek helybeli történetéből, amelyben az egymást sorozatos konfliktusokban át- és felülíró kultúrák mellett a technológiai fejlődés is meglepően fontos szerephez jut. A sor folytatható a mezőgazdasági művelésre valójában nem igazán ideális tájban kialakuló, a hagyományos szőlészettől és legeltetéstől a mai, meglepően változatos családi vállalkozásokig terjedő életformák vizsgálatával, illetve számos tovább szemponttal, ahogy ez a kötet fejezeteiből is kiderül.

Nem véletlen a régió vonzereje: ezek az egymást térben és időben átszövő rétegek a mai napig megtalálhatók, felfejthetők és inspirációul szolgálhatnak a figyelmes szemlélőnek, akár egy hetet tölt itt, akár egy teljes életet.

A sosem teljesen falusias életformák mai változatai leginkább egy szuburbánus világra emlékeztetnek: sokféle szolgáltatás, kereskedelem és munkahely érhető el itt, a teljes régió léptékében elszórva települések, szőlőhegyi és zártkerti telepek laza hálóján. Minden van – fél óra autótávolságban. Közöttük a kultúrtáj tartósan azonos művelés alatt álló részei együtt léteznek a folyton formálódó, generációk változó szokásait és igényeit tükröző használati módok lenyomataival. Ami tegnapelőtt szőlő, tegnap háztáji kert volt, ma lehet hétvégi idill, visszavaduló hegyoldal, holnap pedig csúcsmínőségű gyártóüzem. Az épített környezetben hasonlóképpen élnek együtt évszázadokon át tartó mintázatok és gyorsan változó programok. Az előbbire példák a temetők, a településközpontok finoman rétegződő terei, az utóbbira a présházak mellett a kocsmák, a kisboltok, a piacok vagy a pajták, amelyek akár évtizedenként fogadhatnak be teljesen új funkciókat. A Balaton-felvidéknek ugyanakkor nincs egy központja, amely köré mindez szerveződne – a központi szerepet korszakról korszakra és évszaktól más helyek,

más események, más közösségek töltik be. Működésük gyorsan felülírhatja egy-egy település ingatlanviszonyait, lakosságának összetételét, épületeinek és külterületeinek állapotát, hogy aztán a hullám elvonultával ismét a tartós szokások és a helyi emlékezet vegyék át a meghatározó szerepet.

Ebben a közegben a szinte mindenhol felbukkanó kérdés a két világ találkozása és kölcsönhatása. Generációs hullámokban ismétlődő gyarmatosítás zajlik, vagy külső hatásokat is integráló, belső igényekre és energiákra épülő fejlődés? Túl tud-e lépni a kísérletezés a zártkerti léptéken és az egyéni próbálkozásokon? Össze tud-e érni a helyiek hagyománya az ideköltözés hagyományával, vagy folyamatosan két párhuzamos világ létezik-e majd egymás mellett? És mit jelent a két tényező számára a harmadik, a klímaváltozás hasonlóan elháríthatatlan folyamata?

A Balaton-felvidéken szerencsére nem ötletből, innovációból van hiány, és nem is tenni vágyó lakosokból. A problémák a gyorsabb ütemben érkező kihívásokból (klímaválság, terület felértékelődése) és az arra adott válaszok közös irányának hiányából (erőforrás- vagy tapasztalathiányból) fakad. Ezért a fejlődés egyik kulcsa a térség hálózatosodása minden területen (társadalmi, kulturális és gazdasági).

A tapasztalatcsere és a tudásátadás az egyik legnehezebben kivitelezhető tevékenység, mert magas fokú elköteleződést és személyes jelenlétet kíván, valamint függ a szervezetek, vállalkozások méretétől is. A tapasztalatcsere áramlását elindítani mediáció segítségével, ágazatonkénti, tudásalapú közösségek létrehozásával lehet. Első lépésben szomszédos települések között, majd térségi egységekben, mely a későbbi hálózatosodást is támogatja. Mivel ezek a közösségek a tapasztalatok alapján akkor működnek hosszútávon és fenntartható módon, ha a helyi vállalkozók vagy közösségek a motorjai, mindenképp alulról jövő, de a döntéshozókkal kapcsolatot tartó csoportok létrehozását javasoljuk. A családi gazdaságok és vállalkozások esetében ez különösen hasznos lehet, mivel a kihívások és a lehetőségek nagyon hasonlóak. Kistermelői, kézműves, kulturális és ipari szereplők esetén az ágazati csoportosulás a kedvezőbb, mivel ott a megoldások könnyebben adaptálhatóak.

Ebben sajátos szerephez juthatnak a beköltözők és az őslakosok újabb generációi is. A színészek, művészek és kreatívak évtizedei után ma egyre nagyobb arányban jelennek meg az ideérkezők között a vállalkozók, cégvezetők, menedzserek és az IT szféra szereplői. Közülük sokan a korábbiaknál jóval aktívabban érdeklődnek a térség fejlesztése iránt, ami hatalmas erőforrást jelenthet a tudás és a források elérésétől a konkrét projektek megvalósításáig. Elkerülhetetlen kockázat viszont az organikus fejlődés helyett csupán hozott igények és személyes preferenciák érvényesülése, ha az ambíciókhoz a helyi közösségek részéről nincsenek tisztán megfogalmazott és láthatóvá tett célok és keretek.

Ma nem nehéz elképzelni vagy éppenséggel felfedezni világpiacra dolgozó, nemzetközi környezetbe kapcsolt életformákat itt, legyen szó tudásgazdaságról, vagy magas hozzáadott értékű ipari vagy gazdálkodó tevékenységről. Ez azonban éppen a Balaton-felvidék hálózatos jellege miatt nem csupán úgy válhat valósággá, hogy a megfelelő háttérrel költözik valaki ide, hanem úgy is, ha a régió belül végzi az iskoláit és itt szerez munkát. Ilyen karrierkép azonban jelenleg nem áll rendelkezésre az itt élők számára, pedig a szükséges komponensei szinte mind helyben megtalálhatók.

Egy itteni faluban felnövő gyerek a vendéglátás és gazdálkodás minőségi formáin túl már helyben találkozhat high tech ipari tevékenységekkel, járhat többféle középiskolába, amelyek releváns alapismereteket adnak, végezhet egyetemet, ahol versenyképes tudásra tehet szert, majd a régió egyik nagyobb városában dolgozhat nemzetközi piacon jelen lévő vállalatoknál – anélkül, hogy elköltözne otthonról. Ahhoz, hogy ez széles körben reális életpálya és célrendszer legyen, a meglévő elemekből – a helyi gazdasági szereplőkből, képzési intézményekből, mobilitási lehetőségekből, szolgáltatásokból – össze kell tudni állítani azokat a történeteket, amelyek hasonlóan széles körben átélhetők. Meg kell tudni mutatni a folyamat működéséhez szükséges döntéseket a különböző szereplők számára, és így létrejöhetnek azok a keretek, amelyek elérhetővé és hasznossá tehetik a jelenleg egymás mellett elszigetelten létező erőforrásokat.

A gazdasági szereplők közötti kapcsolatok erősítésével nemcsak az ideális vállalkozói környezet megteremtése és segítése érhető el, hanem a Balaton-felvidék élhetőségének növelése is. A helyi erőforrásra épülő rendszer hosszútávon fenntarthatóbb. Ezért fontos a tudásalapú közösségek kialakítása, és hogy a különböző vállalkozói és közösségi szereplők tudásmegosztása dinamikus folyamatok mentén működhessen. A kisebb családi vagy közép vállalkozások biztosabb megélhetést jelenthetnek a térség településeinek, ha a helyben meglévő és a "hozott" tudásra egyaránt építenek. A nagyobb sikeres vállalkozások egy-egy iparosodottabb zónába költözve (pl. Nemesvámos és Tapolca környéke) tudnak tovább bővülni, de a különböző településeken mozaikosan egy-egy funkciót működtető üzemek is sikeressé válhatnak. Fontos kiemelni, hogy itt a vállalkozások sikerességének egyik kulcsa a helyben található munkaerő becsatornázása, ezért a települések megtartó erejét növelni kell: nemcsak az idelátogatók, hanem az itt élők számára is vonzó és élhető közeggé kell válniuk.

Mindezek fényében többféle scenárió is felvázolható a kötetben bemutatott területek jövőjével kapcsolatban. Ezek felépítéséhez egyrészt a hagyományos fő tájformáló erőket, másrészt pedig a kutatásban azonosított kihívásokat használhatjuk fel.

Gazdálkodás és idegenforgalom

A térség gazdaságának történetileg is erős, jelenleg pedig különösen meghatározó két pillére a gazdálkodás és a turizmus. Ezekre egyaránt hatnak belső folyamatok, azaz az itt működő vállalkozások céljai és eredményei, és külső tényezők, mint a tágabb régió nagy településeinek ipara és szolgáltatásai, a Balaton-part idegenforgalmi profiljának átalakulása, a Balaton fejlődésének kereteket adó törvények, vagy a már most is jól érzékelhető klímaváltozás.

Ezek mentén a kutatásban megismert példákra és jelenségekre építkezve elgondolható az idegenforgalom fejlődése, bővülése és csökkenése is. Hasonlóképpen, a tájgazdálkodás jövője is vezethet a fellendülés vagy a másfajta átrendeződést hozó visszaszorulás felé. A lehetőségek kombinációjából kirajzolódó négy lehetséges szélsőséges helyzet segíthet azonosítani a kívánatos vagy éppen elkerülendő jövőbeli állapotokat.

Kevesebb turizmus - több gazdálkodás

A dolgos régió

Az elharapózó ingatlanfejlesztésekkel és közösségi hasznot nem hozó zöldterület-átalakításokkal szembeni erős helyi ellenállás, a vízparti fejlesztések vonzereje és a klímaváltozás együttes hatása a turizmus csökkenéséhez vezet. A megnehezedett beruházási környezet és a nehezen viselhető nyári szezonok hatására a mennyiségi fejlesztések leállnak. Minőségi idegenforgalom továbbra is létezik, de nem elsődleges iparág.

A gazdálkodásban ugyanakkor a szőlészet és a kísérletek nyomán teret nyerő új ágazatok egymást erősítik. A korábban egzotikusnak számító növények termesztése és feldolgozása divat is, de sikereket is hoz. Lassan ismertté válik az itteni füge, gránátalma és olívaolaj. A gazdálkodásra feldolgozó- és gyártóipar is épül.

Technológiai iparágak és beszállító céghálózatok terjeszkednek a nagyobb települések körül. Az itt élők számára új karrierképek jönnek létre: helyben maradva is lehet változatos szakterületeken dolgozni.

A zártkertek és üdülők megmaradnak, de nem terjeszkednek tovább, szigetszerűen állandósul a tulajdonos- és generációváltások által vezérelt folyamatos átalakulásuk. Tartósan megtelepednek a kétlaki életformák.

Több turizmus – több gazdálkodás

Észak-olasz álom

Nagyobb volumenű, de fenntarthatóbb idegenforgalom húzza a környék gazdaságát. A fókuszba a hosszabb tartózkodás és a prémium szolgáltatások kerülnek. A minőségi és összehangolt fejlesztéseknek köszönhetően a térség nemzetközileg is ismertté válik. Az ingatlanok felértékelődésével és a nyereséges hasznosítás hatására a másodikotthon- és hétvégiház-tulajdonosok kiszorulnak a zártkertekből (Airbnb-hatás).

Az agrártechnológiai fejlesztések eredményeképpen magasabb hozzáadott értékű gazdálkodás jön létre. A nagybirtokok hatékonysága és gépparkja erősödik, mellettük és velük együttműködve a megmaradó családi kisbirtokok prémium szolgáltatásokat nyújtanak. Szőlészeti és agrotech klaszterek, közös gépparkok, feldolgozóüzemek jönnek létre. Sikerágazattá válik a szőlészeti kötődésű agroturizmus.

Az ingatlan és a föld megfizethetlenné, a régió pedig elit zónává válik – az elit viszont nem akar új beköltözőket és további sűrűsödést. A telítődő Balaton-felvidéken elfogynak a felhagyott házak, szőlők és legelők. A helyiek vagy használatba veszik a vagyonukat, vagy gazdasági szereplővé válnak, vagy elköltöznek.

Kevesebb turizmus – kevesebb gazdálkodás

Családi fügefák

A klímaváltozás hatásai erőteljesen érintik a Balaton-felvidéket, a környezet átalakul. A hagyományos gazdálkodás a technológiaváltás elmaradása és az alkalmazkodási hajlandóság hiánya miatt hanyatlik, az új ágazatok nem tudnak sikeressé válni. Van szőlészet és borászat, de egyre küzdelmesebb a fenntartása. Jellemzővé válik a családi jellegű és a másodlagos gazdálkodás, amelyet főállás és más jövedelmi források mellett, komoly üzleti jelleg nélkül folytatnak a területek tulajdonosai.

Tőkeerő híján és helyi ellenállás okán az idegenforgalmi fejlesztések nem lépnek előre. A meglévő helyek és események, fesztiválok, táborok és vendéglátás továbbra is működnek, de stagnálnak, minőségi változásra rövid távon nem lehet számítani. A régió törzsközönsége megmarad.

Szezonálisan általánossá válik a vízhiány. Az erdők bírják, bár megnő a tüzek kockázata. A ligetes területek száradnak, sztyeppésednek.

A zártkertek kultúrája virágzik, de át is alakul. Elfogynak a huszadik század tujái és térkövei, lecserélődnek a szigeteletlen prérház bővítések. Több fa áll a kertekben, apró oázisok jönnek létre. Sok a hétvégi ház.

Több turizmus – kevesebb gazdálkodás **Hotel Tanúhegy**

A régió márkaépítési erőfeszítései sikeresek, berobban az elhasznált vízpartnál színvonalasabb környezetet ígérő marketing. A Balaton partján túlsorduló mennyiségi turizmus felhúzódik a Bakony aljáig.

A települések ellenállása felemás és csak ideiglenes, megépülnek az első szállodák. A meglévők mellett több új fesztivál is létrejön, szinte a teljes évet kitöltik a programok. Az őszi-téli szezon a kültéri sportok számára válik vonzóvá.

A telekárak és a klímaváltozás miatt egyre kevésbé éri meg gazdálkodni. A nagybirtok jellegű szőlészetek megmaradnak, a másodlagos családi birtokok átalakulnak. A kisebb területek fokozatosan reszortokká vagy agroturizmus-célpontokká alakulnak.

Megvalósul a településközpontok felújítása, de a helyi közösségek életének csak másodlagos hely jut. Ugyanakkor javulnak a régió közlekedési kapcsolatai kifelé és a települések között is.

A zártkertek kommercializálódnak. A szőlőhegyeken rengeteg házat, présházat szállássá alakítanak. Több a házibuli és a rövid távú vendég, bizonyos hegyközségek hang- és fényszennyezés-korlátozó szabályokat vezetnek be.

Hálózatosodás és tudáscsere

A kutatás számos kiugrási pontot és meglévő erőforrást azonosított, azonban általános tapasztalat volt, hogy a sok kis területre bomló régió szereplői gyakran keveset tudnak egymásról. A személyes kapcsolati hálózatokon túl kevés a szervezett együttműködés és kapcsolattartás, különösen a nem egy szektorba tartozó cégek, szervezetek vagy intézmények között.

A hálózatosodás a települések közötti kapcsolatokat és ezen keresztül a közös célok megfogalmazását és közös lépéseket segítheti. Hasonló hasznot jelenthetnek az olyan együttműködések, amelyek jelenleg leginkább a borászok vagy a gasztronómiai vállalkozások között működnek. A tudáscsere nem csupán a vállalkozások között, hanem a régóta itt élők és az ideköltözők, vagy szezonálisan itt lakók között is óriási hatású lehet mind a mindennapi életminőség, mind pedig a hosszú távon felépíthető életpályák kapcsán.

Kevesebb hálózatosodás – Több tudáscsere

Privát utópiák

A bebírók menedzsergenerációja aktív szerepet vállal a települések működtetésében. Támogatják az iskolákat, szervezeti és intézményi pozíciókat vállalnak. A helyi vállalkozásokkal sikerül jó együttműködések kialakítani, több sikeres beszállítói kapcsolat és közös fejlesztés születik.

Az őslakosok a kezdeti bizalmatlanság ellenére profitálnak a folyamatból. Különösen a fiatalabbak segítik az új kezdeményezéseket, amelyeken keresztül vállalkozóként plusz forrásokhoz és csatornákhöz jutnak.

Az önkormányzati rendszer viszont csak informális együttműködésekre tud építeni, a szervezett térségi települési együttműködések a helyi vezetőkön múlnak és kevés lobbijük van.

A helyi életminőség javul, de elsősorban azok körében, akik aktív résztvevők és akik tőkeerősek. Az idegenforgalomból inkább a magánszféra profitál, a települések csak követik a trendeket.

A közösségi terek közül a magántulajdonú kocsmák, mozik és szolgáltatóhelyek fejlődnek, a köztulajdonú piacterek, települési központok lassan a háttérbe szorulnak.

Több hálózatosodás – több tudáscsere

Középfölde idillje

Kisvárosias települések térségi hálózata jön létre, akik közös fejlesztési célokat tűznek ki és a forrásokat közösen használják fel. Az önkormányzatok helyi jelentősége megerősödik, fontossá válnak a közösség szempontjai.

Erős térségi szabályozás jön létre a külterületek és zártkertek kontrolljára. Csökkennek a külterületi ingatlanberuházások, különösen a magáncélú üdülőátalakítások. Az üdülő célú szőlőket lassan vissza- vagy felvásárolják.

A településekre magas státuszú befektetők érkeznek, akik mentorprogramokat, társadalmi vállalkozásokat indítanak. Rövid idő alatt polgármestereket is választanak közülük.

Az őslakosok ingatlan- és földvagyona értékké válik, de kevesen teszik pénzzé. Lassan modernizálódnak a korábbi korszakok gazdálkodási modelljei és közösségi terei. Közös állattartás, közös géppark, legeltetés, feldolgozó infrastruktúra formálódik. Fontossá válnak a falusi főterek és közös találkozóhelyek.

A rövid távú idegenforgalom másodlagossá válik a tartós, jellemzően jómódú kétféle életformákkal szemben.

Kevesebb hálózatosodás – kevesebb tudáscsere

Balaton-felvidék-töredékek

A sikeres és céltudatos települések távolabbi, nagyobb, funkcionálisabb partnerségeket keresnek az ismert, gyakran riválisnak tekintett szomszédok helyett. Versengő helyzet alakul ki a felvidék falvai és városai között eseti, személyfüggő együttműködésekkel. Kívülről nézve lassan központok emelkednek ki a Balaton-felvidéken.

A zártkertek és külterületek a településekről is leválva külön világot alkotnak, esetleges kapcsolatokkal a helyi közösségekhez. Meghatározó a magántőke lobbijereje, a szabályozások betartása település- és hegyközség függő.

Sok új vállalkozás és fejlesztés születik, de ezek elsősorban a terület- és ingatlan tulajdonosokhoz köthetők, és kevésbé kötődnek magához a helyhez, az itt elérhető hagyományokhoz vagy más erőforrásokhoz.

A helyben felnövő fiatalság jellemzően elköltözik és tanulmányok, majd korai karrier után családoként tér vissza, ha van birtok, ház, vagy megfelelő háttér a működéshez. A gazdálkodó vagy idegenforgalomhoz kapcsolódó vállalkozások dominálnak a helyi foglalkoztatásban.

Több hálózatosodás – kevesebb tudáscsere

A hálózat ereje

A települések felismerik a regionális együttműködés jelentőségét a fejlesztésben és az idegenforgalomban, illetve a kultúrtáj átalakításának kontrolljában is. Kísérleti régióként közös szabályozási és döntéshozatali folyamatok indulnak. Ezek a természetüknek megfelelően gyakran látványosabb hatással bírnak a térség kommunikációjára és külső reprezentációjára, mint a tényleges fejlesztésekre, de a legvadabb próbálkozásokat sikerrel állítják meg. A változó arculat új befektetőket is hoz, akik jobban építenek a kulturális alapokra.

A közös fellépés eredményeképpen a Balaton-felvidék mint márka nemzetközileg is ismertté válik az idegenforgalom fenntartható szegmenseiben.

A folyamathoz kapcsolódó, prémium minőségű szolgáltatásokat és termékeket nyújtó vállalkozások és a bebírók városias attitűdje azonban nehezen kapcsolódik a helyi kultúrához. Egyrészt, de külön működő világok jönnek létre. A bebírók nem tanulják meg a közös terek és tájrészek használatának íratlan szabályait és történeteit, és szemben az őslakosok egységes közegével, nem is hoznak létre összefüggő kulturális hálózatokat a régióban.

Kutatásmódszertan

A TÁJTÉKA projektben a Balaton-felvidék 71-77-es út közötti területére fókuszálunk, ahonnan kiválasztottunk 40 települést. A projekt első hat hónapjában egy tematikus kutatást végeztünk négy témakör szerint, aminek a célja a területen fellelhető jó gyakorlatok, mintázatok, helyszínek, közösségek, vállalkozók, helyi szereplők felkutatása és összegyűjtése volt. A témaköreink: fenntartható minták és gazdaságok, mozgásban lévő hagyományok, kísérletező közeg és korokon átívelő közösségek. A TÁJTÉKA első kötete a Balaton-felvidék jövőjéről szól, így helyzetfeltáró, elemző, esettanulmány és trendbemutató munkarészekből áll.

A kutatás során kvalitatív és kvantitatív módszereket alkalmaztunk, de a hangsúly az előbbire került. A helyzetfeltárás első szakaszában a kvantitatív módszerek segítségével egy jó kiinduló képet kaptunk, majd a második szakaszban kvalitatív kutatási eszközökkel dolgoztunk több körben. A COVID-19 járványügyi intézkedései következtében online és terepmunkára is sor került, de az interjúk túlnyomó része személyes adatfelvételen keresztül történt.

A területet négy kutatócsoport négy részre bontva vizsgálta, 10-10 településsel. A módszertani sorrend összeállításakor tekintettel voltunk az elemző munkarészek felülvizsgálatának lehetőségére:

- I. szakasz: Online kutatómunka (4 hét)
- II. szakasz: Online kérdőív (8 hét)
- III. szakasz: Első körös interjúk feltáró munkarészekhez (10 hét)
- IV. szakasz: Helyzetfeltárást értékelő workshopok (2 hét)
- V. szakasz: Elemzést kiegészítő mélyinterjúk és csoportos interjúk (6 hét)
- VI. szakasz: Elemzés, trendvizsgálat (4 hét)

Online adatfelvétel

Az online kutatómunka során a tematikába illő jó gyakorlatokat és példaértékű projekteket (értékatadtbázis), valamint a vizsgált településeken aktív személyeket és szervezeteket (stakeholder-adatbázis) kerestünk. Az értékatadtbázisba 209, a stakeholder-adatbázisba 198 érdekelt személyt és szervezetet rögzítettünk.

A kiinduló adatbázis összeállításán túl a helyzetfeltáró munkához a témakörökhöz kapcsolódó statisztikákat, tanulmányokat, kutatási anyagokat, összefoglalókat, publikációkat, könyveket, cikkeket gyűjtöttük össze, mely együttesen megalapozta az online és a személyes adatfelvételhez kialakított kérdőíveket.

Az online kérdőívet további 46 fő töltötte ki és az eredményeit felhasználtuk az adatfelvételt szolgáló interjúkérdésekhez a terepmunkán, valamint az eredmények alapján bővítettük az értékatadtbázist.

Személyes adatfelvétel, interjúk

A 40 településen személyes interjúk és mélyinterjúk készültek a III. és az V. szakaszban az online helyzetfeltáró munkát alapul véve. Az első körös interjúk során egy, a kiindulási helyzetből összeállított kérdőív alapján készítettünk átfogó adatfelvételt a helyi szereplőkkel, ahol törekedtünk a témához közel álló fókuszcsoporthoz kialakítására (regionális és helyi kulturális, turisztikai, gazdasági, oktatási, önkormányzati csoportok aktív szereplői körében). A második körben olyan mélyinterjúkat vettünk fel, melyek már a helyzetfeltárást értékelő workshopok eredményeire is reflektáltak egyéni vagy kiscsoportos formában.

Elemzés, trendvizsgálat

Az elemző workshopok célja olyan problémák, megállapítások azonosítása volt, melyek kevésbé közismertek, és korábban nem vizsgálták a tájhasználat és a kijelölt tematikák kontextusában. Mivel az adatfelvétel 70%-a kvalitatív módszerekkel történt, az elemzés első feladata a szempontrendszer kialakítása, majd a beérkezett anyag feldolgozása volt. A szempontrendszer felállításához öt olyan horizontális szempontot azonosítottunk, amelyek mind a négy kutatási témakörben fellelhetők:

Tájgazdálkodás
Életmód
Épített környezet
Vállalkozószellem
Látogatók

Ezek alapján jövőképalkotást támogató fejezeteket állítottunk össze trendvizsgálatra: az öt horizontális szempont szerint olvashatjuk a helyzetfeltáró értékeléseket a négy kutatási témakör mentén, melyeket minden esetben követ egy-egy esettanulmány, majd a felmerült és azonosított dilemmákat összegzi a szintézis, majd zárófejezetként a lehetőségeket, trendeket és a scénációkat pedig a jövőkép.

Felhasznált irodalom

Kutatások, felmérések, statisztikák

Balogh Pál Géza, Michels Ambrus, Nemes Gusztáv, Szegedyné Fricz Ágnes:

A hiányzó láncszem – termelők és fogyasztók összekötésének dilemmái a rövid élelmiszerláncokban, in: Fordulat 29. szám (2021/2.), 109–147.

Benedek Zsófia, Balogh Pál Géza, Baráth Lajos, Fertő Imre, Lajos Veronika, Orbán Éva, Szabó G. Gábor, Nemes Gusztáv: Kistermelői sikerek a COVID-19 járvány első hullámában: a személyesség szerepe az értékesítésben, in: Statisztikai szemle (2020) 98. évf., 12. szám, 1398–1415.

Cseri Miklós, S. Lackovits Emőke (szerk.): A Balaton-felvidék népi építészete. A Balatonfüreden 1997. május 21-23-án megrendezett konferencia anyaga, Szabadtéri Néprajzi Múzeum, Szentendre – Laczkó Dezső Múzeum, Veszprém, 1997

Enyedi György: A városnövekedés szakaszai – újragondolva, in: Tér és Társadalom (2011) 25. évf., 1. szám, 5–19.

Krizsán András (közrem. Csánki János, Ferik Tünde, Kara László, Kéthelyi Márton, Matúz Péter): Balaton-felvidéki építészeti útmutató. Egy tájegység építészeti karaktergyűjteménye és útmutató tanulmánya, Budapest, Nemzeti Agrárszaktanácsadási, Képzési és Vidékfejlesztési Intézet, 2013

Kurucz Réka: Gazdából borász? A kisüzemi szőlőtermesztés néprajzi vizsgálata a Villány-Siklói borvidék nyugati részén a TSZ-szervezéstől napjainkig, in: Jakab Albert Zsolt – Vajda András (szerk.): Ruralitás és gazdasági stratégiák a 21. században. (Krizsa Könyvek, 47.) Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 2020, 149–170.

Lajos Veronika, Nemes Gusztáv: Megalkotott valóságok: sokszínű kisvilágok a Káli-medencében, in: Jakab Albert Zsolt – Vajda András (szerk.): Ruralitás és gazdasági stratégiák a 21. században. (Krizsa Könyvek, 47.) Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 2020, 171–181.

Lajos Veronika, Szijártó Zsolt: A Káli-medence alakváltozásai 2.0. Régi és új elíttek, vállalkozók, kulturális brókerek és a felelősség kérdése a rurális térben, in: Szociológiai Szemle (2022) 32. évf., 1. szám, 41–64.

Laposa József: Szőlőhegyek a Balaton-felvidéken. Mezőgazdasági Könyvkiadó, Budapest, 1988

Lichtneckert András: A balatonfüred-csopaki borvidék története. Veszprém Megyei Levéltár, Veszprém, 1990

Nemes Gusztáv, Orbán Éva: Vidéki dzsentrifikáció és falusi turizmus a Káli-medencében – a Lo-Káli kutatás első eredményei, in: Természet, kultúra, emberek satöbbi. A Balatoni Turisztikai Kutatóintézet tanulmánykötete, Pannon Egyetemi Kiadó, Veszprém, 2020, 7–17.

Nemes Gusztáv, Tomay Kyra, Sulyok Judit, Orbán Éva: Vidéki turizmus és dzsentrifikáció a pandémia idején, in: A vidéki Magyarország a pandémia korában, KRTK Regionális Kutatások Intézete, Pécs, 2022, 197–208.

Törő Balázs: Változatok a szőlőhegyi kultúrtáj hasznosítására. Avagy eltérő társadalmi-gazdasági motivációk vizsgálata a balatonakali szőlőhegyeken. MA szakdolgozat, Szegedi Tudományegyetem, 2017

Wettstein Domonkos: Építészet, identitás, Balaton. Regionális stratégiakeresés a harmincas és a hatvanas évek építészetében, in: Utóirat: A Régi-új Magyar Építőművészet melléklete, 2013/6., 23–28.

Cikkek, adatbázisok

Balaton Turisztikai Régió, Wikipedia-szócikk. URL: https://hu.wikipedia.org/wiki/Balaton_turisztikai_regio (Utolsó letöltés időpontja 2022.02.20.)

Dr. Duray Balázs: Földhasználat és tájgazdálkodás. E-learning tananyag, 2012. Zöld14 Egyesület honlapja. URL: <https://zold14.hu/elearning/> (Utolsó letöltés időpontja 2022.02.20.)

Első Katonai Felmérés (1763-1787), Magyarország (1782-1785). Adatok forrása: Österreichisches Staatsarchiv, jelzet: B IX a 527. A rétegeket előállította: Arcanum Adatbázis Kft. URL: <https://maps.arcanum.com/hu/map/firstsurvey-hungary/> (Utolsó letöltés időpontja 2022.02.20.)

Pető Piroska weboldala. URL: <https://petopiroska.hu> (Utolsó letöltés időpontja 2022.02.20.)

Molnár Zoltán: Védettség nélkül tűnnek el a több száz éves balatoni kőszancok. 24.hu, 2021.07.24. URL: <https://24.hu/belfold/2021/07/24/vedettseg-nelkul-tunnek-el-a-tobb-szaz-eves-balatoni-kosancok/> (Utolsó letöltés időpontja 2022.02.20.)

A klímaváltozás döntően át fogja alakítani a balatoni pincészetek működését is. Balatorium Bázis weboldala, 2020.12.15. URL: <https://bazis.balatorium.hu/megkozelites/klimavaltozas-dontoen-fogja-alakitani-balatoni-pincszetek-mukodeset> (Utolsó letöltés időpontja 2022.02.20.)

